

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის

მაცნე

ეკონომიკისა და
სამართლის
სერია

2 . 1989

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის მაცნე

ИЗВЕСТИЯ АКАДЕМИИ НАУК ГРУЗИНСКОЙ ССР

ეკონომიკისა და
სამართლის
სერია

СЕРИЯ
ЭКОНОМИКИ И
ПРАВА

ჟურნალი დაარსებულია 1980 წელს
Журнал основан в 1980 году
გამოდის 3 თვეში ერთხელ
Выходит раз в 3 месяца

2. 1989

გამომცემლობა „მეცნიერება“
ИЗДАТЕЛЬСТВО «МЕЦНИЕРЕБА»

თბილისი
ТБИЛИСИ

ს ა რ ე დ ა კ ც ი ო კ ო ლ ე გ ი ა: ა. გუნია (რედაქტორი) ო. გამყრელიძე, მ. გველესიანი, გ. თოდუა, თ. ლილუაშვილი, გ. ნადარეიშვილი, ი. ფუტყარაძე თ. შავგულიძე (რედაქტორის მოადგილე), თ. ჩიკვაძე (რედაქტორის მოადგილე), ლ. ჩიქავა.

პასუხისმგებელი მდივანი ა. შენგელია

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ: Гунья А. Л. (редактор), Гамкредлидзе О. К., Гвелесиани М. И., Тодуа Г. С., Лилуашвили Т. С., Надареишвили Г. Н., Путкарадзе Я. В., Чикава Л. Л., Чикваидзе Т. Н., (зам. редактора), Шавгулидзе Т. Г. (зам. редактора).

Ответственный секретарь А. Л. Шенгелия

© „საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის მიწვევა“,
ეკონომიკისა და საზოგადოებრივი მეცნიერებების სერია, 1989 № 2

რ ე დ ა კ ც ი ი ს მ ი ს ა მ ა რ თ ი: თბილისი, 380007, მახარაძის ქ. № 14

Адрес редакции: Тбилиси, 380007, ул. Махарадзе, 14

ტელეფონი 93-22-60

გადაეცა წარმოებას 27.04.89; ხელმოწერილია დასაბეჭდად 5.07.89; შეკვ. № 1251;
ანაწილების ზომა 7×12; ქაღალდის ზომა 70×108¹/₁₆; მაღალი ბეჭდვა; ნაბეჭდი თაბახი 7.30;
სააღრიცხვო-საგამომცემლო თაბახი 7.48; სად.-გატარება 8.0; უფ. 04370; ტირაჟი 750;

*

გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი, 380060, კუტუზოვის ქ., 19
Издательство «Мецниереба», Тбилиси, 380060, ул. Кутузова, 19

*

საქართველოს სსრ მეცნ. აკადემიის სტამბა, თბილისი, 380060, კუტუზოვის ქ., 19
Типография АН Грузинской ССР, Тбилиси, 380060, ул. Кутузова, 19

შ ი ნ ა რ ს ი

ეკონომიკა

ე. მუჰამადიანი, ექსტენსიური ტიპის სამეურნეო მექანიზმის პრინციპული ნაკლოვანებები და მისი რადიკალური გარდაქმნის აუცილებლობა	5
ე. დავლაშვილი, კაპიტალიზმის კრიტიკა ანარქისტების მიერ XX საუკუნის დასაწყისში	14
ი. რუზინშტაინი, მეცნიერ მუშაკთა შრომის შედეგიანობის შეფასების მეთოდის საკითხები	22
ზ. გრიგოლაშვილი, შრომის სოციალურ-ეკონომიკური პრობლემები ვაჭრობაში ჩვენი საზოგადოების დაჩქარებული განვითარების პირობებში	29
რ. ასმუტელი, სოციალური სფერო: სრულყოფის ეკონომიკური ასპექტები	37
ბ. ავლონაშვილი, ქართული სოფლის განვითარების ძირითადი ტენდენციები (1970—1980 წწ.)	46
ჰ. გრიგოლაძე, ვ. ი. ლენინი და სოციალისტური საკუთრების მოდელი	56
მ. ხარტონიშვილი, საზოგადოებრივი წარმოების ეფექტიანობის კრიტერიუმის საკითხისათვის	61
ბ. ბერიძე, კვალიფიციური სამუშაო ძალის მომზადების სფეროს დემონოპოლიზაციის საკითხისათვის	66
მ. ხაზარაძე, რაციონალიზაცია და გამოგონებლობა, როგორც მასობრივი ტექნიკური შემოქმედების გამოვლენის ფორმა	69
მ. შუბინიძე, საბჭოთა ეკონომიკის გარდაქმნის სტრატეგია და მარკეტინგის კონცეფცია	79

სამართალი

ი. ფუტარაძე, საქართველოს სსრ ეროვნულ-ტერიტორიული წყობილების შესახებ	83
ბ. გოლოვნილი, პრეიულიციული ფაქტები სამოქალაქო სამართალწარმოებაში	95

რეცენზია, ინფორმაცია, ჟურნალი

მ. ჯიბუტი, არაორთოდოქსალური პოლიტიკური ეკონომიკის კურსი	98
შედარებითი კვლევის ცდა ამერიკულ კრიმინოლოგიაში	104

СОДЕРЖАНИЕ

ЭКОНОМИКА

Э. Г. Меквабшвили. Принципиальные недостатки хозяйственного механизма экстенсивного типа и необходимость его радикальной перестройки	5
Н. З. Давлашеридзе. Критика капитализма грузинскими анархистами в начале XX века	14
И. М. Рубинштейн. Вопросы методикки оценки результативности труда научных работников	22
З. Ш. Григолашвили. Социально-экономические проблемы труда в торговле в условиях ускоренного развития нашего общества	29
Р. О. Ахметели. Экономические аспекты совершенствования социальной сферы	37
А. Г. Авлохашвили. Основные тенденции развития грузинского села (1970—1980 гг.)	46
Г. П. Григолая. В. И. Ленин и модель социалистической ответственности	56
М. К. Хартонишвили. К вопросу о критерии эффективности общественного производства	61
А. А. Беридзе. К вопросу о демополизации сферы подготовки квалифицированной рабочей силы	66
М. И. Хазарадзе. Изобретательство и рационализация как форма проявления массового технического творчества	69
М. Я. Шубитидзе. Стратегия перестройки советской экономики и концепция маркетинга	79

ПРАВО

Я. В. Путкарадзе. О национально-территориальном устройстве Грузинской ССР	83
Г. А. Голошвили. Преюдициальные факты в гражданском судопроизводстве	95

РЕЦЕНЗИЯ. ИНФОРМАЦИЯ. ХРОНИКА

М. Ч. Джибути. Курс неортодоксальной политической экономии	98
О попытке сравнительного исследования в американской криминологии	104

ელგუჯა მქაპაიშვილი

მქსტენსიური ტიპის სამეურნეო მექანიზმის პრინციპული ნაკლოვანებები და მისი რადიკალური გარდაქმნის აუცილებლობა

ექსტენსიური ტიპის, უპირატესად ადმინისტრაციულ-მბრძანებლურ მეთოდებზე დამყარებული სამეურნეო მექანიზმი, რომლის რადიკალურ გარდაქმნასაც ამჟამად ვახორციელებთ, ჩვენს ქვეყანაში ძირითადად 30-იანი 40-იანი წლების მიჯნაზე ჩამოყალიბდა. ამიტომ აუცილებელია გავანალიზოთ ამ მექანიზმის ჩამოყალიბების ობიექტური პირობები, ვაჩვენოთ მისი დამახასიათებელი ნიშნები სოციალისტური საზოგადოების ეკონომიკური განვითარების სხვადასხვა ეტაპზე.

საქიბის ისტორიულ ასპექტში განხილვას, ვფიქრობთ, პრინციპული მნიშვნელობა ენიჭება. მან პასუხი უნდა გასცეს კითხვაზე, რომელიც ამჟამად ძალიან ზევს აინტერესებს და აღელვებს — ჰქონდა თუ არა იმთავითვე ალტერნატივა ადმინისტრაციულ-მბრძანებლური მართვის სისტემას, თუ პრობლემა ისაა, რომ ეს სისტემა „კანონიერად იშვა“, მაგრამ განვითარების გარკვეულ საფეხურზე მან თავისი თავი ამოწურა და ამის გამო ეკონომიკური განვითარების დამაბრკოლებელ ფაქტორად გადაიქცა?!

საყოველთაოდ ცნობილია, რომ სოციალიზმის მშენებლობა ჩვენს ქვეყანაში უაღრესად რთულ და არახელსაყრელ პირობებში დაიწყო. რევოლუციამ გაიმარჯვა ჩამორჩენილ ქვეყანაში, სადაც მუშათა კლასი მოსახლეობის უმცირესობას შეადგენდა. არსებობის შენარჩუნებისათვის და სოციალიზმის ეკონომიკური საფუძვლებების შექმნისათვის აუცილებელი იყო მძიმე მრეწველობას ჩამოყალიბება, რომლის საფუძველზეც უნდა განხორციელებულიყო სოფლის მეურნეობის სოციალისტური გარდაქმნა. მძიმე მრეწველობის შექმნა გულისხმობდა ინდუსტრიალიზაციის განხორციელებას, ინდუსტრიალიზაციის ძირითადი პრობლემა კი არის აუცილებელი სახსრების დაგროვება, რაც შესაძლებელი იყო მხოლოდ და მხოლოდ ცენტრალიზებულად, სოციალისტური სახელმწიფოს ხელში. მაშასადამე, ეკონომიკის მკაცრი ცენტრალიზაცია იმ დროისათვის ობიექტურად აუცილებელი, გამართლებული იყო და მას შეესაბამებოდა მართვის ადმინისტრაციული მეთოდები, ვინაიდან მართვის ეკონომიკურ მეთოდებს, რომლებიც გულისხმობს ეკონომიკური კანონის მოთხოვნებზე და ეკონომიკურ ინტერესებზე დამყარებულ მართვას, ეფექტიანი ფუნქციონირება მაშინ არ შეეძლოთ იმის გამო, რომ არსებული ეკონომიკური ბაზისი სრულებითაც არ შეესაბამებოდა პარტიისა და სახელმწიფოს წინაშე მდგომ ამოცანებს.

ჩვენ ვიზიარებთ მოსაზრებას, რომ „ადმინისტრაციული მეთოდები ობიექტურად აუცილებელია ყოველგვარი მართვისათვის“¹. ეს მით უფრო მართ-

¹ Попов Г. Х. Эффективное управление. М., Экономика, 1985, с. 18

საქ. სსრ კ. მარქსის
სახ. სახ. ინსპუტ.
ბიბლიოთეკა

ბულია სოციალისტური ეკონომიკის საფუძვლების ჩამოყალიბების ეტაპისათვის. ამასთანავე ხაზი უნდა გაესვას იმ გარემოებას, რომ ადმინისტრაციული მართვის აუცილებლობის მტკიცება არავითარ შემთხვევაში არ უნდა გავივიცევით მისი ნებისმიერი დამახინჯების გამართლებასთან — თვითნებობასთან, ვოლუნტარიზმთან, ბიუროკრატიზმთან და მით უმეტეს რუბრიკებთან, ისევე როგორც ეკონომიკური მართვის გაივიცევა არ შეიძლება მისი ისეთი დამახინჯებული გამოხატულების ფორმებთან, როგორებიცაა: სპეკულაცია, მექრთამეობა, ნივთებისა და ფულისადმი კერპთაყვანისცემა და ა. შ.

რა ნიშანთვისებები იყო დამახასიათებელი ინდუსტრიალიზაციის პერიოდის სამეურნეო მექანიზმისათვის? უპირველეს ყოვლისა ის, რომ საწარმოებს თითქმის არავითარი ეკონომიკური დამოუკიდებლობა არ გააჩნდათ და ისინი მთლიანად იყვნენ დამოკიდებულნი სახელმწიფოზე. პრიორიტეტი ეძლეოდა ახალი საწარმოების მშენებლობას და ამიტომ ძველი საწარმოებისაგან მიჰქონდათ მთელი სამორტიზაციო ფონდი, რომელიც ასევე გამოიყენებოდა ახალი მშენებლობისათვის.

ინდუსტრიალიზაციის პერიოდში სამეურნეო მექანიზმის ეფექტიანობის შეფასების ძირითად კრიტერიუმს წარმოადგენდა სახალხო-სამეურნეო პროპორციულობის უზრუნველყოფა. რაც შეეხებოდა მოგებას, როგორც საწარმოთა საქმიანობის ეფექტიანობის კრიტერიუმს, მას შედარებით ნაკლები ყურადღება ექცეოდა.

დაგეგმვა, როგორც სამეურნეო მექანიზმის შემადგენელი რგოლი, ამ პერიოდის ძირითად ამოცანას იყო დაქვემდებარებული. ძველ საწარმოებს რაც შეიძლება მეტი პროდუქტია უნდა მიეცათ ინდუსტრიალიზაციისათვის. ამიტომ სახელმწიფო გეგმებში პირველ პოზიციებზე იდგა პროდუქციის წარმოების მოცულობის მაქსიმალური ზრდა. მეორე მხრივ, ინდუსტრიალიზაციისათვის აუცილებელი სახსრების დაგროვების მიზნით საჭირო იყო თვითღირებულების შემცირება და ამიტომ სახელმწიფო გეგმის მეორე უმნიშვნელოვანესი მაჩვენებელი იყო თვითღირებულების შემცირების დავალება, რომელიც აგრეთვე ცენტრალიზებულად მტკიცდებოდა.

ინდუსტრიალიზაციის პერიოდის სამეურნეო მექანიზმს შეესაბამებოდა სპეციფიკური საკადრო პოტენციალი. კადრებისადმი წაყენებული ძირითადი მოთხოვნა მდგომარეობდა ზემდგომი ინსტანციების ღირებულებების, ბრძანებების, ინსტრუქციების და ა. შ. შესრულებაში.

ამრიგად, სოციალიზმის ეკონომიკური საფუძვლების მშენებლობის პერიოდში ჩამოყალიბდა მთლიანი სამეურნეო მექანიზმი, რომლისთვისაც დამახასიათებელი იყო: მკაცრი ცენტრალიზაცია, ადმინისტრაციული მეთოდების პრიორიტეტი, შეფასების რაოდენობრივი მაჩვენებლების წინა პლანზე წამოწევა, სასაქონლო-ფულადი ურთიერთობის მოქმედების სფეროს მნიშვნელოვნად შეზღუდვა, რაც სხვადასხვა სახით ვლინდებოდა. კერძოდ: ა) მოგებისადმი როგორც საწარმოთა საქმიანობის ეფექტიანობის შეფასების ძირითადი კრიტერიუმისადმი არასათანადო ყურადღებითა და ბ) გეგმიურად-წამგებიანი საწარმოების არსებობით.

აღნიშნულ მექანიზმს ფუნქციონირების მკაცრი ლოგიკა ახასიათებდა და მან თავისი ფუნქცია, ჩვენი აზრით, წარმატებით შეასრულა. ამის დადასტურება

თუნდაც ის არის, რომ ინდუსტრიალიზაციის დაწყებიდან ათი წლის შემდეგ სსრ კავშირი სამრეწველო წარმოების მოცულობით მსოფლიოში მეორე ადგილზე გადავიდა.

ინდუსტრიალიზაცია დაიწყო 20-იანი წლების ბოლოს და გაგრძელდა 30-იანი წლების ბოლომდე, 1941 წელს დაიწყო დიდი სამამულო ომი, ქვეყნის ეკონომიკა მთლიანად „სამხედრო რეღსებზე“ გადავიდა და ამ პერიოდში ფუნქციონირებდა განსაკუთრებული ტიპის სამეურნეო მექანიზმი². დაახლოებით 5-8 წელიწადი მოუნდა ომისაგან დანგრეული სახალხო მეურნეობის აღდგენას, რომელიც შესაძლებელი იყო განხორციელებულიყო მხოლოდ და მხოლოდ მკაცრად ცენტრალიზებული, ადმინისტრაციულ-მბრძანებლური მართვის საფუძველზე და თუ ყოველივე აღნიშნულის გათვალისწინებით დავსვამთ კითხვას — როდის შეიქმნა აუცილებელი ძველი სამეურნეო მექანიზმის ახლით შეცვლა, ერთმნიშვნელოვნად უნდა ვუპასუხოთ, რომ ამის ობიექტური აუცილებლობა ჩამოყალიბდა 50-იანი წლების შუახანებისათვის. რით იყო განპირობებული ეს აუცილებლობა?

აღნიშნული პერიოდისათვის უკვე საბოლოოდ ჩამოყალიბდა სოციალიზმის ეკონომიკური ბაზისი განვითარებული საწარმოო ძალებითა და წარმოებითი ურთიერთობებით, უფრო ფართო სარბიელი მიეცა სოციალიზმის ეკონომიკური კანონების მოქმედებას, რამაც შესაძლებელი გახადა მართვის ეკონომიკური მეთოდების წინა პლანზე წამოწევა. მეორე მხრივ, მკაცრმა ცენტრალიზაციამ თავისი განმსაზღვრელი როლი დაკარგა, ვინაიდან უკვე პრაქტიკულად შეუძლებელი გახდა განვითარებული ერთიანი სახალხო-სამეურნეო კომპლექსის ცენტრიდან დეტალური მართვა და დაგეგმვა. აუცილებელი იყო ცენტრალიზებული მართვის უზრუნველყოფა საერთო სახალხო, კოლექტიური და პირადი ეკონომიკური ინტერესების რაციონალური შეთანაწყობისა და მატერიალური სტიმულირების სისტემის სრულყოფის გზით, რომელიც წარმატებით შეიძლებოდა განხორციელებულიყო მხოლოდ და მხოლოდ ეკონომიკურ მეთოდებზე დაყრდნობით.

ომის შემდგომ პერიოდში აღდგა ინდუსტრიალიზაციის პერიოდში შექმნილი და ომის დროს დანგრეული ფაბრიკა-ქარხნები. ძირითად ამოცანად იქცა მათი საქმიანობის ეფექტიანობის ამაღლება და არა ახალი ქარხნების მშენებლობა. სამრეწველო პროდუქციის მოცულობის მხრივ მივალწიეთ იმ დონეს, რაც საშუალებას იძლეოდა ყურადღება გადაგვეტანა წარმოებულ პროდუქციის ხარისხზედაც. განსაკუთრებით აქტუალურ ამოცანად იქცა ადამიანთა პირადი მოთხოვნილებების უფრო მაღალ დონეზე დაკმაყოფილება, მაგრამ ცენტრიდან მოთხოვნილებათა სწრაფი ცვლილებებისადმი „გამოდევნება“ და მისი დინამიკის ოპერატიული გათვალისწინება გეგმებში მეტისმეტად ძნელი მისაღწევი გახდა. ამრიგად, ჩამოყალიბდა ობიექტური წინააღმდეგობა, ერთი მხრივ, ეკონომიკის განვითარების მიღწეულ დონეს, მისი შემდგომი განვითარების აუცილებლობასა, და მეორე მხრივ, მართვის არსებულ სისტემას შორის, დღის წესრიგში დადგა სამეურნეო მექანიზმის არსებითი გარდაქმნის აუცილებლობის საკითხი.

² См. Вознесенский. Военная экономика в СССР. М., 1949. с. 39.

1957 წლიდან ჩვენს ქვეყანაში დაიწყო ეკონომიკური რეფორმის განხორციელება, რომლის ძირითად შინაარსს წარმოადგენდა დარგობრივი მართვიდან ტერიტორიულ მართვაზე გადასვლა. გაუქმებული იქნა სამინისტროები და რეგიონებში შეიქმნა მართვის სპეციალური ორგანოები სახალხო მეურნეობის საბჭოების სახით. აღნიშნულ ღონისძიებებს, მათი ავტორების აზრით, ხელი უნდა შეეწყო მართვის დემოკრატიზაციისა და წარმოებასთან მართვის რგოლების დაახლოებისათვის. ამასთანავე, უნდა აღინიშნოს ის ფაქტი, რომ ამ რეფორმამ არ გაამართლა. უფრო მეტიც, სარგებლობის ნაცვლად მან ზიანი მიაყენა ჩვენი ქვეყნის სახალხო მეურნეობას. რით იყო გამოწვეული ყოველივე ეს? გამოწვეული იყო მრავალი ობიექტური და სუბიექტური მიზეზით, რომელთა შორის ჩვენ მხოლოდ რამდენიმეზე მივუთითებთ. უპირველეს ყოვლისა უნდა აღინიშნოს ის, რომ ამ რეფორმას არ ჰქონდა სათანადო მეცნიერული დასაბუთება, მისი ძირითადი დებულებანი არ იყო პრაქტიკულად აპრობირებული და თავიანთ თავში ატარებდნენ პარტიისა და სახელმწიფოს იმდროინდელი უმაღლესი ხელმძღვანელების იმპულსური აზროვნებისა და მოქმედების ანაბეჭდს. სწორედ ამიტომ რეფორმას ჰქონდა სუბიექტური და ვოლუნტარისტული ხასიათი, რამაც საბოლოოდ განსაზღვრა კიდევ მისი ბედ-ღმალა. რეფორმის ნაკლოვანება და სისუსტე იმაშიც გამოიხატებოდა, რომ იგი დაიწყო ორგანიზაციული სტრუქტურის რეორგანიზაციით და ამითვე დამთავრდა ისე, რომ არ შეხებია წარმოებით ურთიერთობათა სიღრმისეულ შრეებს. გატარებულ ღონისძიებებს კამპანიური, პროპაგანდისტულ-დეკლარაციული ხასიათი ჰქონდა, ამიტომ ბევრი მათგანი კეთილი სურვილის ფარგლებს არ ვასცილებია და მათი პრაქტიკული ეფექტიანობა წლის ტოლი აღმოჩნდა. ცდა იმისა, რომ დროისათვის გაგვეწყო და რეალობად გვექცია არარეალური, წარუმატებელი დამთავრდა³. 60-იანი წლების დასაწყისისათვის წარმოიშვა ხორცის, რძის, მარცვლეულის დიდი დეფიციტი. 1962 წელს იძულებულნი შევიქვით ამ პრობლემაზე ფასები აგვეწია და შეგვეზღუდა მათი გაყიდვა. მიუხედავად იმისა, რომ ხდებოდა წარმოებაში უზარმაზარი დამატებითი მატერიალური, ფინანსური და შრომითი რესურსების ჩართვა, სამრეწველო პროდუქციისა და ფართო მოხმარების საგნების წარმოების მოცულობა მკვეთრად დაქვეითდა, ასევე დაეცა შრომის ნაყოფიერების ზრდის ტემპი, დაქვეითება იწყო ფონდლუკვებამაც (მანამდე იგი სტაბილურად იზრდებოდა), შეწყდა პროდუქციის მასალატევალობის შემცირება.

დაწყებული კრიზისული პროცესების გადალახვას ითვისწინებდა მიზნად 1965 წლის სამეურნეო რეფორმა, რომელიც ემყარებოდა შემდეგ პოსტულატებს:

— ცენტრში მეურნეობრიობის ყველა საკითხის გადაწყვეტა შეუძლებელია, ამიტომ აუცილებელია მართვის დეცენტრალიზაციის განხორციელება;

— აღნიშნულიდან გამომდინარე მნიშვნელოვნად უნდა იქნეს შემცირებული დირექტიულ მაჩვენებელთა რაოდენობა. დატოვებული იქნა მხოლოდ ხუთი დირექტიული მაჩვენებელი: პროდუქციის რეალიზაციის მოცულობა, ძირითადი ნომენკლატურა, ხელფასის ფონდი, მოგება და რენტაბელობა, ბიუჯეტთან ურთიერთობა;

³ იხ. ჟურნალი „Коммунист“, № 10. 1988, с. 118—119.

თავი, მაგრამ მწვავე პრობლემა იყო ამ სახსრების მიზნობრივი გამოყენება. სირთულეს ის განაპირობებდა, რომ მატერიალური რესურსების მწვავე დეფიციტის პირობებში ადგილი ჰქონდა მათ ე. წ. „საბარათო“ ე. ი. ლიმიტირებულ განაწილებას და საწარმოებისათვის უაღრესად ძნელი იყო დამატებითი რესურსების მიღება. წარმოების საშუალებათა საბითუმო ვაჭრობა, რომელსაც ძალუძს აღნიშნული პრობლემის გადაჭრა, ზოგიერთი ცნობილი სწავლული ეკონომისტის პროგრესულ იდეად დარჩა მხოლოდ და იმეამად მისი რეალური, პრაქტიკული განხორციელების მცდელობა არც კი ყოფილა.

სამეურნეო რეფორმის არაკომპლექსურობასა და არათანმიმდევრულობაზე როცა ვლაპარაკობ, ყურადღება უნდა მივაქციოთ კიდევ ერთ მნიშვნელოვან გარემოებას (ფაქტორს), რომელიც გადის საკუთრივ ეკონომიკური ცხოვრების ფარგლებიდან. საქმე ისაა, რომ ეკონომიკაში დაწყებული დემოკრატიზაციის პროცესი, რასაც სამეურნეო რეფორმა ითვალისწინებდა, განმტკიცებული არ ყოფილა მთელი საზოგადოებრივი ცხოვრების დემოკრატიზაციით. პირიქით, უკვე 60-იანი წლების ბოლოსა და 70-იანი წლების დასაწყისში შეინიშნება ბიუროკრატოზმის გაძლიერების ტენდენცია. ბუნებრივია, რომ ამ გარემოებამ მნიშვნელოვნად შეუშალა ხელი რეფორმის კონსტრუქციული პოტენციალის რეალიზაციას, რამეთუ საზოგადოება ერთი მთლიანი ცოცხალი ორგანიზმია და მისი ცალკეული ორგანოს განვითარება შეუძლებელია მთელი ორგანიზმის განვითარების გარეშე.

ყველივე აღნიშნულის მიუხედავად, 1965 წლის ეკონომიკური რეფორმის პროგრესულობა (ეფექტიანობა) თითქმის ყველა უმნიშვნელოვანესი ეკონომიკური მაჩვენებლის ზრდით გამოიხატა. ასე, მაგალითად, მე-8 ხუთწლიელში (1966-1970 წწ.) წინა ხუთწლიედბთან შედარებით სოფლის მეურნეობის პროდუქციის მატების ტემპი 2-ჯერ გაიზარდა, შრომის ნაყოფიერებისა — 1,5-ჯერ. შეწყდა ფონდუქუვების დაცემა, მნიშვნელოვნად შემცირდა სათბობისა და ენერჯის მოხმარების ნორმები. მოხმარებასა და დაგროვებაზე გამოყენებული ეროვნული შემოსავლის ზრდამ 41% შეადგინა, წინა ხუთწლიელის 32%-თან შედარებით, მოსახლეობის რეალური შემოსავლები გაიზარდა 33%-ით⁵.

ცხოვრებამ დღის წესრიგში დააყენა რეფორმის არსებითი კორექტირების აუცილებლობა და ამ თვალსაზრისით დიდი მნიშვნელობა ენიჭებოდა სკკპ ცენტრალური კომიტეტისა და სსრ კავშირის მინისტრთა საბჭოს 1979 წლის 12 ივლისის დადგენილებას „დაეგმვის გაუმჯობესებისა და წარმოების ეფექტიანობის და მუშაობის ხარისხის ამაღლებაზე სამეურნეო მექანიზმის ზემოქმედების გაძლიერების შესახებ“, რომლის ძირითადი იდეები მდგომარეობდა შემდეგში:

— რეალიზაციის გეგმის მაჩვენებლის შეცვლა. საერთო პროდუქციის მაჩვენებლის ნაცელად შემოღებული იქნა ნორმატიული წმინდა პროდუქცია, რომელიც საშუალებას იძლეოდა საწარმოთა (გაერთიანებათა) საქმიანობის შეფასებისას გამოკვერიცხა მატერიალური დანახარჯების ზეგავლენა. აღნიშნული მაჩვენებლის შემოღებამ მთელ რიგ დარგებში დადებითი შედეგება მოგვცა, თუმცა ნორმატიული წმინდა პროდუქციის მაჩვენებელიც არ იყო

⁵ იხ. „ეკო“, № 11, 1987, გ. 6.

დაზღვეული არსებითი ნაკლოვანებებისაგან. ჯერ-ერთი, რომ მომხმარებელს აინტერესებს მთლიანად ნაწარმი და არა მისი ის ნაწილი, რომელიც გათვალისწინებულია წმინდა პროდუქციაში. მეორე, ნორმატიული, წმინდა პროდუქციის მაჩვენებელმა განაპირობა საწარმოთა კოლექტივების დაინტერესება ცოცხალი შრომის დანახარჯების გაზრდაში, რამაც ხშირ შემთხვევაში მუშაკთა რიცხოვნების ხელოვნური გაზრდა გამოიწვია და მესამე, ვინაიდან ძირითად შემდგამებელ მაჩვენებლად მიღებული იქნა არა წმინდა პროდუქცია, არამედ ნორმატიული — წმინდა ე. ი. ზევიდან კორექტირებული მაჩვენებელი, ამან გიგანტური გაანგარიშებითი მუშაობის ჩატარება მოითხოვა დირექტიული სამეურნეო ორგანოების მხრიდან.

— გათვალისწინებული იყო ცენტრალიზებული ხელმძღვანელობის გაძლიერება. ხაზი გაესვა სახელმწიფო გეგმის ისეთი შემადგენელი ელემენტის წამყვან როლს, როგორცაა საერთო-სახალხო მიზნობრივი პროგრამები;

— ხაზი გაესვა მუშაობის საბოლოო შედეგებზე საწარმოთა საქმიანობის ორიენტაციის გაძლიერების აუცილებლობას. სწორედ საბოლოო შედეგი უნდა ყოფილიყო საწარმოთა საქმიანობის შეფასებისა და აქედან გამომდინარე კოლექტივის მატერიალური სტიმულირების ძირითადი ორიენტირი.

თუ დაკვირვებით ვავიარებთ აღნიშნული დადგენილების ძირითად მიზანს, დავინახავთ, რომ იგი მდგომარეობდა ცდაში ეკონომიკის განვითარებაში დაგროვილი პრობლემები გადაეკეპრა ცენტრალიზაციისა და ადმინისტრირების გაძლიერების გზით. აღნიშნული მტკიცების დასასაბუთებლად მხოლოდ ორ ფაქტს მოვიტანთ. პირველი, ხელუხლებელი დარჩა საწარმოთა ოპერატიული საქმიანობის დირექტიული ხელმძღვანელობის ყველა მაჩვენებელი და მათ შორის ისეთი ძირითადი, როგორცაა გეგმის შესრულების პროცენტი. აქედან გამომდინარე შენარჩუნებული იქნა „მიღწეულიდან დაგეგმვის“ ყბადაღებული პრაქტიკა. მეორე, დადგენილებით გათვალისწინებული ღონისძიებების გატარება დაევალათ სამინისტროებს. უკვე თვით ეს ფაქტი იმას ნიშნავდა, რომ სამინისტროები ამ „წყალობას“ ადმინისტრაციული ხელმძღვანელობის განმტკიცების მიზნით გამოიყენებდნენ და სინამდვილეში ასეც მოხდა.

70-იანი წლების ბოლოსა და 80-იანი წლების დასაწყისში კიდევ უფრო გამწვავდა ქვეყნის სახალხო მეურნეობაში არსებული პრობლემები, ხარვეზები და ნაკლოვანებები. მეცხრე ხუთწლედში მერვე ხუთწლედთან შედარებით ეროვნული შემოსავლის ზრდის ტემპი 12 პროცენტული პუნქტით შემცირდა, სოფლის მეურნეობის პროდუქციისა — 8 პროცენტული პუნქტით, მრეწველობისა 7 პროცენტული პუნქტით. დაქვეითების ტემპები შენარჩუნებული იქნა და კიდევ უფრო გაძლიერდა მეათე და მეთერთმეტე ხუთწლედებში. ამ პერიოდში მარაგები სახალხო მეურნეობაში ორჯერ უფრო სწრაფად იზრდებოდა, ვიდრე წარმოება. „გაყინული რესურსების“ სიდიდემ სახალხო მეურნეობაში ფანტასტიკურ ციფრს — 400 მილიარდ მანეთს მიაღწია, რაც ეროვნული შემოსავლის 2/3-ს შეადგენს⁶. გაღრმავდა დისპროპორცია ვადახდისუნარიან მოთხოვნილებასა და მისი მატერიალური დაფარვის რესურსებს შორის, მოსახლეობის ცალკეული ჯგუფების ცხოვრების დონემ დაქვეითება იწყო. ამრიგად, 1979-1984 წლებში ფაქტიურად ადგილი ჰქონდა ეკონომიკური ცხოვრების სტაგნაციას.

სრულიად სამართლიანად უწოდა ამხ. მ. ს. გორბაჩოვმა 1981-1984 წლებს „ყველაზე შემაშფოთებელი წლები“⁷. ქვეყანა განუწყვეტლივ მიექანებოდა სოციალურ-ეკონომიკური კრიზისისაკენ და თუ დავსვამთ კითხვას, რა იყო ამ პროცესისათვის დამახასიათებელი სიმპტომები, უნდა ვუპასუხოთ, რომ ეს იყო:

— ეკონომიკის არაპროპორციულობა, დისბალანსი სახალხო მეურნეობის სხვადასხვა დარგების განვითარების დონეთა შორის;

— პროდუქციისა და მატერიალური რესურსების ქრონიკული დეფიციტი რესურსების არარაციონალური ხარჯვის პირობებში;

— მატერიალურ-ტექნიკური მომარაგების სისტემის მოუქნელობა და არასათანადო ოპერატიულობა, რომელიც განაპირობებს სასაქონლო-ფულადი ფასეულობების ზენორმატივების სწრაფ ზრდას, მთელ რიგ შემთხვევაში წარმოების ნატურალიზაციას, როცა საწარმოები არასაიმედო მომარაგების გამო არჩევენ თვითონ აწარმოონ საჭირო მაკომპლექტებელი ნაწარმი. არარაციონალურად ფართოვდება დამხმარე წარმოება, იზღუდება სპეციალიზაცია და კოპერირება, მცირდება მისი ეკონომიკური ეფექტიანობა;

— გაუმართლებელი ახალი მშენებლობა, საწარმოო სიმძლავრეების დავიანებული ათვისება და მოქმედი სიმძლავრეების სათანადო დაუტვირთაობა;

— პროდუქციის დაბალი ხარისხი, მისი არაკონკურენტუნარიანობა, რომელთა კომპენსაციასაც რაოდენობრივი მაჩვენებლების გადიდებით ცდილობთ;

— პროდუქციათა მთელ რიგ სახეობებზე მეცნიერულად დაუსაბუთებელ საბითუმო და საცალო ფასების არსებობა;

— შეუსაბამოა გადახდისუნარიან მოთხოვნილებასა და მისი დაკმაყოფილებისათვის აუცილებელ მატერიალურ რესურსებს შორის, ფასების აშკარა და ფართული მატება, ინფლაციური პროცესების გაძლიერება;

— ტექნიკურ-ტექნოლოგიური „გონსერვატიზმი“, რასაც თან მოჰყვა ინდუსტრიულად განვითარებულ ქვეყნებთან ტექნიკურ-ტექნოლოგიური ჩამორჩენის გაძლიერება;

— საგარეო ვაჭრობის უაღრესად არაეფექტიანი სტრუქტურა (ყვიდით ნედლეულს, ყვიდულობთ მზა პროდუქციას და ამიტომ ხდება ვალუტის დიდი რაოდენობით „გადინება“ საზღვარგარეთ).

— სუსტი დიფერენციაცია შრომის ანაზღაურებაში, გათანაბრებითი განაწილების რეციდივების სიჭარბე;

— სოციალური აპათია, გულგრილობა, პასუხისმგებლობის დაქვეითება მუშაკთა გარკვეულ კატეგორიაში და აქედან გამომდინარე კადრების დენადობის მაღალი დონე, გაცდენები, დავიანებები, სახელმწიფო ქონების წვრილმანი ქურდობისა და მსხვილი დატაცების მრავალი ფაქტი. მიწერები, კორუპცია, თანამდებობის ბოროტად გამოყენება პირადი გამორჩენის მიზნით და სხვ.

ყველა აქ ჩამოთვლილი პრობლემის ერთ-ერთი მთავარი მიზეზი გაუმართავი და არაეფექტიანი სამეურნეო მექანიზმია. ამიტომ სამეურნეო მექანიზმის რადიკალური გარდაქმნა აღნიშნული და კიდევ ბევრი სხვა პრობლემების გადაჭრის აუცილებელი პირობაა. აქვე გვსურს ერთი მომენტის გამოყოფა, რო-

⁷ „Социалистическая индустрия“, 1988, 13 იანვარი.

მელსაც, ჩვენი აზრით, პრინციპული მნიშვნელობა აქვს რადიკალური რეფორმის რთულ წინააღმდეგობათა ხასიათის გასაგებად. კერძოდ, ჩვენ „მხედველობიდან გამოგვჩნა“ სამეურნეო მექანიზმის რადიკალური გარდაქმნის აუცილებლობის (და შესაძლებლობის) ორი უმნიშვნელოვანესი ეტაპი. პირველი — 50-იანი წლების ბოლო და 60-იანი წლების დასაწყისია და მეორე — 70-იანი წლების დასაწყისი. სწორედ ამ პერიოდებში ყველა ინდუსტრიულად განვითარებული ქვეყანა ეკონომიკის განვითარების ინტენსიურ გზაზე გადავიდა. რაც შეეხებოდა ჩვენი ქვეყნის ეკონომიკას, იგი კვლავ ექსტენსიურად ვითარდებოდა. რამაც „ჩიხში“ მივიყვანა, მაშასადამე, დღევანდელი რადიკალური სამეურნეო რეფორმის წინაშე დგას ამოცანა, რომელიც ფაქტობრივად 30 წლის წინათ უნდა გადაჭრილიყო. სწორედ ამაშია მთელი სირთულე, რამეთუ წარმოიშვა და მტკიცედ გაიღვა ფესვები სოციალურ-ეკონომიკური ურთიერთობებისა და მასზე დამყარებული ინერციული სოციალური ძალების კვლავწარმოებადმა სისტემამ, რომლის დაშლა მეტისმეტად ძნელია, მაგრამ ამასთანავე სასიცოცხლოდ აუცილებელია.

Э. МЕКВАБИШВИЛИ

ПРИНЦИПИАЛЬНЫЕ НЕДОСТАТКИ ХОЗЯЙСТВЕННОГО МЕХАНИЗМА ЭКСТЕНСИВНОГО ТИПА И НЕОБХОДИМОСТЬ ЕГО РАДИКАЛЬНОЙ ПЕРЕСТРОЙКИ

Резюме

Хозяйственный механизм экстенсивного типа, основанный на административно-командных методах управления, в основном был сформирован на рубеже 30-х и 40-х годов. Его формирование было объективной необходимостью, так как обуславливалось задачами индустриализации и коллективизации страны.

Необходимость замены хозяйственного механизма экстенсивного типа интенсивным возникла в середине 50-х годов, однако не была реализована в силу разных объективных и субъективных причин.

Экономическая реформа 1965 года имела большое значение в оздоровлении экономической жизни, но вместе с тем, для нее были характерны непоследовательность и половинчатость, что в значительной степени сужало эффективность воздействия нового хозяйственного механизма на развитие социалистического общественного производства.

В рамках непоследовательных и научно слабо обоснованных решений в сфере экономики были упущены два важнейших этапа кардинальной перестройки хозяйственного механизма — на рубеже 50-х и 60-х годов и в начале 70-х годов. Данное обстоятельство накладывает глубокий отпечаток на современную радикальную реформу, обуславливает трудности переходного периода.

წარმოადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ეკონომიკისა და სამართლის ინსტიტუტის მეცნიერულ-ტექნიკური პროგრესის ეკონომიკური პრობლემების განყოფილებამ.

Н. З. ДАВЛАШЕРИДЗЕ

КРИТИКА КАПИТАЛИЗМА ГРУЗИНСКИМИ АНАРХИСТАМИ
В НАЧАЛЕ XX ВЕКА

Особое место в грузинской общественно-экономической мысли занимает период начала XX века — время социальных потрясений и революций, активизации теоретической и практической деятельности всех идеологических направлений. Именно в это время в Грузии большое распространение получает анархизм, появляются анархистские группы, ведется обширная издательская и пропагандистская деятельность, совершаются террористические акты. Теоретическую платформу деятельности анархистов представляли социально-экономические идеи его лидеров — В. Черкезишвили, Г. Гогелия, Ш. Гогелия, М. Церетели. Являясь идеологами анархо-коммунизма кропоткианского толка, они создали собственные концепции и тем самым приобретают мировую известность.

Важное место во взглядах грузинских анархистов занимала критика существующего общественно-экономического строя, капиталистического способа производства. Разоблачение пороков и язв капитализма велось анархистами с большой энергией и красноречием. Критика капиталистического способа производства велась по нескольким направлениям. Однако основной заслугой анархистов является то, что в своих произведениях они демонстрировали экономические противоречия капитализма, акцентировали на них особое внимание.

В конце XIX — начале XX веков, когда только формировались массовые партии пролетариата, шла острая идеологическая борьба с буржуазным либерализмом, реформизмом, критика капитализма анархистами играла положительную роль. Хотя грузинские анархисты и не были профессиональными экономистами, некоторые положения, выдвинутые ими, безусловно, правильны и заслуживают высокой оценки.

Центральным пунктом в отношении анархистов к капиталистическому способу производства было экономическое положение рабочих, трудящихся масс вообще. Именно здесь ими была проявлена особенная непримиримость к буржуазному обществу, пафос в изображении тягот человеческого существования в условиях наемного рабства. При этом капиталистический строй они обвиняли не только в том, что буржуазия присваивает большую часть доходов и живет не работая. Совершенно справедливо они утверждали, что все производство при капитализме приняло «ложное направление» и не имеет целью «общее благосостояние».

В начале 80-х годов XIX века П. Кропоткин подчеркивал, что «в эпохи бешеной погони за обогащением, в эпохи лихорадочных спекуляций и кризисов, внезапных крахов крупных промышленности и эфемерного развития некоторых отраслей производства, в эпохи быстрого накопления постыдных богатств и столь же быстрого их расточения, — общество начинает сознавать, что экономические учрежде-

ния, заведующие производством и обменом, не дают того благосостояния, которое они призваны гарантировать»¹.

Развивая идеи П. Кропоткина, В. Черкезишвили делает категоричный вывод о том, что в условиях капитализма невозможно «экономическое равенство», так как преобладающая черта капиталистической системы — это наемный труд².

В этой связи теоретики грузинского анархизма правомерно и с большой решительностью атаковали многих буржуазных экономистов, которые в апологетических целях восхваляли неограниченную конкуренцию, якобы порождающую «свободу труда». В. Черкезишвили, Г. Гогелия и другие высмеивали подобные заявления, подчеркивая, что в действительности прямым результатом, следствием такой конкуренции (и это убедительно подчеркивается всей историей развития капитализма) становится кабала для рабочих, а свобода только для капиталистов. Как отмечал Г. Гогелия, «свобода труда в капиталистическом обществе на практике оказывается свободой эксплуатации», что подобная свобода «для голодающего человека» — это ложь³. Поэтому бессмысленны и фальшивы попытки буржуазных идеологов представить капиталистическое общество «обществом равных прав и возможностей».

Совершенно справедливы слова В. Черкезишвили, который прямо указывал: «... без равенства экономического не может существовать ни свободы, ни справедливости»⁴. Эта критика не утратила своего значения и в наши дни, когда капитализм пытается приспособиться к новым условиям, замаскировать свою грабительскую, антигуманную сущность. «Политическая свобода для голодного человека — пустой звук, если она не является дополнением к его экономической свободе, — писал Г. Гогелия, — он может быть свободен политически только постольку, поскольку он свободен экономически»⁵.

Таким образом, грузинские анархисты верно рассматривали капитализм как систему порабощения народных масс, монополизации средств производства и присвоения капиталистами львиной доли народного дохода — систему, порождающую паразитизм и нищету.

Экономические противоречия капитализма, как отмечали анархисты, особенно усугубляются периодическими кризисами перепроизводства. Хотя они не дали глубокого анализа причин и сущности циклического развития экономики капитализма, тем не менее правильно оценивали его разрушительную роль и пагубные социально-экономические последствия, главным образом, для тудящихся.

Вслед за Кропоткиным его грузинские единомышленники трактовали экономические кризисы как настоящее бедствие, которое порождает массовую безработицу, обезлюдение городов, застой в целых отраслях промышленности, хаос в экономической жизни, неуверенность в завтрашнем дне. Все это, по мнению теоретиков анархизма, означало, что «цивилизованное человечество делится ... на два лагеря: в одном соединились все имущие, эксплуатирующие и правящие; в другом — производители, управляемые, эксплуатируемые».

¹ П. А. Кропоткин, Речи бунтовщики, М., 1917, с. 49.

² В. Черкезишвили. Доктрины марксизма. Выпуск второй. Наука ли это?, М., 1905, с. 23.

³ К. Оргенани. Революция и революционное правительство, М., 1917, с. 5.

⁴ В. Черкезов. Доктрины марксизма. Выпуск второй, с. 20.

⁵ Оргенани. Указ. раб., с. 5.

Острота экономических противоречий при капитализме проявляется в антагонистической социальной структуре общества, накале классовых битв. Эти проблемы также нашли отражение в произведениях грузинских анархистов. Например, Г. Гогелия отмечал: «Современное общество представляет собой совокупность враждебных друг другу элементов, классов и каст с непримиримо противоречивыми интересами, удерживаемых вместе механически и насильственно органами правящих классов — государством. И поэтому современное капиталистическое общество есть самое грубое нарушение принципа общности. В нем происходит постоянная борьба, то скрытая и затаенная, то бурная и открытая, но не знающая ни пощады, ни перемирия: классы борются против классов»⁶.

Однако анархисты расходились с марксистами в постановке целей классовой борьбы. Тот же Г. Гогелия писал, что анархисты «ставят классовой борьбе непосредственной целью не политическую цель, вроде какой-нибудь диктатуры, будь это даже диктатура пролетариата ..., а цель экономическую: захват общественных богатств, экспроприация буржуазии»⁷.

В целом, грузинские анархисты верно отмечали «антагонизм интересов между хозяином — владельцем и рабочим обездолженным», утверждали, что «всякий разговор о «гармонии интересов» в капиталистическом строе это пустая болтовня»⁸. Они фактически пришли к формулировке основного экономического противоречия капитализма — «между строем общественного производства, но частного присвоения продуктов производства»⁹. Причина подобной экономической организации правильно усматривалась в существовании института частной собственности. Так, Г. Гогелия писал: «Факт дохода предполагает нечто предшествующее доходу и дающее доход, это — имущество, собственность»¹⁰...

Отсюда грузинскими анархистами делался неизбежный вывод о необходимости ликвидации частной собственности. В прокламациях группы грузинских анархо-коммунистов «Лесные братья», например, подчеркивалось: «... Освобождение твое (крестьянин — Н. Д.) немислимо до тех пор, пока не уничтожишь частное землевладение и не сделаешь землю общою. Настоящая жизнь, основанная на частном владении, вся пропитана фальшью..., она должна разрушиться силой, с оружием в руках; когда уничтожится частное владение, тогда не будет больше рабов, нищих и изуродованных... Кто хочет быть частным владельцем и жить не трудясь, тот хочет разбоем заниматься, отнимать у других труд, т. е. произвести убийства»¹¹.

Призывая к решительной ломке капиталистических общественных отношений, грузинские анархо-коммунисты резко критиковали реформистские меры в экономической области, предлагаемые буржуазными либералами. По словам В. Черкезишвили, очевидно «несовместимость...

⁶ К. Оргеиани. Указ. раб., с. 3.

⁷ К. Оргеиани. Классовая борьба. «Хлеб и воля». Лондон, 1909, № 2 с. 8.

⁸ Хлеб и воля. Сборник. Спб., 1906, с. 26.

⁹ Там же, с. 46.

¹⁰ К. Оргеиани. Об интеллигенции. Лондон: изд. листов «Хлеб и воля», 1909, с. 8.

¹¹ ЦГИА /г. Ленинград/. Ф. 592, оп. I, д. 407, с. 133.

постепенщины и мелких улучшений в системе наемного труда и капиталистического производства — с коммунизмом»¹².

Г. Гогелия также неоднократно подчеркивал: «Нужно знать, наконец, что социализм не есть выторговывание у буржуазии тех или иных реформ, якобы смягчающих рабство и приниженность рабочего класса...»¹³. В этом, безусловно, теоретики грузинского анархизма проявили себя сторонниками прогрессивных, революционных взглядов.

Часто анархисты в своих работах обрушивались на капиталистическое государство, разоблачая утверждения буржуазных экономистов, пытающихся снять ответственность с буржуазного государства за активную помощь капиталистам. Так, В. Черкезишвили видел в капиталистическом государстве «страшного и безжалостного эксплуататора и разорителя производительных сил труда»¹⁴. Предоставляя капиталистам полную свободу наживания за счет обездоленных рабочих, правительство нигде и никогда не представляло рабочим свободы действий, свободы сопротивления эксплуатации.

Безусловно, после фундаментальных исследований К. Маркса критика капитализма грузинскими анархистами выглядит довольно скромно. Более того, теоретики анархизма начинали ломиться в открытую дверь, когда пытались трактовать вопросы, давно получившие гениальное решение в трудах К. Маркса и Ф. Энгельса. При этом они игнорировали работы основоположников научного социализма, что значительно ослабляло их позиции как критиков капитализма. В. Черкезишвили, Г. Гогелия и другие часто выдвигали положения весьма неопределенного характера, оставляли их без глубокого обоснования. В итоге получалось, что нового слова в критике капиталистического общества, в анализе его экономических противоречий грузинскими анархистами не было сказано. Не было у них и специальных исследований, посвященных критике капитализма. Такая критика давалась ими попутно, разбросана по различным брошюрам и статьям агитационного характера. Поверхностный подход к экономическим проблемам капитализма, попытки разрешить сложнейшие вопросы с помощью только «сверхреволюционности» основывались и на порочных методологических позициях теоретиков грузинского анархокоммунизма. Поскольку анархисты отвергали диалектику, то общее понимание ими капитализма оставалось крайне примитивным.

Марксистское учение об общественно-экономических формациях игнорировалось В. Черкезишвили, Г. и Ш. Гогелия, М. Церетели. Поэтому они не смогли научно проанализировать закономерности зарождения, победы и загнивания капитализма. Соответственно неверно трактовались основные экономические категории капиталистического производства — стоимость, прибавочная стоимость, капитал; искажались их роль и место в системе категорий, отражающих производственные отношения капитализма. Так, в полемике с марксизмом грузинские анархисты вслед за П. Кропоткиным придерживались ложного тезиса, что стоимость не определяется общественно-необходимым трудом, выдвигали эмпиризм, количественные соизмерения антитезой теоретическому исследованию. Можно сказать, что в целом

¹² В. Черкезов. Доктрины марксизма. Выпуск второй, с. 54

¹³ К. Оргеиани. Революция и революционное правительство, с. 9

¹⁴ В. Черкезов. Доктрины марксизма. Выпуск второй, с. 59.

2. „მაცნე“, ეკონომიკისა და სამართლის სერია, 1989, № 2.

теорию стоимости К. Маркса анархисты не поняли, о чем свидетельствуют их ссылки на теорию стоимости А. Смита. Книгу Смита «Исследование о природе и причинах богатства народов» В. Черкезишвили называл великим произведением¹⁵. Анархисты также стремились принизить значение теории прибавочной стоимости К. Маркса — «краеугольного камня» его экономического учения.

Но главным пороком критики капитализма грузинскими анархистами является извращение ими природы, сущности этого социально-экономического строя. В их высказываниях капиталистический способ производства выступает простым, чуть ли не случайным, порождением государства.

Главное зло анархисты видят не в капитале и не в возникающем в результате общественного развития классовом антагонизме между капиталистами и наемными рабочими, а прежде всего в государстве. Ш. Гогелия восклицает: «Кто наш враг? Тот, кто бездушен, но все же сосет кровь у живого человека, обезличивает его, грабит политически, берет и требует у него все, что только возможно взять, ... одним словом, наш враг государство, так как оно обезличивает человека и расточает общественные силы»¹⁶. Капитал, по их мнению, является порождением власти, государства, правительства — поэтому достаточно устранить государство, чтобы ликвидировать капитал и «ввести социальную справедливость». В. Черкезишвили, например, призывал к следующему: «... Кто за уничтожение эксплуатации человека, тот обязан едва ли прежде всего требовать разрушения именно государства»¹⁷. На чем же основывается подобный вывод?

Во-первых, В. Черкезишвили развивает идею П. Кропоткина, который неоднократно утверждал, что в основе капиталистического строя лежат «два учреждения: ... представительное правление и наемный труд»¹⁸.

Во-вторых, В. Черкезишвили дает дополнительное «обоснование». Он пишет: «Никогда капиталистическое производство не может усиливать эксплуатацию каждого производителя в такой ужасающей пропорции. Частный эксплуататор, желая увеличить свои доходы, старается увеличить число им эксплуатируемых. Государство же, увеличивая в семь раз свои поборы, имело дело с населением, которое за все столетия /1810—1905 гг./ только удвоилось. Значит и в смысле прямого эксплуататора государство — больший враг народу, чем само капиталистическое производство. А в довершение всех зол, ведь и в капиталистической эксплуатации повинно то же государство... Удайся народу разрушить оковы государства, никаким трестам и федерациям хозяев не устоять против свободной экономической организации революционного производителя»¹⁹.

Очевидно, что в этих высказываниях проблема становится с ног на голову — надстроечные институты объявляются первопричиной

¹⁵ В. Черкезов. «Наконец-то сознались! Ответ К. Каутскому». — Тифлис: из-во «Темн», 1907, с. 5.

¹⁶ Ш. Гогелия. Наши враги и друзья. — Тифлис: изд-во газ. «Муша», 1906 с. 9 /на груз. яз./

¹⁷ В. Черкезов. Доктрины марксизма. Выпуск второй, с. 59.

¹⁸ П. А. Кропоткин. «Завоевание хлеба». Пер. с франц. — Спб., изд-во Яковенко, 1906, с. 148.

¹⁹ В. Черкезов. Доктрины марксизма. Выпуск второй, с. 63—64.

экономических, материальных отношений. Убедительной критике подвергли подобные взгляды К. Маркс и Ф. Энгельс, давая отпор идеям бакунизма. Ф. Энгельс подчеркивал: «В то время как основная масса социал-демократических рабочих... считает, что государственная власть есть не что иное, как организация, которую создали себе господствующие классы — землевладельцы и капиталисты — для защиты своих общественных привилегий, Бакунин утверждает, что государство создало капитал, что капиталист обладает своим капиталом только по милости государства. Так как, следовательно, государство является главным злом, то необходимо прежде всего упразднить государство, и тогда капитал сам собой полетит к черту. Мы же говорим обратное: упраздните капитал — присвоение немногими всех средств производства, — и тогда государство падет само собой. Разница существенная: упразднение государства без осуществления прежде социального переворота — бессмыслица; упразднение же капитала — это и есть социальный переворот и заключает в себе преобразование всего способа производства»²⁰.

Объявляя государство первопричиной и, естественно, основой эксплуатации трудящихся, капитализма вообще, грузинские анархисты делали неверный вывод о том, что всякое государство и в любую эпоху исторического развития является преградой на пути социального прогресса, справедливости и что оно совершенно не нужно, даже вредно при переходе от капитализма к социализму.

Мелкобуржуазная сущность грузинского анархо-коммунизма проявлялась и в другом очень серьезном пороке их воззрений — непонимания «развития общества — роль крупного производства — развития капитализма в социализм»²¹. Для работ В. Черкезишвили, Г. Гогелия, М. Церетели характерны дифирамбы мелкому производству, крестьянскому хозяйству в сочетании с кустарными промыслами. Фактически, критикуя капиталистический способ производства, грузинские анархисты призывали к регрессу, к возврату назад. Игнорирование материалистического понимания истории как основа анархистского мировоззрения в данном вопросе имело прямым следствием отрицание объективного процесса концентрации, обобществления производства, отрицания прогрессивности крупного машинного производства и необходимости перехода к нему в России, в том числе и в Грузии.

Типичными для анархистов являются рассуждения В. Черкезишвили, который называет «чудовищным обстоятельством» то, что «мы так боготворим капитализм, как прогрессивный социальный фактор». Он пишет: «Капитализм, т. е. присвоение плодов труда народа владельцами заводов, банкирами, спекулянтами и прочими пьявками ... кажется фактором прогресса ... Капитализм, плутократия и прогресс? Тогда все рабочее движение, весь социализм стал бы варварством, потому что и первое, и второе отрицает всякие формы капитализма»²². В. Черкезишвили явно смешивает здесь два понятия — производительные силы и производственные отношения. Прогресс по сравнению с феодализмом в уровне развития производства (который под-

²⁰ К. Маркс и Ф. Энгельс. Соч., т. 33, с. 327—328.

²¹ В. И. Ленин, Полн. собр. соч., т. 5, с. 377.

²² В. Вазиази. Простые истины — Кутаиси, изд-во газ. «Имерети», 1914, с. 26—27 /на груз. яз./

готовит материальные предпосылки революции) лидер анархизма изображает как якобы пропагандируемый социал-демократами прогресс эксплуататорских общественных отношений. Он сам, фактически, подтверждает это, характеризуя роль капитала, капиталистов в развитии общества: «Капитализм только скупил, похитил, присвоил изобретения, созданные гением народа. А присвоение чужого труда и творчества человечество называет хищничеством, а не прогрессом»²³.

Рост общественного характера производства, применение машин представлялось анархистским теоретикам целесообразным лишь в ограниченной мере, поскольку оно не подрывало основы мелкотоварного производства. В. Черкезишвили критиковал теорию концентрации К. Маркса, пытаясь в противовес этому доказать живучесть мелкого производства и радужность перспектив мелкого товаропроизводителя. Так, в 1912 году В. Черкезишвили опубликовал специальную книгу «Концентрация капитала», содержание которой фактически сводилось к «критике» марксизма. Еще ранее им была подготовлена статья в журнале «Freedom» (1894 г.) на эту тему. Грузинский анархист утверждает, что по Марксу, концентрация означает «сокращение числа капиталистов» и выступает против этого: «статистика показала, что число капиталистов и эксплуататоров не убывает, а быстро возрастает. Их число с 1945 г. утроилось»²⁴. В данном случае В. Черкезишвили идет на прямую фальсификацию идеи Маркса. Так, в «Капитале» в ходе изложения научной теории концентрации сказано о прямой связи концентрации со «степенью возрастания общественного богатства»; при этом «от первоначальных капиталов отделяются отпрыски и начинают функционировать как новые самостоятельные капиталы ... Поэтому с накоплением капитала более или менее возрастает и число капиталистов»²⁵.

По мнению Г. Гегелия, В. Черкезишвили «оказал, безусловно, громадную услугу социалистической мысли своим смелым выступлением против фаталистического закона концентрации капитала»²⁶. Сам же Г. Гегелия придерживался промежуточной, более гибкой позиции, утверждая, что «концентрация капитала есть не закон, а лишь тенденция; проявляется она в самом начале развития капиталистического способа производства»²⁷.

В целом, аргументация, которую использовали грузинские анархисты, была не нова. Во многом они позаимствовали ее из идей исторической школы. Ими совершенно не предпринимались попытки выявить действительные исторические тенденции развития мелкого и крупного производства. А между тем сопоставление структуры промышленности и сельского хозяйства в рамках больших периодов наглядно продемонстрировало бы ограниченность мелкого производства в условиях капитализма²⁸.

Неправильный подход анархистов к проблеме концентрации производства порождал и целый ряд вредных политических выводов. Анархисты зачеркивали роль буржуазного прогресса и снимали зада-

²³ В. Вазнани. Простые истины, с. 31.

²⁴ В. Черкезов. Наконец-то сознались! Ответ К. Каутскому, с. 6.

²⁵ К. Маркс и Ф. Энгельс. Соч., т. 23, с.639.

²⁶ К. Орбелиани. Политическая заметка. /Хлеб и воля. — Женева, 1909, № 2, с.60.

²⁷ Там же, с. 60.

²⁸ См.: В. И. Ленин. «Развитие капитализма в России».

чи демократической революции. /А ведь в этот период времени и в России, и в Грузии на очереди стояла именно революция такого рода/. Поэтому В. И. Ленин в своей критике анархизма уделял очень большое внимание защите марксистского вывода об определенной прогрессивности капитализма.

В. И. Ленин считал, что тезис о прогрессивности капитализма является основным для сочинений К. Маркса, и «только анархисты или мелкие буржуа, не понимающие условий исторического развития, могут говорить: все равно, крепостническая или капиталистическая петля, обе — петли!! Это значит ограничиться осуждением, и не понять объективного хода экономического развития»²⁹.

Раскрывая влияние капитализма на формирование рабочего класса и подготовку предпосылок социалистической революции, В. И. Ленин убедительно доказал, что трудящиеся массы могут добиться победы социализма лишь на базе производительных сил, порождаемых капитализмом. Вместе с тем только в условиях капитализма рабочий класс превращается в грозную силу, способную проложить новые пути для мировой истории.

Наступление новой исторической эпохи — эпохи империализма ярко продемонстрировало неспособность анархистских лидеров правильно осмыслить закономерности этого этапа в развитии капитализма. Они не смогли разобраться в грабительской империалистической войне 1914 г. Среди анархистов произошел раскол на интернационалистов, осуждавших войну, и социал-патриотов во главе с П. Кропоткиным и В. Черкезишвили, перешедшими на позиции оборончества (они получали прозвище «анархо-траншейники»). «Неистовый Черкезов (В. Черкезишвили — Н. Д.) ... в своем неприкрытом немецестве превосходит всех остальных оборонцев. У него нет различия между правящими, богатыми классами Германии и рабочими»³⁰.

В целом, критика грузинскими анархистами капитализма так и осталось проклятиями в адрес этого строя, пустой фразеологией, не подкрепленной серьезным экономическим анализом. Анархисты ограничивались осуждением эксплуатации, но не в состоянии были выявить ее экономические предпосылки, понять закономерности исторического развития. Закономерен вывод, сделанный В. И. Лениным о теоретической бесплодности анархизма. За долгий период своего существования он не дал стройной теории, объясняющей возникновение отношений эксплуатации. Грузинские анархо-коммунисты также не стали исключением из этого правила.

²⁹ В. И. Ленин. Полн. собр. соч., т. 25, с. 236.

³⁰ Г. Сандомирский. «Торжество антимилитаризма». /К истории анархистского движения/. — М.: т. МГСНХ, 1920, с. 42.

Представлена отделом обобщения опыта развития социалистической экономики и истории грузинской экономической мысли Института экономики и права АН ГССР

ილია რუხინაძე

მეცნიერ მუშაკთა შრომის შედეგიანობის შეფასების მეთოდის საკითხები

სამეცნიერო ორგანიზაციების სრულ სამეურნეო ანგარიშზე და თვითდაფინანსებაზე გადაყვანა მიმართულია მეცნიერების საკადრო პოტენციალის ხარისხისა და შემოქმედებითი უწყებების ამაღლებისაკენ, რათა გაწეული დანახარჯების ეფექტიანობა და უკუგება მთელი კოლექტივისა და მისი თითოეული წევრის საქმიანობის ნორმად, მათი საქმიანობის შეფასების მთავარ კრიტერიუმად იქცეს. ყოველივე ეს კი მოითხოვს მათი შრომის შეფასების ქმედითი მექანიზმის შექმნას.

სამეცნიერო და საინჟინერო მუშაკების შრომის ხარისხის მართვის არსებული სისტემები ვერ ჰქონდა საბოლოო შედეგების შეფასებისა და სტიმულირების პრობლემებს. ბევრ არსებულ მეთოდშია ჩირითადი აქცენტი კეთდება შრომის პროცესის ხარისხის შეფასებაზე (სამუშაოთა შესრულება თავის დროზე და რეკლამაციების გარეშე, ნაშრომების ან ნახაზების მოცულობა, შემსრულებელთა კვალიფიკაციის შესაბამისობა შესრულებული სამუშაოს სირთულესთან, დავალებათა შესრულების ხარისხი და ა. შ.), მეცნიერ მუშაკთა შრომის შედეგიანობა და შედეგების ხარისხი საერთოდ არ ფასდება.

სამეცნიერო კოლექტივების საქმიანობის შედეგების შეფასება განუყოფლად და დაკავშირებული მისი თითოეული წევრის შრომის ობიექტურ შეფასებასთან. სამეცნიერო ტექნიკური ორგანიზაციების თანამშრომელთა ატესტაციამ შრომის ანაზღაურების ახალ პირობებზე გადასვლისას გამოავლინა სამეცნიერო დაწესებულებებში შრომის ორგანიზაციისა და ნორმირების რიგი ნაკლოვანებანი. თუ კონსტრუქტორებისა და ტექნოლოგებისათვის არსებობს საკონსტრუქტორო და ტექნოლოგიური დოკუმენტაციის დამუშავების დროის ერთიანი ნორმები, სამეცნიერო-კვლევით სამუშაოთა შრომითი დანახარჯების ნორმატივები დამუშავებული არ არის. ატესტაციის დროს არ ხდებოდა ატესტირებულ მუშაკთა მიერ შესრულებულ სამეცნიერო გამოკვლევათა თემატიკის პერსპექტიულობისა და ხარისხის შეფასება. ამან კი რიგ შემთხვევაში განაპირობა ცალკეულ თანამშრომელთა ხელფასის მომატება მათ მიერ შესრულებული სამუშაოს მნიშვნელობისა და ეფექტიანობის გათვალისწინების გარეშე, ატესტაცია არსებითად დაყვანილი იქნა მეცნიერ მუშაკთა მაღალი კვალიფიკაციის სტიმულირებაზე და არა ყველაზე ეფექტიანი სამუშაოების შესრულების სტიმულირებაზე. გამორიცხულია ორგანიზაციის (კოლექტივის) მთლიანად საქმიანობის შეფასებისა და თითოეული შემსრულებლის საქმიანობის შეფასების კავშირი. ინდივიდუალური შეფასება გამოიყენება მხოლოდ სოციალისტური შეჯიბრების შედეგების შეჯამებისას. ამასთან შეფასების მაჩვენებლები ძირითადად ითვალისწინებს შრომითი აქტიურობის ამაღლებას, სამუშაოს ხარისხს და თითქმის არ ასახავს შესრულებული სამუშაოს სახალხო

სამეურნეო მნიშვნელობას, პირად წვლილს მეცნიერულ-ტექნიკური პროგრესის დაჩქარებაში. თანამდებობრივ ხელფასზე დანამატები გამოიყენება სპეციალისტთა შრომის დამატებითი სტიმულირებისათვის და არა განსაკუთრებით მნიშვნელოვან სამუშაოთა შესრულების წახალისებისათვის. ეს დანამატები მუშაკებს, როგორც წესი, მიეცემათ ყოველთვიურად და არა სამუშაოს მთლიანად. ან მისი ცალკეული ეტაპის დამთავრებისას, ე. ი. არ გაითვალისწინება ფაქტობრივად მიღებული შედეგები.

სამეცნიერო-ტექნიკური პროგრესის დაჩქარებაში კომპლექსური სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტებისა და სამეცნიერო საწარმოო გაერთიანებების როლის ამაღლებისა და საწარმოო გაერთიანებების ეკონომიკის ძირითად რგოლად გადაქცევის კვალობაზე მეცნიერ მუშაკთა საქმიანობაში მალღდება სიინჟინრო და ორგანიზაციული ფუნქციების ხვედრითი წილი, ხოლო ინჟინერ-ტექნიკური პერსონალის საქმიანობაში მალღდება საკვლევადიებო ფუნქციების ხვედრითი წილი. დარგობრივ სამეცნიერო ტექნიკურ ორგანიზაციებში მომუშავეთა ყველა კატეგორია სამეცნიერო-ტექნიკური შრომის რეალურად არსებულ დონეებს წარმოადგენს. ისინი წარმოდგენილი არიან სამეცნიერო მუშაკების, კონსტრუქტორების, დამპროექტებლების, ტექნოლოგების სხვადასხვა კატეგორიებით.

სრული სამეურნეო ანგარიშისა და თვითდაფინანსების პირობებში გამომუშავებული უნდა იქნეს მეცნიერ მუშაკთა ატესტაციის სისტემა მათი შრომის შეფასების ქმედითი მექანიზმის შექმნაში მისი როლის გაძლიერების მიმართულებით. აუცილებლად მიგვაჩნია შეფასების ისეთი სისტემის დამუშავება, რომლებშიც ასახული იქნება მეცნიერთა, კონსტრუქტორთა, დამპროექტებელთა, ტექნოლოგთა შრომის ეფექტიანობის შეფასების ერთიანი პრინციპები, ერთიანი პროცედურა და რომლის გამოყენებაც შესაძლებელი იქნება ნებისმიერ დარგში და ორგანიზაციაში. სამეურნეო ანგარიშის პირობებში აუცილებელია სწორედ სამუშაოს შედეგების შეფასება, ხოლო რაც შეეხება შრომის პროცესის ხარისხს და მუშაკთა სოციალურ-ფსიქოლოგიურ თვისებებს, ესენი შეიძლება განხილული იქნეს ფაქტორების სახით, რომლებიც ზემოქმედებას ახდენენ აუცილებელი შედეგების მიღებაზე, რადგანაც სამეცნიერო ორგანიზაციების შრომის შედეგს მეცნიერულ-ტექნიკური პროგრესის დაჩქარება წარმოადგენს, ამ შედეგის მაჩვენებლებად შეიძლება გამოვიდეს საგემო დავალებათა შესრულების ხარისხი, მიღებულ გადაწყვეტილებათა სიახლე და პროგრესულობა, შედეგების გამოყენება — დანერგვა, დანერგილ სამუშაოთა ეკონომიკური ეფექტიანობა, ე. ი. ეკონომიკური ეფექტი დანაბრჯთა ერთ მანეთზე გაანგარიშებით.

მეცნიერ მუშაკების უკუგების განმსაზღვრელ ფაქტორთა რიცხვს მიეკუთვნება: დავალებათა შესრულების ხარისხი, შრომის დაძაბულობა, შემოქმედებითი აქტიურობა, კვალიფიკაციის ამაღლება, საქმიანი თვისებები, საზოგადოებრივ-პოლიტიკური საქმიანობა, სოციალური თვისებები. მთავარ ფაქტორად ჩვენი აზრით, შეიძლება მიჩნეული იქნეს შემოქმედებითი აქტიურობა (პუბლიკაციების, სავტორო ნაწარმოებისა და სხვ. რაოდენობა). საყოველთაოდაა აღიარებული დასკვნა დარგობრივი სამეცნიერო-ტექნიკური ორგანიზაციების ყველა კატეგორიების მუშაკთა გამართული აღრიცხვისა და სისტემატურა ობიექტური შეფასების აუცილებლობის, როგორც მართვის მეთოდის მნიშვნელოვანი შემადგენელი ნაწილის შესახებ.

სამეცნიერო-ტექნიკურ ორგანიზაციებში მეცნიერ მუშაკთა და სპეციალისტთა ინდივიდუალური უკუგების შეფასებისათვის მიზანშეწონილია გამოყენებული იქნეს შრომის შეფასების გავრცელებული ბალურ-საექსპერტო მეთოდი, რომლის არსი იმაში მდგომარეობს, რომ ექსპერტთა ჯგუფი (საატესტაციო კომისია) სამეცნიერო შრომის შედეგების, მუშაკის საქმიანი და პირადული თვისებების ანალიზის გზით ბალებში აფასებს სპეციალისტის სამეცნიერო საწარმოო საქმიანობის ყველაზე მთავარ შემადგენელ ნაწილებსა და პირად საქმიან თვისებებს.

განმაზოგადებელი შეფასება მიიღება შეფასებათა შეჯამებით თითოეული მათგანის წონადობის გათვალისწინებით. გამოიყენება ფორმულა $KO = \sum_{i=1}^n K_i \cdot C_i$ სადაც: KO — არის სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტის მუშაკის საქმიანობის ეფექტიანობის კომპლექსური შეფასება (ბალებში). K_i — შეფასება (ბალებში) i -ური კრიტერიუმის მიხედვით. C_i — i -ური კრიტერიუმის მნიშვნელობის კოეფიციენტი, n — კრიტერიუმთა რიცხვი. K_i კრიტერიუმის მიხედვით შეფასებისათვის შეირჩევა სკალა 0-დან A-მდე, სადაც A — მუდმივი სიდიდეა ნებისმიერი f_i -ის პირობებში. პრაქტიკაში A ყველაზე მეტად ტოლია 1-ის, 10-ის ან 100-ის. ყოველი კრიტერიუმისათვის ფორმირდება ნიშნები შეფასების შესაბამის დონეებთან ერთად. კრიტერიუმთა ნიშნები ექსპერტებს შესაძლებლობას აძლევს შეჯამებების დაწესებისას უფრო ნათლად გაითვალისწინონ მიღწეული შედეგები ან კიდევ ხარისხის გამოვლენების დონე ყოველი მაჩვენებლის მიხედვით.

შრომის შედეგიანობის ბალურ — საექსპორტო შეფასების ჩატარების მიზანს უნდა წარმოადგენდეს მეცნიერ მუშაკის პირადი წვლილის განსაზღვრა საბოლოო შედეგების მიღწევაში შრომის დაძაბულობის, შემოქმედებითი აქტიურობის, საქმიანი თვისებების, საზოგადოებრივ-პოლიტიკური აქტიურობის გათვალისწინებით. იგი აფასებს მუშაკის პოტენციალს, მის უნარს — შეასრულოს მოცემული დავალება.

რაოდენობრივი შეფასება არ უნდა შეიზღუდოს მხოლოდ იმ მაჩვენებლებით, რომლებიც ახასიათებენ შრომის შედეგებსა და მუშაკის პირად თვისებებს. მხედველობაში მიიღება ყველაზე ახალი ტექნიკური გადაწყვეტილების შედეგობრივი ნიშან-თვისებები: კონსტრუქციების ტექნიკურ-ეკონომიკური პარამეტრები, ნაწარმთა ხარისხი, მანქანების შრომატევადობა და მასალატევადობა, სოციალურ-ეკონომიკური შედეგები. შრომის შედეგიანობის შეფასებას საფუძვლად უნდა დაედოს ეტალონთან, უკუგების ნორმატივთან შედარების პრინციპი. ძირითადი სიძნელე აქ არის ეტალონის მოძიება და უკუგების ნორმირება. განსაკუთრებით რთულია შემოქმედებითი შრომის ნორმირება, რომლის წილად მოდის 6-დან 20%-მდე, საქმიანობის სახეობისა და დაკავებული თანამდებობის ხასიათიდან გამომდინარე¹. ჩვენ ვიზიარებთ იმ აზრს, რომ დარგობრივ ინსტიტუტებში შესაძლებელია ნებისმიერი სახეობის საქმიანობის შედეგების ნორმირება, ან უკიდურეს შემთხვევაში შესაძლებელია მო-

¹ Пузыня К. Ф., Запаснюк А. С., Экономическая эффективность научно-исследовательских и опытно-конструкторских разработок в машиностроении. — Л.: Машиностроение, 1978, с. 35—37

იქებნოს ეტალონი შესადარებლად. შედეგების შეფასება უნდა ხდებოდეს სამუშაოს პირობების ანალიზთან და შეფასებასთან ურთიერთკავშირში და უნდა გაითვალისწინებოდეს კონკრეტული მუშაკის შრომის შედეგებისადმი წაყენებული მოთხოვნები. ჩატარებული გამოკვლევებისა და ლიტერატურულ მონაცემებზე² დაყრდნობით რეკომენდაციას ვიძლევი, რომ სამეცნიერო და საინჟინერო მუშაკთა შრომის შედეგებისა და ინდივიდუალური უკუგების შეფასება მოვხდინოთ იმ კრიტერიუმების საფუძველზე, რომლებიც ახასიათებენ მუშაკის სამეცნიერო პროდუქტიულობასა და პირად თვისებებს. ყოველი კრიტერიუმის მიხედვით განსაზღვრულია მაჩვენებლები, რომლებიც ახასიათებენ სამუშაოს შედეგებს. ყოველი მაჩვენებელი უნდა გაიანგარიშებოდეს აბსოლუტური სისტემით. სამეცნიერო და საინჟინერო მუშაკების შრომის საერთო შედეგიანობა გაიანგარიშება როგორც ყველა მაჩვენებელთა მიხედვით მნიშვნელობათა შედეგი.

განვიხილოთ მეცნიერ მუშაკთა ინდივიდუალური უკუგების შეფასების (ბალებში) კრიტერიუმები და მაჩვენებლები.

I. სამეცნიერო პროდუქტიულობა

1. საეგემო დავალების შესრულების დონე: საკავშირო, რესპუბლიკური და დარგობრივი დონის სახელმწიფო შეკვეთების მიხედვით, 10—6 ბალი, ცალკეულ საწარმოებთან ხელშეკრულების მიხედვით, 5—1 ბალი.

2. მიღებული შედეგების სამეცნიერო-ტექნიკური დონე (სიახლე) თემებში (სამუშაოებში) მონაწილეობა, რომლის შედეგსაც წარმოადგენს: პრინციპულად ახალი სამეცნიერო-ტექნიკურ გადაწყვეტათა შექმნა, 10—6 ბალი;

არსებული სამეცნიერო-ტექნიკურ გადაწყვეტათა სრულყოფა, 5—1 ბალი;

3. მიღებული შედეგების დანერგვა. იმ სამუშაოებში მონაწილეობა, რომლებმაც კპოვეს ფართო პრაქტიკული გამოყენება. 10—7 ბალი;

— მომზადებულია ან მზადდება დასანერგავად, 6—3 ბალი;

— არ უპოვიათ ფართო პრაქტიკული გამოყენება, 2—1 ბალი;

4. შედეგების გამოყენების ეკონომიკური ეფექტიანობა. იმ დანერგულ თემებში (სამუშაოებში) მონაწილეობა, რომელთა მიხედვით მიღებულია ეკონომიკური ეფექტიანობა ერთ მანეთ დანახარჯებზე 10-დან 5 მანეთამდე, 10—5 ბალი, იგივე 5 მანეთზე ნაკლები 4—3 ბალი;

თუ ეკონომიკური ეფექტის გაანგარიშება არ ხერხდება, მაშინ 2—1 ბალი;

5. დავალების შესრულების ხარისხი:

სამუშაოს ხარისხი აღემატება ტექნიკური დავალების მოთხოვნებს, მიღებული შედეგები გამოგონების საგანს შეიძლება წარმოადგენდეს, 10—9 ბალი;

სამუშაო ვადაშია შესრულებული, ამასთანავე მიღებულია დადებითი გამოძახილი, დასანერგავად რეკომენდაცია, 8—5 ბალი;

დავალბა შესრულებულია ვადაში, ამასთანავე მიღებულია შენიშვნა, 4—3 ბალი;

მიღებულია შემკვეთის უარყოფითი რეცენზია, 2—1 ბალი, სამუშაო დაბრუნებულია გადასამუშავებლად 0.

² Управление научно-техническими исследованиями и разработками в машиностроении, Киев: Наукова думка, 1987, с. 59—63.

პირადული მახასიათებლები

6. შემოქმედებითი აქტიურობა.
მიღებულია საავტორო მოწმობა გამოგონებაზე, 10 ბალი; შეტანილია განცხადება გამოგონებაზე 9—8 ბალი.
გამოძებნილია ახალი ეფექტიანი გადაწყვეტა 7—6 ბალი;
გამოძებნილია გადაწყვეტა არსებული კონსტრუქციებისა და ტექნოლოგიების გასაუმჯობესებლად 5—4 ბალი;
სახეზეა პუბლიკაციები, მოხსენებები კონფერენციებზე, სემინარებზე გამოკვლევათა შედეგებთან დაკავშირებით, 10—5 ბალი. სამუშაოს შესრულებისადმი ფორმალური დამოკიდებულება, 2—1 ბალი;
7. შრომის დაძაბულობა.
გეგმურ დავალებათა შესრულება ხარისხოვნად და ვადაში, ამასთანავე: ზეგეგმურ სამუშაოთა შესრულება, 10—9 ბალი;
იმ სამუშაოთა შესრულება რომლებიც უფრო დაბალ კვალიფიკაციას მოითხოვს, 2—1 ბალი;
დამატებითი დავალებების ხარისხიანად და ვადაში შესრულება, 6—5 ბალი;
სამუშაოთა არადროული შესრულება, რომელიც შემსრულებლის მიზეზით არ ყოფილა გამოწვეული, 4—3 ბალი;
იმ სამუშაოთა შესრულება, რომლებიც უფრო დაბალ კვალიფიკაციას მოითხოვს, 2—1 ბალი;
8. კვალიფიკაციის ამაღლება.
დისერტაციის დაცვა 10—9 ბალი;
ასპირანტურაში სწავლა, მაძიებლობა, საკანდიდატო მინიმუმის გამოცდების ჩაბარება, 8—7 ბალი;
მარქსიზმ-ლენინიზმის საღამოს უნივერსიტეტში კვალიფიკაციის ამაღლების კურსებზე სწავლა, 6—5 ბალი;
მომზადებულია მოხსენებები საპრობლემო სემინარებისათვის, 4—1 ბალი;
არ იმაღლებს კვალიფიკაციას, — 0.
9. საქმიანი თვისებები
ინიციატურობა, სამუშაოს შესრულება შემოქმედებითად, დამოუკიდებლად, 10—8 ბალი;
სამუშაოს შესრულება პასუხისმგებლობის გრძნობით, დამოუკიდებლად, 7—4 ბალი;
სამუშაოთა შესრულება უფროსის მხრიდან მუდმივი კონტროლის ქვეშ 3—1 ბალი;
10. საზოგადოებრივ — პოლიტიკური საქმიანობა:
არჩევითი თანამდებობა, 10—8 ბალი,
მუდმივ დავალებათა შესრულება 7—4 ბალი;
ერთჯერად დავალებათა შესრულება 3—1 ბალი;
11. სოციალური თვისებები:
ამხანაგებს შორის ავტორიტეტით სარგებლობს, ფორმალური ან არა-ფორმალური ლიდერია, 10—8 ბალი;
თანამშრომლებთან ნორმალურ დამოკიდებულებაშია, კოლექტივის ნდობით სარგებლობს, 6—4 ბალი;

კოლექტივის მიმართ ნეიტრალურია 3—1 ბალი;

კოლექტივში ქმნის დაძაბულ მდგომარეობას 0.

ატესტირებულის მიერ დაგროვილი ბალების საერთო რაოდენობა უნდა შედარდეს ინსტიტუტის მეცნიერ მუშაკების ეგრეთ წოდებულ შრომის შედეგიანობის სკალას, რომლის საფუძველზეც მოიცემა მუშაკის შრომის შედეგების ხარისხობრივი დახასიათება. შეიძლება მიღებული იქნეს შეფასების ასეთი სკალა — მუშაკის საქმიანობა მაღალშედეგიანია (I დონე, ბალების რაოდენობა 110—90), საკმაოდ შედეგიანია (II დონე, 89—50), არასაკმაოდ შედეგიანია (III დონე, 49—36) ნაკლებშედეგიანია (IV დონე, 35—12).

სკალის გარკვეული დონისადმი შესაბამისი ბალების რაოდენობით უნდა განისაზღვროს მუშაკის შრომითი წვლილის საერთო შეფასება. მუშაკის საქმიანობის შეფასება როგორც მაღალშედეგიანის უნდა წარმოადგენდეს მისი თანამდებობრივი დაწინაურების, ან ხელფასზე დანამატის დაწესების საფუძველს. მუშაკის საქმიანობის შეფასება როგორც ნაკლებშედეგიანის იმაზე მიუთითებს, რომ აღნიშნული მუშაკი თავისი შრომის ხარისხითა და შედეგიანობით არ შესაბამეობა დაკავებულ თანამდებობას.

ამასთანავე არავითარ ბალურ სისტემას არ შეუძლია სამეცნიერო შრომის რაოდენობისა და ხარისხის ამომწურავი დახასიათება. მასთან ერთად ყოველთვის უნდა იქნეს გათვალისწინებული თანამშრომლის შესაძლებლობათა არაფორმალური შეფასება იმ კოლექტივის მხრიდან, სადაც იგი მუშაობს. ყოველ კოლექტივში ხომ კარგად იციან, თუ ვინ რა „ღირს“. ამიტომ ატესტაციის წარმატება დიდად იქნება დამოკიდებული იმაზე, თუ როგორ შევქელით კოლექტივში მომთხოვნელობის, გულახდილობისა და პრინციპული კრიტიკისა და თვითკრიტიკის ატმოსფეროს შექმნა. უკანასკნელ ხანებამდე მუშაკთა ატესტაცია წარმოებდა სამეცნიერო დაწესებულების ადმინისტრაციის მიერ. მიზანმიმართულა კოლექტივის უშუალო მონაწილეობა ატესტაციის ჩატარებაში. ამასთანავე თვითონ შემსრულებლები ამუშავენ შეფასების კრიტერიუმებს და იძლევიან წინადადებებს ატესტაციის ჩატარების ორგანიზაციის გაუმჯობესების მიზნით. ეს საშუალებას იძლევა ყველა კატეგორიის სამეცნიერო და საინჟინრო-ტექნიკური მუშაკებისათვის უფრო ობიექტურად განისაზღვროს ხელფასის სიდიდე მათი პირადი წვლილის გათვალისწინებით. ატესტაციის პროცედურას შეიძლება დაემატოს სოციოლოგიური გამოკვლევის ელემენტები და ამით მუშაკის ატესტაციაში ჩაებას იმ კოლექტივის ყველა წევრი, რომელშიაც იგი მუშაობს. კოლექტივის დაინტერესებას იმაში, რომ განთავისუფლდეს იმ მუშაკებისაგან, რომლებმაც დააქვეითეს თავიანთი შედეგიანობა, ხელს შეუწყობს ატესტაციის პროცესში გამოთავისუფლებული სახსრების მის განკარგულებაში გადაცემას.

ვფიქრობთ, რომ მეცნიერულ-ტექნიკური პროგრესის დაჩქარებაში მეცნიერ მუშაკთა პირადი წვლილის ბალურ-საექსპორტო შეფასება დაგვეხმარება მეცნიერული შრომის ანაზღაურებაში არსებული გათანაბრების დაძლევაში, ხელს შეუწყობს სამეცნიერო-ტექნიკური პრობლემების დაჩქარებულ გადაწყვეტას, იმ მუშაკთა შრომის ანაზღაურებაში შეზღუდვის მოსპობას, რომლებმაც მაღალ საბოლოო შედეგებს მიაღწიეს, მეცნიერული საქმიანობისათვის გამოუსადეგარი პირების გამოთავისუფლების ხარჯზე.

И. М. РУБИНШТЕЙН

ВОПРОСЫ МЕТОДИКИ ОЦЕНКИ РЕЗУЛЬТАТИВНОСТИ ТРУДА
НАУЧНЫХ РАБОТНИКОВ

Резюме

Рассмотрены методические вопросы оценки результативности труда научных работников в условиях полного хозрасчета и самофинансирования. Предложены критерии и показатели оценки, характеризующие научную продуктивность и личностные характеристики работника.

წარმოადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ეკონომიკისა და სამართლის ინსტიტუტის მეცნიერულ-ტექნიკური პროგრესის ეკონომიკური პრობლემების განყოფილებამ.

3. შ. გრიგოლაშვილი

СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ ТРУДА В ТОРГОВЛЕ В УСЛОВИЯХ УСКОРЕННОГО РАЗВИТИЯ НАШЕГО ОБЩЕСТВА

Перед партией и всем советским народом стоит задача исторической важности — обеспечить осуществление стратегического курса ускорения социально-экономического развития страны. Этот стратегический курс партии на нынешнем этапе жизни нашего общества требует глубокого политико-экономического обобщения и экономического мышления нового современного типа.

В докладе на XIX Всесоюзной конференции Коммунистической партии Советского Союза Генеральный секретарь ЦК КПСС М. С. Горбачев обратил внимание на то, что «предложение товаров и услуг продолжает отставать от роста покупательной способности населения, что в немалой мере обусловлено как запущенностью этой сферы, так и отношением к ней»¹.

Решение поставленной задачи во многом зависит от повышения эффективности живого труда в торговле.

Обязательное условие для существования общества — труд. Трудом создаются материальные и духовные ценности, в процессе труда происходит и формирование человека. Всякое общество заинтересовано в рациональном использовании труда, но характер труда в разных общественно-экономических формациях неодинаков. Он зависит от того, в чьих руках сосредоточены средства производства. Частная собственность на средства производства — основа принудительного характера труда. В. И. Ленин отмечал, что «определённой политико-экономической категорией является не труд, а лишь общественная форма труда, общественное устройство труда, или иначе: отношения между людьми по участию их в общественном труде»².

Социалистический способ производства определяет совершенно новое содержание труда. Это прежде всего выражается в том, что взаимоотношения людей в труде свободны от эксплуатации. Люди трудятся для себя и общества. Характеризуя труд при социализме, В. И. Ленин указывал, что «впервые после столетия труда на чужих, подневольной работы на эксплуататоров является возможность работы на себя, и притом работы, опирающейся на все завоевания новейшей техники и культуры»³.

Социализм даёт каждому члену общества гарантию права на труд и в то же время требует от всех обязательного трудового участия в социалистическом производстве. В Конституции СССР записано:

¹ Материалы XIX Всесоюзной конференции Коммунистической партии Советского Союза М., 1988 г., с. 12.

² В. И. Ленин, Полн. собр. соч., т. 7, с. 45.

³ В. И. Ленин, Полн. собр. соч., т. 35, с. 196.

«Общественно полезный труд и его результаты определяют положение человека в обществе. Государство, сочетая материальные и моральные стимулы, поощряя новаторство, творческое отношение к работе, способствует превращению труда в первую жизненную потребность каждого советского человека»⁴.

При социализме общественное разделение труда носит новое содержание и осуществляется планомерно на базе общественной собственности. Труд планомерно распределён между отраслями, подотраслями, предприятиями общественного производства, городом и деревней, территориальными единицами. «Когда общество, — указывал Ф. Энгельс, — вступает во владение средствами производства и применяет их для производства в непосредственно обобществленной форме, труд каждого отдельного лица, как бы различен ни был его специфически полезный характер, становится с самого начала и непосредственно общественным трудом»⁵.

Полная занятость трудоспособного населения и оптимизация распределения трудовых ресурсов — важнейшая задача планирования народного хозяйства. Обеспечение полной занятости населения находится в непосредственной связи с законом социалистического накопления, сущность которого состоит в необходимости накопления определённой части национального дохода. Вместе с тем, полная занятость тесно связывается также с характером воспроизводства населения, в чём и доминирует стремление членов общества к удовлетворению своих материальных и духовных потребностей.

Таким образом, социалистическое накопление и возмещение затрат рабочей силы создают тесную взаимосвязь явлений, где с удовлетворением материальных и духовных потребностей населения связывается возмещение затрат рабочей силы, решающее условие которой — реальный доход семьи.

В системе экономических законов социализма, которая является основой оптимизации использования трудовых ресурсов, значительное место занимает закон экономии времени. В этом законе отражается постоянный процесс повышения эффективности труда и разумное сокращение непроизводительных затрат. Его объективное требование — эффективное использование живого и овеществленного труда. Классики марксизма-ленинизма неоднократно отмечали, что развитие общества, всесторонность его потребления и его деятельности зависят от экономии времени. Социалистическое государство заинтересовано в общественном прогрессе, достигнутый уровень которого определяет величину свободного времени. Со своей стороны прогрессивные изменения структуры свободного времени получают конкретное выражение в содержании и результатах труда. На XXVII съезде КПСС тов. М. С. Горбачев подчеркнул, что «качественные сдвиги в социальной сфере невозможны без глубоких преобразований в содержании труда»⁶.

На современном этапе развития экономики выдвинутая партией задача сокращения трудовых затрат предъявляет усиленные требования повышению эффективности трудовых затрат в сфере обращения.

⁴ Конституция СССР, М., 1977, с. 10.

⁵ К. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., Т. 20, с. 321

⁶ Материалы XXVII съезда КПСС, М., 1986, с. 48.

В торговле, как и в других отраслях народного хозяйства, труд людей выступает как целенаправленная деятельность. Поскольку реальный процесс социалистического расширенного воспроизводства подразумевает доведение товара с производства до потребителя путем купли-продажи, т. е. в результате смены форм стоимости, постольку в торговле затраченный труд — обязательная часть общественного труда и находит своё вещественное выражение в социалистическом совокупном общественном продукте.

При социализме все виды труда по своему содержанию — разные стороны одного целого, основаны на одной целевой системе социалистических производственных отношений и развиваются под воздействием экономических законов социализма. Требования этих законов реализуются посредством трудовой деятельности работников и отражаются в их интересах и потребностях.

Труд работников торговли, как составная часть общественного труда, находится с ним в тесной взаимосвязи и зависит от него. Поэтому трудовые затраты работников торговли следует рассматривать не изолированно от социально-экономических условий трудовой деятельности всех членов общества, а в диалектической взаимосвязи и взаимообусловленности с ними.

Вместе с тем, затраченный в товарообращении труд имеет и определённое самостоятельное значение и отличается от других видов общественного труда. Его самостоятельность и отличие в основном обусловлены особенностями товарообращения и специфичностью трудовых функций, связанных с доведением товара с производства до потребителя.

Затраченный в товарообращении труд выступает как целенаправленная деятельность определённых членов общества, их способность выполнять одну какую-либо операцию из процесса доведения товаров с производства до потребителя с одновременным и взаимосвязанным расходом умственной, физической и нервной энергии. Труд работников торговли продукции не создаёт, все конкретные формы трудового процесса связаны только с доведением товаров с производства до потребителя, что происходит в результате смены форм их стоимости.

В сфере товарообращения живой и овеществленный труд, функционируя одновременно, оказывают друг на друга воздействие и дополняют друг друга. Во взаимосвязи с овеществленным трудом ведущая и определяющая роль принадлежит живому труду, между ними оптимальное соотношение определяется по уровню развития общественных производительных сил и по производству соответствующих средств. На современном этапе развития экономики задача состоит в том, чтобы соотношение изменилось в пользу овеществленного в технических средствах труда. Научно-техническая революция подготовила объективные условия для решения этих задач. Сегодня на некоторых торговых предприятиях почти все операции автоматизированы, интенсивно используются различные кибернетические роботы. На базе кибернетической техники удалось автоматизировать такую сложную операцию, как расчет с покупателями. Кибернетические кассы-роботы производят экспресс-анализ денежных знаков. Роботы контролируют также выход покупателей из магазина.

Таким образом, в ближайшем будущем появится возможность достижения высокой степени автоматизации процессов реализации товаров в сфере обращения. В товарообращении пока уровень авто-

матизации довольно низкий, что со своей стороны в соотношении обуславливает высокий удельный вес ручного труда.

Затраченный в сфере товарообращения труд, в частности, в торговле классифицируется по разным признакам. Согласно марксистскому учению, обмен или обращение, как одна из фаз воспроизводства, характеризуется только свойственными ему специфическими функциями, которые определяются их общественным назначением.

Два момента основной функции торговли — реальное движение товара от производства до потребителя и реализация стоимости путем органического взаимного сочетания создают один цельный процесс. Внутри этого единого процесса трудовые затраты работников торговли во времени и пространстве осуществляются одновременно. Естественно, отдельные виды труда работников торговли имеют и самостоятельное значение, поскольку представляют его характер и содержание, дают также представление о пропорциях трудовых затрат.

Реальный процесс вещественного движения товара подразумевает транспортирование, хранение, сортировку, комплектование, расфасовку, дополнительную обработку, упаковку товаров. Эти операции К. Маркс рассматривал как процессы производства, которое впоследствии продолжается в пределах процесса обращения и для процесса обращения. «...В известной степени входят в стоимость товара и, следовательно, удорожают товары»⁷.

При продолжении производственных процессов в торговле не создается новая потребительная стоимость. Концентрируя в своих складах товары, торговля предотвращает их порчу, поскольку «продукт только тогда готов к потреблению, когда он закончит это продвижение»⁸.

При выполнении операции производственного характера затрачивается труд, цель которого состоит не в изменении форм стоимости, а в сохранении существующей в товаре стоимости, которое, как отмечает К. Маркс, возможно путём сохранения самой потребительной стоимости. «Стоимость товара, — указывает К. Маркс, — при этом сохраняется или увеличивается только потому, что потребительная стоимость, самый продукт ставится в такие определенные предметные условия, которые вызывают затрату капитала, продукт подвергается таким операциям, посредством которых на потребительные стоимости воздействует добавочный труд»⁹.

Именно эти аспекты специфических особенностей позволяют охарактеризовать труд работников торговли, связанный с продолжением процессов производства в сфере обращения как производительный труд, который, правда, не создает, но увеличивает совокупный общественный продукт и участвует в создании национального дохода.

Доведение товара до потребителя в условиях существования товарно-денежных отношений подразумевает объективную необходимость процесса купли-продажи, и затраченный на его осуществление труд работников представляет непроизводительный труд. Этот вид труда не участвует в создании ни стоимости товаров, ни национального дохода. Правда, связанные с этим видом труда непроизводительные затраты возмещаются на счет созданного на производстве чисто-

⁷ К. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., т. 24, с. 157.

⁸ Там же, с. 170.

⁹ Там же, с. 158.

го дохода, но этот труд с народнохозяйственной точки зрения необходим и очень нужен. К. Маркс писал: «Он выполняет необходимую функцию, потому что сам процесс воспроизводства заключает в себе и непроизводительные функции... он приносит пользу тем, что благодаря его деятельности менее значительная часть рабочей силы и рабочего времени общества затрачивается на эту непроизводительную функцию»¹⁰.

Сформировавшаяся по мере развития экономики нашей страны тенденция — сокращение доли трудовых затрат работников торговли, связанных с продолжением производственных процессов, в общих затратах на современном этапе научно-технического прогресса носит закономерный характер. Повышение культуры обслуживания, углубление общественного разделения труда и освобождение торговли от чуждых ей функций в перспективе вновь вызовет увеличение доли непроизводительного труда, а с другой стороны, сокращение доли производительного труда, что следует считать закономерным. С увеличением непроизводительного труда тесно связано сокращение затрат на потребление — объективный показатель экономического потенциала страны и общественного богатства. «Страна тем богаче, — отмечает К. Маркс, — чем меньше, при одном и том же количестве продуктов, производительное население по отношению к непроизводительному. Ведь относительная малочисленность производительного населения была бы только другим выражением относительной высоты производительности труда»¹¹.

Труд работников сферы обращения, взятый в целом, представляет совокупность множества составных элементов, формирование которых определяется внутренним, межотраслевым и внутриотраслевым разделением труда. Разделение, тесно и непрерывно связываясь с кооперацией труда, вместе с ними создаёт взаимообуславливающие процессы. Исходя из этого, выделение отдельных комплексов трудовых операций из общего процесса следует осуществлять на основе единства процесса обращения.

Основные направления экономического и социального развития СССР на 1986—1990 годы и на период до 2000 года на базе намеченного партией научно-технического прогресса, в соответствии с задачами ускорения социально-экономического развития страны предусматривают качественно более высокий уровень удовлетворения все более растущих потребностей советских людей. «Обеспечить дальнейший подъем растущих материальных и духовных потребностей советских людей. Усилить воздействие социальных мероприятий на развитие производства и рост его эффективности»¹². Один из важнейших путей реального достижения этой цели — повышение эффективности использования материальных и трудовых ресурсов. Оптимизация использования трудовых ресурсов — первоочередная проблема сферы обращения, от правильного решения которой во многом зависит формирование разумных потребностей, развитие социалистической культуры быта и отдыха, полноценное использование свободного времени.

Следует отметить, что в последние годы в нашей экономической литературе все больше внимания уделяется вопросам повышения эф-

¹⁰ Там же, с. 150.

¹¹ Там же, т. 26, 4, I, с. 215.

¹² Материалы XXVII съезда КПСС, М., 1986, с. 311

фективности сферы обращения. Естественно, эта проблема на современном этапе представляет стратегическое направление развития отраслей сферы обращения, но некоторые её теоретические и практические вопросы пока ещё в полной мере не разработаны. Особенно это можно сказать о вопросах повышения эффективности живого труда, которые еще не становились в литературе предметом специального обсуждения. В некоторых учебниках экономики советской торговли эффективность труда отождествлена с производительностью труда и ее рассмотрение ограничивается только характеристикой путей повышения производительности труда¹³.

Для правильного определения сущности эффективности труда необходимо различить понятия «эффективность труда в торговле» и «эффективность торговли» и установить взаимосвязь и взаимообусловленность между ними.

Эффективность труда в торговле отражает экономическую и социальную сторону трудовых процессов и определяется через соотношения полученных результатов со всеми видами трудовой деятельности.

Эффективность торговли подразумевает полное удовлетворение платежеспособного спроса каждого члена общества в условиях оптимизации соотношения качества обслуживания и затрат.

На основе обобщенного единого критерия эффективности торговли определяется эффективность труда в торговле, которая вместе с другими социально-экономическими показателями выступает как средство его измерения. Полезный эффект труда в торговле отражается в степени уровня производительности труда и использования трудовых ресурсов.

Эффективность труда и производительность труда — разные понятия, но не противоположные. Эффективность труда более широкое понятие, чем производительность труда. Разница состоит в соотношении показателей как результатов труда, так и затрат. При определении производительности труда его результат выражается в объеме товарооборота на одного работника в единицу времени, и фиксация этого результата происходит непосредственно после завершения трудового процесса. Следовательно, в роли основы оценки труда работников выступает количественное выражение его результата. Что касается эффекта труда, за основу его определения наряду с материальным содержанием выступают и социальные результаты, что в первую очередь отражается в сокращении издержек потребления и в повышении качества обслуживания. Социальные аспекты эффективности труда — сокращение издержек потребления и повышение качества обслуживания находятся в постоянной взаимосвязи с качеством труда. Качество труда работников торговли находит выражение в его конечных результатах. Чем выше качество труда, тем выше его результат, а чем сложнее труд, тем выше его качество. Но сложность труда работников торговли и качество труда не следует отождествлять друг с другом. Качество труда не зависит только от его сложности, сложность трудовых функций требует соответствующей квалификации, но степень сложности трудовых операций не всегда соответствует уровню квалификации работников. Из проведенного нами анализа выясняется, что на практике часты случаи, когда квалификация работников и сложность трудовых процессов совпадают друг с другом, но результаты их труда дают совершенно противоположную картину. Естественно,

¹³ См. Экономика торговли, учебник, М., 1966, с. 386.

это результат того, что качество труда определяется не только уровнем квалификации работников и сложностью труда, но и системой взаимодействующих и взаимообусловленных факторов, в которой свое самостоятельное значение имеют дисциплина труда и ответственность, демократизация управления, ленинские принципы социалистического контроля, усиление гражданской активности и творческой инициативы и др.

В условиях ускоренного развития социалистического общества высокая культура обслуживания населения — первейшая задача, стоящая перед торговлей, решение которой в значительной степени зависит от того, какая тесная логическая взаимосвязь между количеством труда и его качеством. Задача состоит в оптимизации этой связи. От оптимального сочетания между ними зависит материальное и моральное стимулирование работников торговли. Как основной рычаг повышения качества обслуживания покупателей, система стимулирования в новом механизме хозяйствования представляет существенный экономический метод управления торговлей, который сочетается с важным принципом хозяйственного расчета — с материальной заинтересованностью предприятий торговли и их работников.

Материальное и моральное стимулирование как система, отражающая социальные аспекты труда, является закономерным и обязательным спутником труда работников торговли. В реальном процессе функционирования торговли факторы интенсификации труда действуют в логической взаимосвязи и совокупности с экстенсивными факторами. Интенсификация труда в торговле не может отрицать значения экстенсивных источников развития в повышении ее эффективности, хотя снижение их роли и доли носит закономерный характер.

Следует отметить, что многие ученые экономисты всякий рост количества работников в торговле считают признаком расширения экстенсивной деятельности. По нашему мнению, это положение требует уточнения, в частности, темп интенсификации труда работников торговли определяется не только экономическими результатами, а в непосредственной диалектической взаимосвязи с социальными результатами. Поэтому становится необходимым планировать основные направления интенсификаций труда в торговле, прежде всего исходя из социальных требований развития, что со своей стороны вызовет расширение номенклатур обслуживания. Появится необходимость привлечения дополнительной рабочей силы. Правда, возможности привлечения новой рабочей силы в торговле на сегодня весьма ограничены, но резервы полностью еще не исчерпаны. Это особенно касается пенсионеров, студентов и других категорий потенциальных работников, труд которых может быть использован как сезонно, так и в условиях неполного рабочего дня и неполной рабочей недели.

В комплексной программе производства товаров народного потребления и развития сферы услуг на 1986—2000 годы записано:

«Активнее привлекать к работе домашних хозяек, студентов, пенсионеров, инвалидов на условиях неполного рабочего дня или неполной рабочей недели»¹⁴.

Высокий уровень качества торгового обслуживания соответственно требует высокого качества товаров и изобилия ресурсов. Имеет также значение развитие материально-технической базы на

¹⁴ Комплексная программа развития производства товаров народного потребления и сферы услуг на 1986—2000 годы. М., 1985, с. 33.

современном научно-техническом уровне. Дальнейшего совершенствования требуют режим работы предприятий торговли, его организация и технология. Чем оптимальнее рабочий день в других одинаковых условиях, тем меньше труда требуется для доставки товара от производства до потребителя и тем эффективнее используется затраченный труд, но следует отметить, что в повышении качества обслуживания решающую роль все же играет человек, его умение. Поэтому на сегодня в центре экономической, политической и хозяйственной практики все больше стоит человек с его реальными интересами и потребностями.

На июньском (1987 г.) Пленуме Центрального Комитета КПСС в своем докладе тов. М. С. Горбачев указал: «Здесь крайне важно все — организация труда и форма стимулирования, система занятости, ситуация на потребительском рынке, состояние социально-культурного обслуживания. Каждая из названных областей должна быть рассмотрена с точки зрения активизации человеческого фактора»¹⁵.

Активизация человеческого фактора зависит от степени его всестороннего развития, свободного времени, в течение которого он применяет и развивает свои способности. Развитие способностей членов общества имеет первостепенное значение в деле неуклонного роста производительности общественного труда, который является главным источником роста совокупного общественного продукта.

¹⁵ Материалы июньского /1987 г./ Пленума ЦК КПСС, М., с. 64.

წარმოადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ეკონომიკისა და სამართლის ინსტიტუტის არასაწარმოო სფეროს ეკონომიკური პრობლემებს განყოფილებამ.

რამაზ ახმეტელი

სოციალური სფერო: სრულყოფის ეკონომიკური ასპექტები

ბოლო დროს, სულ უფრო ხშირად იხმარება „სოციალური სფეროს“ ცნება. სკკპ XXVII ყრილობაზე აღინიშნა, რომ „სოციალურა სფერო აერთიანებს კლასებისა და სოციალური ჯგუფების, ერებისა და ეროვნებების ინტერესებს, შრომისა და ყოფაცხოვრების, ჯანმრთელობისა და დასვენების პირობებს. აქ ხდება ეკონომიური საქმიანობის შედეგების რეალიზაცია, რაც მშრომელთა ცხოვრებისეულ ინტერესებთანაა დაკავშირებული“¹. სამეცნიერო ლიტერატურაში ცნება, „სოციალური სფერო“, იხმარება საკუთრების ფორმათა სტრუქტურის ცვლილებასთან², მოხმარების მასტიმულირებელი ფუნქციისა და წარმოების მონაწილეთა მატერიალური დინტერესების გაძლიერებასთან; სამომხმარებლო და შრომითი აქტიურობის სინქრონულ განვითარებასთან, მოხმარების საზოგადოებრივი ფონდების მეშვეობით მოთხოვნილებათა დაკმაყოფილებასთან დაკავშირებით³. და ბოლოს, ცნება, „სოციალური სფერო“ განსაკუთრებით ინტენსიურად გამოიყენება განაწილებითი ურთიერთობების, სოციალური სამართლიანობის სოციალისტური პრინციპის განხილვისას.

ახალი ცნების შემოსვლა, როგორც წესი, ნიშნავს ან კვლევის ახალი ობიექტის გაჩენას, ან ცნობილ ობიექტზე თვისებრივად ახალი შეხედულების წარმოშობას⁴.

სამეცნიერო ლიტერატურაში, ამ ახალი ტერმინის გამოჩენამდე, გამოიყენებოდა მთელი რიგი ტერმინებისა, რომლებითაც აღინიშნებოდა ის ობიექტები და ურთიერთკავშირები, რომლებიც დღეს „სოციალური სფეროს“ ცნებასთან დაკავშირებით იხმარება. ასეთებია უპირველეს ყოვლისა — „არასაწარმოო სფერო“, „მომსახურების სფერო“, „არამატერიალური წარმოების სფერო“, „სოციალური ინფრასტრუქტურა“ და სხვა.

ჩვენი აზრით, „სოციალური სფეროს“ ცნების არსის დადგენისათვის, უპირველეს ყოვლისა აუცილებელია განისაზღვროს ის ახალი თვისებები, რომლებიც მან უნდა ასახოს, უკვე ცნობილ ტერმინებთან შედარებით.

სახალხო მეურნეობის სფეროებად დანაწილებას საფუძვლად უდევს შრომის დაყოფა მისი ეკონომიკური ბუნების მიხედვით — წარმოებრივი და არა-

¹ სკკპ XXVII ყრილობის მასალები. თბ., 1987, გვ. 58.

² Миккульский К. И. Взаимодействие экономической и социальной политики. М.: Экономика, 1987, с. 24.

³ იქვე, გვ. 36—37.

⁴ Важенни С. Г. Социальная инфраструктура народнохозяйственного комплекса. М.: Наука, 1984, с. 8.

წარმოებრივი შრომის განსხვავება. ამ საკითხს ეხება ბევრი გამოკვლევა, ამიტომ აქ მისი დეტალური განხილვა ზედმეტად მიგვაჩნია. შევჩერდებით მხოლოდ ზოგიერთ ასპექტზე.

ასეთი დაყოფა განაპირობებს, სხვათა შორის, არასაწარმოო სფეროში დანახარებისა და შედეგების ფუნქციონირების თავისებურებების განსაზღვრას. მატერიალური და შრომითი დანახარებები, არასაწარმოო სფეროში — პირადი მოხმარების ნაწილია. არასაწარმოო სფეროს მუშაკთა შრომა არ ქმნის და არ ზრდის რა ღირებულებას, ამით არასაწარმოო სფეროში გამოყენებულ მატერიალურ სახსრებს ვადააქვევს მოხმარების საგნებად.

ამის შედეგად სოციალურ-ეკონომიკური განვითარების კრებებით მაჩვენებლებში არასაწარმოო სფეროში შრომის შედეგები არ გაითვალისწინება. ასეთ მიდგომას შეიძლება ჰქონდეს არსებობის უფლება, მაგრამ იგი არ არის საკმარისად პროდუქტიული — იწვევს ნეგატიურ შედეგებს, მეურნეობრიობის პრაქტიკაში და გარდა ამისა არ წყვეტს სახალხო მეურნეობის მართვის მეთოდოლოგიურ პრობლემებსაც.

კერძოდ, რაკი სოციალური ღონისძიებების ეკონომიკური შედეგები არ იზომება, არ აღირიცხება — რესურსები, უპირველეს ყოვლისა, წარიმართება იმ დარგებში, რომლებიც საგრძნობად ზრდიან შედეგების მაჩვენებლებს. (ეროვნულ შემოსავალს და სხვა). ასეთნაირად არასაწარმოო სფეროს განვითარებაზე რესურსების გამოყოფის „ნარჩენითი პრინციპი“ არა მარტო დასაბუთებულად, არამედ გონიერულადაც მოჩანს.

ამავე დროს სკვპ თანამედროვე ეკონომიკური და სოციალური პოლიტიკა ემყარება დებულებას, რომლის თანახმად ქვეყნის სოციალურ-ეკონომიკური განვითარების დაჩქარების შესაძლებლობათა რეალიზაციის მთავარი მიმართულებაა ეკონომიკური ზრდის სოციალური ფაქტორების აქტივიზაცია. სწორედ ამიტომია, რომ უდიდესი მნიშვნელობა აქვს ტრიადაში: წარმოება-განაწილება — სოციალური განვითარება, ორმხრივი ურთიერთკავშირების კვლევას⁵.

ასეა თუ ისე, ცხადია, რომ ცნებას „სოციალური სფერო“ აქვს შინაარსობრივი დატვირთვა, განსხვავებული არასაწარმოო სფეროს ცნებისაგან. იგივე ეხება ისეთ ცნებებსაც, როგორცაა მომსახურების სფერო, არამატერიალური წარმოების სფერო და სხვა. ამა თუ იმ დარგისა თუ საქმიანობის სახის სოციალური სფეროსათვის მისაკუთვნებლად არ გამოგვაადგება აქ დახარჯული შრომის ეკონომიკური ბუნების ნიშანი.

„სოციალური სფეროს“ ცნებასთან ახლოსაა აგრეთვე „სოციალური ინფრასტრუქტურის“ ცნება. ეს უკანასკნელი გულისხმობს იმ დარგებსა და საქმიანობის სახეებს, რომლებიც მომსახურებას უწევენ უშუალოდ მოსახლეობას. ამიტომ, ჩვენი აზრით, —სოციალური სფეროს“ ცნება მოიცავს იმას, რასაც სოციალურ ინფრასტრუქტურას უწოდებენ.

ადამიანის მოთხოვნილებებიდან ყველა როდი კმაყოფილება სოციალურ ინფრასტრუქტურაში. მათი ნაწილის რეალიზაცია წარმოების პროცესშიც ხდება. უპირველეს ყოვლისა მხედველობაშია წარმოების და საზოგადოების მართვაში მშრომელთა მონაწილეობა, რომელიც შრომისა და საზოგადოებრივ-პოლიტი-

⁵ Коммунист, 1987, № 13, с. 15.

კურ საქმიანობაში, თვითგანმტკიცებაში ადამიანის მოთხოვნილების დაკმაყოფილების მნიშვნელოვანი ფაქტორია.

აქამდე „სოციალური სფეროს“ ცნების შინაარსის განხილვისას ჩვენ ადამიანის, პიროვნების მოთხოვნილებების დაკმაყოფილების პროცესით ვიზუალებოდით. ამასთან თვით მოთხოვნილებები მნიშვნელოვანწილად დამოკიდებულია იმაზე თუ რომელი კლასის, სოციალური ჯგუფის თუ ეთნოსის წარმომადგენელია ეს ადამიანი. ამიტომ „სოციალური სფეროს“ ცნებაში შედის აგრეთვე საზოგადოების სოციალურ-კლასობრივი და ეთნოსოციალური სტრუქტურა.

აქსიომა სოციალიზმის პირობებში როგორც ეროვნული, ასევე სოციალურ-კლასობრივ ურთიერთობებში სრული ჰარმონიის შესახებ, როგორც ბოლო წლების მოვლენები გვიჩვენებს, არც თუ უტყუარი აღმოჩნდა. სოციალურ-კლასობრივ და ეროვნებათშორის ურთიერთობებზე შემოქმედების ეფექტიანი მექანიზმის შემუშავების აუცილებლობა ეჭვს არ იწვევს. თანაც ცხადია, რომ ყველა მძაფრი მომენტი აღნიშნულ ურთიერთობებში ეფუძნება მოთხოვნილებებსა და ინტერესებში არსებულ წინააღმდეგობებს და წარმოიქმნება მაშინ, როდესაც ჯგუფური მოთხოვნილებების დაკმაყოფილების ორგანიზაცია არარაციონალურია. ამიტომ „სოციალური სფეროს“ ცნებაში შედის სოციალურ-კლასობრივი და ეროვნებათშორისი ურთიერთობებიც.

შემოთ ჩვენ შევეხეთ მოთხოვნილებების ორგანიზაციას, როგორც სოციალურ-კლასობრივ და ეროვნებათშორისი ურთიერთობების სტაბილურობაზე მოქმედ ფაქტორს. ასეთივე როლს მოთხოვნილებების ორგანიზაცია თამაშობს მაშინ, როდესაც ლაპარაკია პიროვნების მოთხოვნილებათა დაკმაყოფილებაზე. ბოლო დროს, სოციალური სფეროს სრულყოფაზე ლაპარაკისას, აღნიშნულ კონტექსტში, ხაზი ესმევა განაწილების სოციალისტური პრინციპის უფრო სრული რეალიზაციის აუცილებლობას. როგორც პარტიულ დოკუმენტებში, ასევე სამეცნიერო პუბლიკაციებში განიხილება თეზისი სოციალური სამართლიანობის ტერიტორიული ასპექტის შესახებ. ამ უკანასკნელის ქვეშ გულისხმობენ, როგორც „თვითთვლისაგან უნარის მიხედვით, თვითთვლს შრომის მიხედვით“ პრინციპის გადატანას დოვლათის რეგიონებს შორის განაწილებაზე. აგრეთვე ადამიანთა ყოფაცხოვრების პირობების გათანაბრებასაც. ამიტომ აუცილებელია აღინიშნოს, რომ სოციალური სფეროს ცნებაში შედის აგრეთვე მოთხოვნილებების (როგორც პირადული, ასევე ჯგუფური) დაკმაყოფილების პრინციპი.

ყოველივე შემოთქმულიდან გამომდინარე სოციალური სფერო შეიძლება დაეხასიათოს, როგორც პიროვნულ და ჯგუფურ-სოციალურ-კლასობრივ, ენო-სოციალურ და ტერიტორიულ მოთხოვნილებათა რეალიზაციასთან დაკავშირებულ საზოგადოებრივ ურთიერთობათა ერთობლიობა.

აქვე აუცილებელია გარკვეულ იქნას საზღვარი ეკონომიკური საქმიანობასა და სოციალურ სფეროებს შორის. ჩვენი აზრით, განსხვავება იმაში მდგომარეობს, რომ ეკონომიკური საქმიანობის სფეროს განეკუთვნება ურთიერთობანი ჯაქვში: მუშაკი — შრომითი კოლექტივი — სახელმწიფო, ხოლო სოციალური სფერო კი მოიცავს ურთიერთობებს პიროვნებას (ოჯახს) ჯგუფს (სოციალურ-კლასობრივს, ეთნიკურს, ტერიტორიულს) და სახელმწიფოს შორის.

იმის დასაბუთებას, რომ სოციალური სფერო შეიძლება იყოს ეკონომიკური თეორიის შესწავლის საგანი, რომ აქ ადგილი აქვს ეკონომიკურ ურთიერთობებს, არ შევუძლებით. დაინტერესებულ მკითხველს შეუძლია მიმართოს ამ საკითხისადმი მიძღვნილ სამეცნიერო ლიტერატურას.

სოციალური სფეროს „სივრცობრივი“ დახასიათებისათვის აუცილებელია, უპირველეს ყოვლისა, მოთხოვნილებათა ჩამონათვალის დადგენა. სამეცნიერო ლიტერატურაში არსებობს არაერთი ასეთი ჩამონათვალი, რომელიც ასახავს პიროვნების მოთხოვნილებების მთელ კომპლექსს⁶. შემდეგი ამოცანაა საზოგადოებრივი საქმიანობის იმ დარგებისა თუ ინსტიტუტების დადგენა, სადაც ხდება აღნიშნული მოთხოვნილებების დაკმაყოფილება. ამათ განეკუთვნება სოციალური ინფრასტრუქტურის დარგები, წარმოების მართვის ორგანიზაციული ფორმები, საზოგადოების პოლიტიკური ორგანიზაცია და სხვა.

ამასთან ცხადია, რომ ცალსახა კავშირის დამყარება, ერთის მხრივ, მოთხოვნილების გარკვეულ სახესა და, მეორეს მხრივ, სოციალური სფეროს დარგებსა თუ ინსტიტუტებს შორის შეუძლებელია. ყოველი დარგი, ინსტიტუტი, ემსახურება მოთხოვნილებების მთელი კომპლექსის დაკმაყოფილებას. ასე მაგალითად, კვებაში მოთხოვნილების დაკმაყოფილებასთან დაკავშირებულია ვაჭრობა, პირადი დამხმარე მეურნეობა, საოჯახო მეურნეობა, საზოგადოებრივი კვება; ტანსაცმელზე მოთხოვნილების დაკმაყოფილებასთან — ვაჭრობა, საყოფაცხოვრებო მომსახურება, საოჯახო მეურნეობა; მოსახლეობის ჯანმრთელობის მდგომარეობას განაპირობებს არა მარტო ჯანმრთელობის დაცვის სისტემა, არამედ საკურორტო და ტურისტული მეურნეობის განვითარების დონე, ეკოლოგიური საქმიანობის ეფექტიანობა და სხვა.

აღნიშნავთ რა სოციალურ სფეროში საქმიანობათა სახეების საერთო ნიშანს — მათ მიმართებას მოთხოვნილებათა დაკმაყოფილებაზე, ხაზი უნდა გავუსვათ მათ შორის არსებულ განსხვავებებსაც. მხედველობაში გვაქვს მაგალითად განსხვავებები სოციალური სფეროს დარგებში დახარჯული შრომის ეკონომიკურ ბუნებას შორის (წარმოებრივი, არაწარმოებრივი). მათ შორის, თუ საკუთრების რომელი ფორმის (ინდივიდუალური, კოოპერატიული, სახელმწიფო) საფუძველზე ხდება მოთხოვნილებათა დაკმაყოფილება; რა ზომითაა განზოგადოებული ის შრომა, რომლის მეშვეობითაც ხდება მოთხოვნილებათა დაკმაყოფილება (საკუთარი შრომის მეშვეობით თუ არა); და სხვა.

სოციალური სფეროს დარგებისა თუ საქმიანობათა სახეების განვითარების დასახასიათებლად ერთნაირი საშუალებები არ არსებობს. ყველაზე ნაკლებადაა დამუშავებული საზოგადოებრივ-პოლიტიკურ საქმიანობაში მონაწილეობის დონის მაჩვენებლები. საკმაოდ რთულია შრომის შინაარსის განვითარების დონის შეფასებაც. თვით სოციალური ინფრასტრუქტურის დარგების განვითარების დონის განსაზღვრაშიც აზრთა მრავალფეროვნება სუფევს.

ჩვენი აზრით, საზოგადოებრივ-პოლიტიკურ საქმიანობაში მონაწილეობის შესაძლებლობის დონის მაჩვენებლები უნდა ადგენდნენ თანაფარდობას საზო-

⁶ იხ. მაგალითად: Барникова Л. Я.— Личные потребности. М.: Экономика, 1984; Н. В. Иванчук. Потребности социалистической личности. М.: Мысль, 1986; Левин, А. И., Яркин А. П. Экономика потребления М.: Наука, 1985 და სხვა.

გადობისა და სახელმწიფოს მართვაში ადამიანთა მონაწილეობის სურვილსა და რეალურ შესაძლებლობას შორის, შრომის შინაარსის განვითარების დონის შეფასებისას უნდა დავეყრდნოთ თანაფარდობას შრომის მხარეებს შორის; მძიმე, მავნე, მონოტონური და ხელით შრომის სახეების გავრცელების დონის და ა. შ. ანალოზს. ამასთანავე, მხედველობაში უნდა იქნას მიღებული შრომის ამა თუ იმ სახეობაზე „მოთხოვნის“ არსებობაც.

რაც შეეხება სოციალური ინფრასტრუქტურის დახასიათებას, ჩვენ სამართლიანად მიგვაჩნია, მისი განვითარების დახასიათების შემდეგი დონეების გამოყოფა:

1. სოციალური ინფრასტრუქტურის მასშტაბი, რომელიც ხასიათდება დასაქმებულთა რიცხოვნებით, პროფესიულ-კვალიფიციური სტრუქტურით, ძირითადი ფონდებისა მოცულობითა და სტრუქტურით და სხვა.

2. სოციალური ინფრასტრუქტურის განვითარების დონე, რომელიც შესრულებულ სამუშაოთა მოცულობით განისაზღვრება.

3. სოციალური ინფრასტრუქტურის განვითარების პოტენციალის განვითარება, რომელიც შეიძლება შეფასდეს შესრულებულ სამუშაოთა მოცულობის შეფარდებითი მასშტაბით მაჩვენებლებთან.

4. სოციალური ინფრასტრუქტურის ფუნქციონირების შედეგებით უზრუნველყოფის დონე, რომელიც წარმოადგენს ამ შედეგების ფაქტურით მოცულობის შეფარდებას ნორმატიულ მოცულობასთან ან მოთხოვნილებებთან.

სოციალური სფეროს განვითარების დონის დახასიათებისას მხედველობაში უნდა ვიქონიოთ, რომ ეს მაჩვენებლები უნდა განვიხილოთ არა მარტო პიროვნებასა და საზოგადოებას შორის ურთიერთობათა კონტექსტში, არამედ ჭკუფური მოთხოვნილებების დაკმაყოფილებასთან დაკავშირებით.

ამ თვალსაზრისით სოციალური სფეროს განვითარების მაჩვენებლების განხილვისას ისინი გარკვეულ წილად, ახალ ელფერს იღებენ. მაგალითად, განათლების სისტემის განვითარების დონის განხილვისას ეთნიკური ურთიერთობების თვალსაზრისით მნიშვნელობა აქვს არა უბრალოდ სკოლების არსებობას, არამედ იმას თუ რა ენაზე მიდის აქ სწავლება, იგივე ეხება მასობრივი ინფორმაციის საშუალებებს, კულტურას და ა. შ. განსახლების ტერიტორიული სისტემის თვალსაზრისით სოციალური ინფრასტრუქტურის განვითარების დონის განხილვისას უპირველესი მნიშვნელობა აქვს მის ტერიტორიული ორგანიზაციის რაციონალურობას.

ჩვენ აზრით, როგორც მოთხოვნილებები, ასევე მათი დამაკმაყოფილებელი შრომის სახეობები და ინსტიტუტები არ არიან დამოკიდებული იმაზე, თუ როგორ დონეზე განვიხილავთ აღნიშნულ საკითხს — პიროვნების თუ ჭკუფის. მაგრამ როგორც მოთხოვნილებათა არსი და სიდიდე, ასევე განვითარების მაჩვენებელთა შინაარსი, გარკვეული ზომით, განსხვავდება იმის და მიხედვით თუ რომლის მოთხოვნილებას დამაკმაყოფილებს — პირადულს თუ ჭკუფურს — განვიხილავთ ჩვენ, რადგან პიროვნების მოთხოვნილებათა უმრავლესობა მნიშვნელოვნად ვარირებს იმის და მიხედვით, თუ რომელ სოციალურ-კლასობრივ ჭკუფს, ეთნოსს განეკუთვნება ეს პიროვნება და რა სახის ტერიტორიაზე ცხოვრობს.

მოთხოვნილებათა სოციალურ-კლასობრივი, ეთნიკური და ტერიტორიული თავისებურებების გათვალისწინება, სოციალური სფეროს განვითარების მაჩვენებლების განსაზღვრისა და ამ სფეროში მართვის დროს, აუცილებელია. ეს ნიშნავს აბსტრაქტულ ადამიანზე ზრუნვიდან ადამიანთა რეალური მოთხოვნილებების დაკმაყოფილებაზე გადასვლას.

სოციალური სფეროს დახასიათებისათვის აუცილებელია აგრეთვე მოთხოვნილებების დაკმაყოფილების პრინციპების განხილვაც. კ. მარქსმა და ფ. ენგელსმა დაამტკიცეს, რომ სოციალური სამართლიანობის ცნება არ არის ერთხელ და სამუდამოდ მოცემული. ყოველ ეპოქაში მას ახასიათებს საწარმოო ძალთა და წარმოების ურთიერთობათა განვითარების დონის განსაზღვრული სხვადასხვა კლასობრივ-ეკონომიკური, სოციალური, პოლიტიკური შინაარსი.

ანალიზებენ რა კომუნისტური საზოგადოების პირველ ფაზას — სოციალიზმს მარქსიზმ-ლენინიზმის კლასიკოსები აღნიშნავდნენ, რომ ეს საზოგადოება ინარჩუნებს კაპიტალიზმის გადმონაშთებს საზოგადოებრივი ცხოვრების ყველა სფეროში. შინაარსი და ფორმა აქ იმიტომ შეიცვალა, რომ არავის არ შეუძლია არაფრის მიცემა ვარდა თავისი შრომისა და აგრეთვე იმიტომ, რომ კერძო პირთა საკუთრებაში არ შეიძლება გადავიდეს არაფერი მოხმარების ინდივიდუალური საგნების გარდა⁷. რაც შეეხება მოხმარების საგნების განაწილებას ცალკეულ მწარმოებლებს შორის აქ გამეფებულია იგივე პრინციპი, რაც კაპიტალიზმის დროს. თანასწორობა აქ მდგომარეობს არათანასწორ უფლებებში, არათანაბარი შრომისათვის.

უთუთა, რომ კომუნისტურ იდეალს წარმოადგენს განაწილება პრინციპით „ყოველისაგან უნარის მიხედვით, ყოველს მოთხოვნილების მიხედვით“. მაგრამ ამ პრინციპის რეალიზაციისთვის ობიექტური პირობების მთელი რიგის შექმნაა აუცილებელი. ე. ი. ლენინი აღნიშნავდა, რომ სრული კომუნისმის პრინციპების არსებობა გულისხმობს არც დღევანდელ შრომის ნაყოფიერებას და არც დღევანდელ ობიექტულს⁸.

აღნიშნული პირობების ჩამოყალიბებისათვის აუცილებელია, უპირველეს ყოვლისა, ეკონომიკური პოტენციალის შექმნა და მისი გამოყენების ეფექტიანობის ამაღლება. საბოლოო ანგარიშში ეს ყველაფერი დამოკიდებულია ადამიანის საქმიანობის ეფექტიანობაზე, თანაც იმ ადამიანის, რომელიც კაპიტალისტური წარმოებიდანაა გამოსული. აქ კი, როგორც ცნობილია, დაჭირავებული მუშების შრომისა და შემოსავლების ზომის აღრიცხვა უაღრესად გამართიეებულია. სწორედ ამიტომ, სოციალიზმი გულისხმობს საზოგადოების გადაქცევას ერთ კანტორად. ერთ ფაბრიკად — შრომისა და ანაზღაურების თანასწორობათა და საფაბრიკო დისციპლინით.

ცნობილია, რომ განაწილების ფორმა განისაზღვრება წარმოების თავისებურებებით, ამასთან ის წარმოადგენს არა წარმოების პასიურ შედეგს, არამედ უკუშემოქმედებასაც ავლენს წარმოებაზე. განაწილების ფორმის შესაბამისობა, საწარმოო ძალთა განვითარების დონესთან, არის წარმოების განვითარების მძლავრი სტიმული. ამიტომ შრომის მიხედვით განაწილების პრინციპის მოქმედების შესუსტება იმიტომ, რომ იგი არასამართლიანია, ნიშნავს წარმოების განვითარების სტიმულების შესუსტებასაც. ეს კი, საბოლოო ანგარიშში, იწვევს

⁷ К. Маркс, Ф. Энгельс. Соч. т. 19, с. 17.

სოციალიზმის განვითარების შენელებას. ვ. ლენინი აღნიშნავდა, იმის ფიქრი, რომ უნდა გავანაწილოთ სამართლიანად არ შეიძლება უნდა ვიფიქროთ რომ ეს განაწილება არის მეთოდი, იარაღი, საშუალება წარმოების ზრდისათვის.

ჩვენი აზრით, განაწილება შრომის მიხედვით არა მარტო შრომის ნაყოფიერების, წარმოების ეფექტიანობის ზრდის სტიმულია. არამედ წარმოადგენს აღმამიწი შრომაზე, როგორც უპრველეს სასიცოცხლო მოთხოვნილების აღზრდის საფუძველსაც. ამაში სოციალიზმის განვითარების დიალექტიკა ვლინდება.

ამასთან სოციალიზმის სოციალიზმი არ იქნებოდა, შრომის მიხედვით განაწილების ძირითადი პრინციპი რომ საყოველთაო იყოს. სოციალისტური საზოგადოების წევრთა სოციალური დაცულობის უზრუნველსაყოფად ფართოდ გამოიყენება მოხმარების საზოგადოებრივი ფონდები, რომელთა განაწილებასაც, მნიშვნელოვანწილად თანაბარი ხასიათი აქვს.

შრომის მიხედვით განაწილებასა და თანაბარ განაწილებას შორის თანაფარდობის დადგენა რთული ამოცანაა. მას ყურადღება ჯერ კიდევ ვ. ლენინმა მიაქცია. იგი აღნიშნავდა, რომ: ასე თუ ისე გვიხდება გათანაბრებითობისა და დამკვრელობის შერწყმა, რომლებიც გამორიცხავენ ერთმანეთს. ცხადია, ამ საკითხს ძალზე გააზრებულად და ფრთხილად უნდა მივუდგეთ. შეიძლება შევარწყყათ ეს საპირისპირო ცნებები ისე, რომ კაკაფონიას მივიღებთ და შეიძლება ისეც, რომ სიმფონია გამოვიდეს.

თანაბარი განაწილების ელემენტები, გარდა მოხმარების საზოგადოებრივი ფონდებისა, გვხვდება შრომის ანაზღაურების სისტემაში და საცალო ფასებში. არა შრომის მიხედვით განაწილება შრომის ანაზღაურების სისტემაში გამოიხატება იმით, რომ ხელფასის ძირითადი ნაწილის დიფერენციაცია, მნიშვნელოვანწილად ეფუძნება არა შრომის ეფექტიანობას, არამედ მის პირობებსა და მახასიათებლებში განსხვავებებს. იგივეს გამოხატულებათა, აგრეთვე ხელფასის დამატებითი ნაწილის სუსტი კავშირი საბოლოო სახალხო მეურნეობრივი შედეგების მიღწევაში.

არა შრომის მიხედვით განაწილებას ხელს უწყობს საცალო ფასწარმოქმნაც. როგორც ცნობილია პროდუქციისა და მომსახურების ბევრი სახეობა დოტაციაზეა. ეს აიხსნებოდა, როგორც წესი, პირველი მოთხოვნილების საკნების მოსახლეობის ხელმისაწვდომობის აუცილებლობით. დაბალი ფასები არა მარტო, და არა იმდენად, უზრუნველყოფენ ხელმისაწვდომობას, რამდენადაც ხელს უწყობენ ამ პროდუქტიაზე მოთხოვნილების ზრდას. ამასთან ცნობილია, რომ დოტაციაზე მყოფი პროდუქციის ბევრი სახეობა დეფიციტურია. დეფიციტი კი ნოყიერი ნიადაგია სხვადასხვა სახის ნეგატიური მოვლენების წარმოშობისათვის. ასეთნაირად საცალო ფასების სისტემა ქმნის მდგომარეობას, როდესაც პროდუქტების ნაწილს აქვს დაბალი ფასი, მაგრამ ეს არ უზრუნველყოფს მათ საყოველთაო ხელმისაწვდომობას. ამასთან პროდუქციის მეორე ნაწილის ფასების დონე შესაძლებელს ხდის ამ პროდუქციის მოხმარებას მხოლოდ მაღალი შემოსავლების მქონე მოსახლეობის ნაწილისათვის. თანაც თვით ამ შემოსავლების ფორმირება მხოლოდ ნაწილობრივ ხდება შრომის მიხედვით განაწილების საფუძველზე.

არა შრომის მიხედვით განაწილებასთან დაკავშირებულია აგრეთვე მოხმარების საზოგადოებრივი ფონდები. ამ ფონდების მეშვეობით კმაყოფილება

მოთხოვნილებები განათლებაზე, ჯანმრთელობის დაცვაზე და ა. შ. მაგრამ ისმის კითხვა: სწორედ ამ მოთხოვნილებების დაკმაყოფილება (და არა მაგალითად კვებაში) რატომ უნდა იყოს უფასო? ჩვენ სამართლიანად მიგვაჩნია მოსაზრება, რომ მოხმარების საზოგადოებრივი ფონდების მეშვეობით მოთხოვნილებათა ნაწილის დაკმაყოფილება თვით ამ მოთხოვნილებათა თავისებურებებითაა გამოწვეული. მხედველობაში გვაქვს ის, რომ მოთხოვნილებათა მთელი რიგის საზოგადოებრივი და ინდივიდუალური მნიშვნელობა დიდად განსხვავებულია როგორც სოციალურ-კლასობრივი ასევე ეთნიკური გჯუფების მიხედვით. მოხმარების საზოგადოებრივი ფონდების მეშვეობით განაწილება როგორც აღნიშნავს ნ. რიმაშევსკაია მოწოდებული იყო გადაეჭრა წინააღმდეგობა ინდივიდუალურ და საზოგადოებრივ მკობინებებს შორის⁸. ეს როლი მოხმარების საზოგადოებრივი ფონდების მეშვეობით განაწილებამ წარმატებით შეასრულა.

ამასთან მოხმარების საზოგადოებრივი ფონდების მეშვეობით განაწილებაში ბევრი პრობლემაც დაგროვდა. მხედველობაში გვაქვს, უპირველეს ყოვლისა ის, რომ ასეთი განაწილების ხასიათი, თანამედროვე ეტაპზე, სწორად ზღუდავს მოხმარების საზოგადოებრივი ფონდების მეშვეობით დაკმაყოფილებული მოთხოვნილებების შემდგომ განვითარებას. (იგულისხმება უმთავრესად ხარისხობრივი მხარე). სწორედ ამიტომაც, რომ ბოლო ხანს დიდი მნიშვნელობა ენიჭება სხვადასხვა სახის (და საკუთრების სხვადასხვა ფორმაზე დამყარებულ) ფასიანი მომსახურების განვითარებას. ამასთან ასეთი მიდგომისას ჩრდილში რჩება ის ფაქტი, რომ ამა თუ იმ მოთხოვნილების დაკმაყოფილების ხარისხის ზრდა შესაძლებელია არა მარტო ამ გზით. იგივე შედეგების მიღწევა შეიძლება მოხმარების საზოგადოებრივი ფონდების განაწილების მექანიზმის სრულყოფითაც. საკუთრივ ისეთი პირობების შექმნით, რომლებშიც მომსახურება ფასიანი იქნება მისი გამწევი ორგანიზაციისათვის, ხოლო მოსახლეობისთვის უფასო დარჩება. ასეთი მექანიზმის ელემენტებს მოიცავს უმაღლესი და საშუალო სპეციალური განათლების გარდაქმნის ძირითადი მიმართულებების თანახმად შემოღებული ცვლილებები კადრების მომზადების დაფინანსებაში და მოსკოვის თვალის მიკროქირურგიის ინსტიტუტის საქმიანობაც.

ყოველივე ზემოთქმულიდან გამომდინარე მიგვაჩნია, რომ სოციალურა სფეროს სრულყოფის (პიროვნებისა და საზოგადოების ურთიერთობის კონტექსტში) გზების განსაზღვრა უნდა დაეყრდნოს, უპირველეს ყოვლისა „შრომის მიხედვით“ და „თანაბარ“ განაწილებას შორის ოპტიმალური თანაფარდობის დადგენას. ეს უნდა მოხდეს შემდეგი მოსაზრებების გათვალისწინებით. ჯერ ერთი, განაწილების მოდელი უნდა უზრუნველყოფდეს მის აქტიურ ზემოქმედებას წარმოებაზე — განაწილების მასტიმულირებელი ფუნქციის ეფექტიან რეალიზაციას. ამავე დროს განაწილების მოდელმა უნდა შექმნას მოსახლეობის ნაკლებადუზრუნველყოფილი ფენების ნორმალური ცხოვრების პირობების უზრუნველყოფის შესაძლებლობაც. აღნიშნული თანაფარდობის რაციონალური სიდიდის დადგენა, ჩვენი აზრით, თანამედროვე ეტაპზე ადამიანის შესახებ მეცნიერებათა უპირველეს ამოცანას წარმოადგენს. ამ სიდიდის ფორმირების გზები შეიძლება სხვადასხვა იყოს, იმის და მიხედვით როგორ ხდება მისი რეალიზაცია განაწილების სხვადასხვა „არხებში“. ხელფასის სისტემაში, საცალო

⁸ Коммунист. 1987, № 17, с. 18.

ფასწარმოქმნაში, მოხმარების საზოგადოებრივ ფონდებში. აღნიშნული გზების შერჩევა, ჩვენი აზრით, ეკონომიკური თეორიის ერთ-ერთ უმნიშვნელოვანეს ამოცანას წარმოადგენს.

დღეს ამ „არხებზე“ საუბრისას აღნიშნავენ, რომ „თანაბარი“ განაწილების პრინციპი ყველგან არასასურველად მნიშვნელოვან როლს თამაშობს. ამასთან, არაერთგზის აღინიშნა, რომ მაგალითად ფასწარმოქმნის სისტემაში მისი როლის შესუსტებას არ მოჰყვება მოსახლეობის ყოფაცხოვრების პირობების გაუარესება. კომპენსაცია ამ შემთხვევაში შეიძლება მოხდეს მხოლოდ შრომის ანაზღაურების სისტემაში და მოხმარების საზოგადოებრივ ფონდებში იმ დატვირთვის გადატანით, რომელიც ადრე ფასწარმოქმნას აწევბოდა. მაგალითად, ეს შესაძლებელია დოტაციების თანხის თანაბარი გადანაწილებით მოსახლეობას შორის ხელფასზე თუ პენსიებზე (სტეპენდიებზე) დანამატების სახით. ამას მოყვება შრომის ანაზღაურების ფონდში „თანაბრად“ განაწილებული სახსრების ხვედრითი წილის ზრდა, ანუ მისი მასტიმულირებელი ფუნქციის შესუსტება და მოხმარების საზოგადოებრივი ფონდების იმ ნაწილის ხვედრითი წილის გადიდება, რომელიც თანაბრად ნაწილდება. ამ არასასურველ ტენდენციას ხელი უნდა შეუშალოს მეურნეობრიობის ახალი მექანიზმის დანერგვამ.

P. O. АХМЕТИ

ЭКОНОМИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ СОЦИАЛЬНОЙ СФЕРЫ

Резюме

Под социальной сферой жизнедеятельности общества, по нашему мнению, следует подразумевать совокупность общественных отношений, непосредственно связанных с удовлетворением личностных и групповых — социально-классовых, этно-социальных, демографических и территориальных потребностей людей. Такой подход к определению содержания понятия «социальная сфера» ставит на новые позиции необходимость экономического исследования входящих в нее отраслей. В данном случае с единой точки зрения следует подходить к анализу видов общественной деятельности, отличающихся друг от друга по экономическому характеру труда, степени обобществления, базовой форме собственности и т. п.

წარმოადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ეკონომიკისა და სამართლის ინსტიტუტის სამეცნიერო-ტექნიკური პროგრესის ეკონომიკურ პრობლემათა განყოფილებამ.

А. Г. АВЛОХАШВИЛИ

ОСНОВНЫЕ ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ ГРУЗИНСКОГО СЕЛА (1970—1980-е годы)

Современный этап развития советского общества, начало которому положили решения апрельского (1985 г.) Пленума ЦК КПСС, занимает особое место в истории страны, что объясняется прежде всего его переломным характером.

Всестороннее научное обоснование особенностей современного этапа развития и путей дальнейшего продвижения страны дано в решениях XXVII съезда КПСС, последующих пленумов ЦК партии, в Программе КПСС, в других партийных документах. «Наша задача — широко, по-ленински осмыслить переживаемое время, выработать реалистическую, всесторонне взвешенную программу действий, которая органично соединила бы величие целей и реализм возможностей, планы партии — с надеждами и чаяниями каждого человека»¹. Задачи всестороннего совершенствования нашего общества делают особенно актуальным рассмотрение основных тенденций развития деревни в нынешних условиях.

Для анализа современного этапа преобразования советской деревни необходимо затронуть более ранние этапы, в особенности период с 1970 года. Это прежде всего необходимо для разработки научно обоснованной программы дальнейшего совершенствования села, своевременного выявления возникающих противоречий и создания условий для их преодоления. «Нельзя научиться решать свои задачи новыми приемами сегодня, — подчеркивал В. И. Ленин, — если нам вчерашний опыт не открыл глаза на неправильность старых приемов»².

Вопросы социально-экономического развития грузинского села данного периода в целом пока ещё недостаточно изучены историками. В имеющейся литературе данный этап представляется в основном с положительной стороны и недостаточно освещаются негативные явления. В этих работах не нашли должного отражения особенности и направление современного этапа социально-экономического развития грузинского села, факторы его ускоренного развития.

В данной статье делается попытка проанализировать изменения, которые произошли в социально-экономическом развитии грузинского села к середине 80-х годов, обратить особое внимание на успехи и трудности в ходе переустройства грузинской деревни, связанные с противоречивым характером социально-экономического развития страны в эти годы.

За исследуемый период в социально-экономическом развитии советской деревни произошли серьезные изменения, в результате которых социальные различия между городом и деревней существенно уменьшились. «Образ жизни и характер труда крестьянства становят-

¹ Материалы XXVII съезда Коммунистической партии Советского Союза М., 1986, с. 3.

² Ленин В. И. Полн. собр. соч., т. 44, с. 205.

ся все более сходными с образом жизни и характером труда рабочего класса», — говорится в Новой редакции Программы КПСС³. Призванная положительный характер этих изменений, сегодня как никогда ясна противоречивость их результатов. В ходе осуществления экономических преобразований в деревне, вследствие командно-административных, бюрократических методов руководства в полной мере не учитывался человеческий фактор, что и обусловило низкую производительность труда, а в результате, несмотря на высокий рост основных фондов, не было соответствующей отдачи. Особую тревогу вызывают следующие факторы. За период с 1970 по 1987 г. на развитие сельского хозяйства направлено 680 млрд. рублей. Среднегодовая стоимость основных производственных фондов сельского хозяйства в 1986—1987 гг. была в 2,7 раза, а фондовооруженность — более чем в 3 раза выше, чем в 1971—1975 гг. Поставки минеральных удобрений в прошлом году увеличились по сравнению с 1970 г. в 2,6 раза и составили 122 кг. в расчет на гектар пашни. Однако объем валовой продукции за эти 17 лет увеличился всего лишь на 25%⁴.

Приходится задумываться над положением дел и в нашей республике. В атмосфере перестройки и ускорения слишком долгим стал процесс акклиматизации, экспериментов, в связи с чем за это время, а в частности за 1986—1987 гг., в рамках утвержденной продовольственной программы не додали государству на 382 млн. рублей сельскохозяйственной продукции. В общественных хозяйствах из-за малопродуктивности сельскохозяйственных культур за последние 20—25 лет почти никогда не выполнялся план производства зерновых, овощей, фруктов и др.⁵.

Партия сегодня как никогда уделяет особое внимание анализу общих, главных причин отставания этой жизненно важной отрасли. Они заключаются в том, что практические меры по укреплению материальной базы села не были подкреплены соответствующей работой по изменению экономических отношений в деревне. «Главное в том, что экономические отношения, сложившиеся сегодня на селе, явно не стимулируют творческий, активный, предприимчивый труд человека. Так, получилось, что в колхозах и совхозах произошел отрыв человека от земли, от средств производства»⁶. Об этом обстоятельно говорилось и на XIX партийной конференции, в принятых ею документах данный вопрос нашел серьезное отражение. Июльский (1988 г.) Пленум ЦК глубоко проанализировал положение в сельском хозяйстве, выработал главные направления аграрной политики партии и определил связанные с этим практические действия. Суть преобразований, указывалось на Пленуме, состоит в том, чтобы на деле использовать самые различные формы реализации социалистической собственности. Решить эту задачу мы можем на основе повсеместного и широкого внедрения полного хозрасчета и самоокупаемости, подряда и аренды, изменения в связи с этим внутрипроизводственных связей в колхозах и совхозах,

³ Материалы XXVII съезда с. 155.

⁴ Рассчитано по: Народное хозяйство СССР за 70 лет. Юбил. стат. ежегодник М., 1987, с. 275, 200, 202, 284, 213.

⁵ Мгеладзе Г. Замедление решения продовольственной программы непростительно — таково решение конференции. Журнал «Сакартвелოს სოფლის მეურნეობა» 1988, № (на груз. яз.)

⁶ Развивать аренду, перестраивать экономические отношения на селе. Встреча в ЦК КПСС 12 октября 1988 г. М., 1988, с. 9.

развития различных форм кооперации, создания семейных ферм и других производств, работающих на условиях долгосрочной аренды земли, развития агропромышленных комбинатов, агроферм и всяческого поощрения личного подсобного хозяйства.

Апрельский (1985 г.) Пленум ЦК КПСС положил начало в республике к переходу на новые методы хозяйствования, на расширение самостоятельности колхозов и совхозов, на повышение заинтересованности трудовых коллективов, за конечные результаты их труда. Важнейшей формой новых методов хозяйствования является организация труда на коллективном подряде. В 1986 году в республике по бригадному подряду работали 9,9 тыс. бригад и самостоятельных звеньев, охваченных бригадным подрядом, т. е. 66,9% общего числа бригад и самостоятельных звеньев. Эти коллективы произвели 66,3% всей валовой продукции, при занятости в них 58,2% всей численности работников сельского хозяйства республики⁷.

По статистическим данным в настоящее время в Грузинской ССР подрядными коллективами обслуживается 63,6% пашни. Опыт работы подрядных коллективов подтвердил, что в среднем с одного гектара они получают больше прокуции, себестоимость которой сравнительно ниже, чем в других подразделениях совхозов. Но пока на этом пути в республике существуют трудности. Это прежде всего формальное создание таких подразделений, незнание сущности и основных принципов подряда, нарушение руководством колхозов и совхозов договорных обязательств — причиной всему этому является прежде всего формальное отношение к делу со стороны руководства, которое сдерживает распространение коллективного подряда. Систему мер, направленных на совершенствование экономического механизма руководства сельским хозяйством, наметил июньский (1987 г.) Пленум ЦК КПСС. Он поставил задачу — активно использовать накопленный в сельском хозяйстве потенциал «за счет соединения возможностей крупного общественного хозяйства с возможностями коллективного и семейного подряда»⁸. Необходим выбор такого способа соединения трудящихся со средствами производства и соответствующей ему системы распределения, которые формировали бы у крестьян чувство хозяина и ответственность, стимулировали бы хозяйственную активность и предприимчивость. Существующее коллективное хозяйство данному требованию не отвечает именно в силу отстранения крестьянина от принятия управленческих решений и ущемления его материальных интересов. Среди многообразия подходов к хозяйствованию весьма важное место отводится аренде земли и других средств производства на длительный срок пользования при полной хозяйственной самостоятельности арендаторов.

Вот один из наиболее реальных путей для социально-экономической перестройки села. Арендный подряд экономически особенно выгоден в условиях нашей республики, где на его основе можно решить множество социальных проблем.

Однако именно допущенные ранее просчеты в руководстве сельским хозяйством, экономическим и социальным развитием села, сказываются сегодня. Здесь необходимо иметь в виду не только падение престижа сельскохозяйственного труда у рядовых сельских тружеников, но и приверженность части руководителей старому, административно-бюрократическому стилю и методам руководства.

⁷ Народное хозяйство Грузинской ССР с. 121.

⁸ Материалы Пленума ЦК КПСС, 25—26 июня, 1987, с. 28.

Грузинская ССР по размеру сельскохозяйственных угодий и обрабатываемой земли занимает одно из последних мест среди союзных республик. Из всего земельного фонда республики для сельскохозяйственной обработки пригодны только 44% и для пахоты 11% всей территории, а в расчете на душу сельского населения к середине 80-х годов приходилось в среднем 0,32 га пахотных земель — в 5,5 раза меньше, чем в среднем по Союзу⁹. Структура сельскохозяйственных угодий, горный рельеф создают препятствия для использования мощной техники и комплексной механизации. В случае перехода на новые условия хозяйствования в 429 колхозах и совхозах горных регионов республики высвободятся около 7 тыс. человек, которые заняты в органах управления, и, таким образом, на содержании аппарата будет сэкономлено 12 млн. рублей. Народ и производство получат также 100 млн. рублей, которые хозяйства этих регионов получали в качестве дотации, и, что самое главное, будет возвращена жизнь покинутым горам. По мнению специалистов, таким путем, года через два в горных регионах республики производство сельскохозяйственной продукции утроится¹⁰.

Что может аренда, в нашей республике хорошо показали некоторые хозяйства. В Сагурамском совхозе Мцхетского района убытки в прошлом году составили около 700 тысяч рублей. С 1 января 1988 года хозяйство работает на арендных отношениях. В результате управленческий аппарат совхоза сократился со 162 до 117 человек. Все высвобожденные заполнили договоры аренды. Таким образом сэкономили около 60 тысяч рублей на содержании аппарата. Животноводческая арендная бригада в тех же условиях утроила продуктивность фермы¹¹. Широкое распространение получили работы подрядных коллективов с применением чековых книжек взаиморасчетов в Ланчхутском районе. Только по затратам в течение 1987 года район сэкономил 2, 5 млн. рублей, высвободилось 1000 рабочих. Все колхозы и совхозы выполнили план прибыли. Производительность труда опережает темпы роста зарплаты¹². Арендная бригада колхоза села Цодниксари Лагодехского района, которая на аренду взяла 41 га виноградника, на каждом гектаре в среднем получает 202 ц винограда, что на 110 ц больше показателей того же колхоза¹³. Нынешней весной предстоит пленум Центрального Комитета партии, который должен выработать прогрессивную, отвечающую нынешним потребностям страны, долговременную аграрную политику. Для успешного решения задач, поставленных XXVII съездом КПСС по ускоренному социально-экономическому развитию страны, важное значение имеет совершенствование управления агропромышленным комплексом. АПК возникает вследствие объективного процесса развития общественных производительных сил, и в первую очередь расширения масштабов производства и изменения его структуры, углубления общественного разделения труда. Материальной основой этих процессов являются новые подходы в управлении сельским хозяйством.

⁹ Народное хозяйство СССР за 70 лет, с. 223.

¹⁰ Мгеладзе Г. Указ. работа.

¹¹ Развивать аренду, перестраивать экономические отношения на селе. Встреча в ЦК КПСС 12 октября 1988 г. М., 1988, с. 37.

¹² Арендный подряд — кратчайший путь к продовольственному достатку. Встреча в ЦК КПСС 13 мая 1988 года. М., 1988, с. 37.

¹³ Мгеладзе Г. Указ. работа.

4. „მეცნიერება“, ეკონომიკისა და სავაჭრობის სერია, 1989, № 2.

Майский (1982 г.) Пленум ЦК КПСС положил начало перестройке в сельском хозяйстве. Именно в этот период был взят курс на усиление роли экономических методов хозяйствования. Майский Пленум принял принципиальной важности решение о перестройке всей системы управления и хозяйствования, признал необходимым в масштабе всей страны выделить АПК как единый объект управления и планирования. Однако заложенные в новой системе управления объективные преимущества и возможности не удалось в полной мере реализовать. Не была достигнута необходимая интеграция сельского хозяйства с перерабатывающей промышленностью из-за незавершенности структуры управления АПК на союзном и республиканском уровнях. Организационная структура управления АПК оставалась сложной, громоздкой. В деятельности органов управления преобладающими являлись административные методы управления; не удалось обеспечить хозяйственную самостоятельность и повышение ответственности сельскохозяйственных предприятий за выполнение возложенных на них задач, не получали должного развития хозрасчетные отношения. Постепенно созрела идея о создании на республиканском и общесоюзном уровнях таких органов управления АПК, какие существовали в масштабе района. Так был создан в 1983 г. в качестве эксперимента Государственный комитет сельскохозяйственной промышленности Грузинской ССР, а в Эстонии — Республиканское агропромышленное объединение. Три года продолжался этот эксперимент, и в конце 1985 г. на основе глубокого анализа сложившихся тенденций развития АПК в соответствии с установками апрельского (1985 г.) Пленума было принято постановление ЦК КПСС и Совета Министров СССР «О дальнейшем совершенствовании управления агропромышленным комплексом». Исходя из этого постановления, на базе шести министерств и ведомств создан союзно-республиканский единый орган управления АПК Госагропром СССР. Были также созданы государственные агропромышленные комитеты союзных и автономных республик, агропромышленные комитеты краев и областей, в районах и округах остались агропромышленные объединения. Эти органы, а также подведомственные им совхозы, колхозы, предприятия, организации и учреждения составляют единую систему Госагропрома СССР.

Как подчеркивалось на XXVII съезде КПСС — первичными основными звеньями общественного производства являются колхозы и совхозы. Им необходимо уделять большое внимание. Задача Госагропрома СССР и его органов на местах состоит в том, чтобы создавать отвечающие потребностям различные формирования и способствовать их эффективной работе, изыскивать и совершенствовать деятельность новых форм.

Для перестройки производственных отношений на селе важное значение имеют Законы СССР о государственном предприятии — объединении, Постановление ЦК КПСС и Совета Министров СССР от 18 декабря 1987 г. «О переводе предприятий и организаций системы Госагропрома СССР на полный хозяйственный расчет и самофинансирование». С реализацией этих и ряда других документов особо важными задачами Госагропрома СССР стали переход на преимущественно экономические методы хозяйствования, укрепление хозрасчетных отношений, внедрение прогрессивных форм организации производства и оплаты труда, а также всемерное совершенствование ценообразования и материально-технического обеспечения. Но несмотря на это, в

АПК до сих пор сохраняется чрезмерная централизация управления, многие органы продолжают заниматься решением вопросов непосредственно производственного процесса в колхозах, совхозах, на других предприятиях АПК. XXVII съезд осудил практику декретирования деятельности всех сторон работы предприятия, однако изжившая себя практика сохраняется. «Действующая многозвенная организационная структура управления агропромышленным производством все более приходит в противоречие с новыми принципами хозяйствования, особенно в связи с развитием на селе кооперативного движения и арендных отношений, переходом на полный хозрасчет и самофинансирование»¹⁴.

Сегодня при развитии арендных отношений особо важное значение имеют вопросы, связанные с управлением сельскохозяйственным производством — начиная с первичных звеньев и кончая центром. Прежде всего необходимо устранить такой недостаток как чрезмерная централизация, предоставить широкие права первичным звеньям агропромышленного производства — колхозам и совхозам. Многолетним опытом доказано, что децентрализация функции эффективнее в непроизводственном регулировании производственного процесса. Расширяется автономная активность крестьян, используются преимущества малого хозяйства и вместе с тем воспринимаются позитивные достижения прежнего этапа. Для того, чтобы крестьянин стал истинным хозяином земли, необходимо максимально упростить управленческую структуру АПК. Ведь ни для кого не секрет существование большого командно-бюрократического аппарата, как в республиках, так и в центре. По-прежнему сохраняются все производственные подразделения, задачи которых командовать. Вместо того, чтобы заниматься стратегическими задачами, определяющими перспективы развития сельского хозяйства и перерабатывающей промышленности, такими, как ускорение научно-технического прогресса, научно обоснованное планирование, финансирование и ресурсное обеспечение развития производства, проблемами экологического и ветеринарного характера, они дают ненужные, а порой вредные указания.

Решение проблем, связанных с управлением, необходимо начинать с основных производственных звеньев — колхозов и совхозов, для того, чтобы создать условия эффективной работы первичных трудовых коллективов. Понятно, что арендные, семейные, индивидуальные и другие хозяйства в дальнейшем своем развитии будут примыкать к колхозам и совхозам или объединяться в кооперативные союзы, чтобы лучше вести сервис, решать проблемы сбыта, снабжения¹⁵.

Это продолжение ленинской кооперации на более высоком уровне. Сочетание интересов государства, коллектива и личности. Для этой интеграции сегодня открываются большие возможности.

А что же касается органов управления АПК районного звена, то здесь необходимо создать орган хозяйственного управления — совет. Но совет первичных звеньев сельскохозяйственного производства создается не для командования ими, а для того, чтобы на демократических началах решать проблемы, в решениях которых они нуждаются. Совет должен избираться представителями колхозов, совхозов и других организаций и иметь при себе аппарат, который будет заниматься выполнением решений совета.

¹⁴ См.: Совершенствовать управление АПК. Совещание в ЦК КПСС. Газ. «Заря Востока», 1989, № 14.

¹⁵ Там же.

Советы должны обеспечивать нормальную деятельность колхозов и совхозов, но ни в коем случае не командовать ими. Такой подход к построению системы управления хорошо показал себя в различных регионах страны. А что касается управления на уровне области, края и республики, то здесь также возможно формирование советов по управлению агропромышленными объединениями. При создании управленческих структур, исходя из конкретных условий, необходимо освободить агропромышленные комитеты от всех структурных подразделений, занимающихся командованием колхозами и совхозами и другими предприятиями. В аппарате надо оставить только те звенья, которые будут заниматься вопросами, решение которых невозможно в хозяйствах или на районном уровне.

Совершенствование экономического механизма хозяйствования и системы управления агропромышленным комплексом имеет решающее значение для качественных преобразований в социальной сфере. XXVII съезд КПСС разработал концепцию активной социальной политики, охватывающей все стороны общественной жизни «Именно в этой сфере реализуются результаты экономической деятельности, затрагивающие жизненные интересы трудящихся, воплощаются высшие цели социализма. Именно здесь наиболее широко и наглядно выявляется гуманистическая природа социалистического строя, его качественное отличие от капитализма»¹⁶.

Одной из главных задач социальной политики КПСС на современном этапе является «сближение классов социальных групп и слоев, преодоление существенных различий между умственным и физическим трудом, городом и деревней»¹⁷. Задача эта главным образом направлена на качественное преобразование села и поэтому в её решении большую роль играет аграрная политика партии. Именно многие стратегические задачи, определяющие перспективы развития сельского хозяйства в стране, являются основой для преодоления основных классовых различий. Среди этих задач — превращение сельскохозяйственного труда в разновидность индустриального, стирание существенных социально-экономических и культурно-бытовых различий между городом и деревней, преобразование образа жизни и характера труда крестьянства.

Преодоление классовых различий проявляется прежде всего в сближении социально-экономических условий развития классов и социальных групп, их положения в системе общественного производства, что обуславливает их сближение во всей системе общественных отношений.

Сближение классов, социальных групп и слоев — процесс сложный, неравномерный и противоречивый в силу неравномерности развертывания научно-технической революции.

На современном этапе развития социализма, основным социальным различием между рабочим классом и крестьянством остается их различие по отношению к средствам производства.

В области развития форм социалистической собственности — колхозно-кооперативной и общенародной, для нашей республики характерно были в основном те же процессы, что и в других союзных рес-

¹⁶ Материалы XXVII съезда, с. 44.

¹⁷ Там же, с. 151.

¹⁸ Народное хозяйство Грузинской ССР, с. 114.

¹⁹ Там же, с. 111.

публиках. Это прежде всего изменение соотношения между совхозным и колхозно-кооперативными секторами в пользу совхозов. Если в 1970 г. в Грузии был 231 совхоз, то в 1985 г. — 593¹⁸, а число колхозов за тот же период уменьшилось с 1260 до 719¹⁹.

В 1965 году среднегодовая численность колхозников, занятых в общественном хозяйстве колхозов, составляла 429 тыс. человек и более чем в два раза превышала среднегодовую численность работников, занятых в совхозах²⁰.

В 1985 году среднегодовая численность работников совхозов составила уже 267 тыс. человек. Кроме того, 42,0 тыс. человек были заняты в межхозяйственных предприятиях и организациях²¹.

Сегодня необходимо подчеркнуть, что в процессе своего развития колхозы по основным социально-экономическим показателям все больше приближались к совхозам. Например, в Грузии себестоимость производства зерна, сахарной свеклы, картофеля, винограда, чайного листа, шерсти в колхозах республики ниже, чем в совхозах²². С 1970 по 1985 год производительность труда в колхозах и межхозяйственных сельскохозяйственных предприятиях выросла на 73,6%, а в совхозах — на 57,4%. Уровень рентабельности колхозного производства на сегодняшний день выше, чем совхозного. Все это дает основание говорить о том, что в современных условиях необходимо развивать и использовать заложенные в колхозно-кооперативной собственности экономические и социальные резервы. На XXVII съезде КПСС в Политическом докладе ЦК М. С. Горбачев говорил: «Мы за полную ясность и в вопросе о кооперативной собственности. Она далеко не исчерпала своих возможностей в социалистическом производстве, лучшим удовлетворением потребностей людей. Многие колхозы, другие кооперативные организации демонстрируют эффективное ведение дел»²³. Партия признала необходимость преодолеть теоретические ошибки в отношении кооперативной собственности и поддерживает всестороннее раскрытие ее потенциала в интересах ускорения социально-экономического развития общества.

В сближении общенародной и колхозно-кооперативной собственности большую роль сыграла агропромышленная интеграция, специализация и концентрация производства в сельском хозяйстве. Такая форма организации сельскохозяйственного производства поднимает крестьянство по характеру труда, культурно-техническому уровню, по уровню потребления и быта до уровня рабочего класса. В 70-х — начале 80-х годов агропромышленная интеграция, специализация и концентрация сельскохозяйственного производства развивалась быстрыми темпами, соответственно высокими темпами шел процесс преодоления одного из основных различий между рабочим классом и колхозным крестьянством.

Следующим, наиболее важным процессом в преодолении основных социальных различий между крестьянством и рабочим классом является стирание различий — по положению в системе общественного производства. Основными факторами этого процесса являются: преодоление общественного разделения труда и формирование равных условий трудовой деятельности. Выравнивание условий трудовой дея-

²⁰ Там же.

²¹ Там же, с. 119.

²² Народное хозяйство Грузинской ССР, с. 112, 115.

²³ Материалы XXVII съезда, с. 40.

тельности на селе идет по двум направлениям: между колхозным крестьянством и промышленными рабочими и между сельскохозяйственными и промышленными рабочими. Основным признаком сближения этих категорий трудящихся является механизация их труда. Поэтому рост численности механизаторских кадров в колхозах характеризует и сближение с совхозами по условиям труда. За исследуемый период колхозы отставали от совхозов по темпам роста численности механизаторских кадров. Численность механизаторов в 1970 году составила 15411, а в 1986 году — 19850 человек. А что касается совхозов, то соответствующие показатели выросли с 9535 до 22645 чел. Но если учесть, что количество совхозов за этот период выросло более чем в 2,5 раза, а колхозов сократилось в 1,7 раза, то получится, что темпы роста численности колхозных механизаторов, приходящихся на одно хозяйство, были выше²⁴.

Одним из важных направлений сближения рабочего класса и крестьянства является сближение их по размерам реальных доходов и по условиям распределения. За исследуемый период в этом направлении произошли большие изменения. Это прежде всего сближение форм оплаты труда и реальных доходов; введение гарантированной денежной оплаты труда в колхозах, введение единой системы пенсионного обеспечения. Так, если в 1965 году среднегодовая денежная заработная плата колхозников в Грузинской ССР составляла 36, 5 руб., то в 1985 году она увеличилась до 145,6 рублей. А среднемесячная заработная плата работников совхозов в 1985 году составила 133 рубля, реальные доходы колхозников в расчете на одного работающего в 1985 г. по сравнению с 1965 годом увеличились почти в 2,7 раза, а реальные доходы рабочих и служащих — более чем в 1,9 раза²⁵.

Таким образом, в течение последнего двадцатилетия сближение между рабочим классом и колхозным крестьянством происходило по всем основным направлениям: по отношению к средствам производства, по условиям труда и распределения. Именно эти процессы отражают движение в направлении к социальной однородности.

Наряду с процессом сближения классов социальных групп и слоев, в социалистическом обществе действует и противоположная тенденция — усиление социальной дифференциации, возрастание социальной неоднородности. Социальная неоднородность не противоречит социалистической справедливости. Кроме того, социально-классовые различия, сохраняющиеся в социалистическом обществе, выступают также в качестве стимула социальной активности людей, побуждают их к улучшению своего социального статуса в разных сферах общественной жизни.

Определенное усиление социальной дифференциации будет происходить у нас с теми процессами, которые имеют место сегодня в советской деревне. Повсеместное и широкое внедрение полного хозрасчета и самоокупаемости, подряда и аренды, развития различных форм кооперации, создание семейных ферм и других производств, работающих на условиях долгосрочной аренды.

²⁴ Народное хозяйство Грузинской ССР. Юбилейный стат. ежегодник. Тбилиси. 1987, с. 87, 123.

²⁵ Народное хозяйство Грузинской ССР, с. 111, 1115, 122, 171.

В этих процессах нет ничего несоциалистического. Более того, это и есть настоящий социализм. Ведь принципом социализма является «От каждого — по способности, каждому — по труду».

Таким образом, тенденции развития социально-классовых различий противоречивы. Для осуществления эффективной социальной политики необходимо изучать происходящие в обществе социальные процессы — как социальной интеграции, так и социальной дифференциации.

წარმოადგინა აგროსამრეწველო კომპლექსის ეკონომიკური პრობლემების
განყოფილებამ

პირველი პუბლიკაცია

კამელბერი პრივილეგია

3. ი. ლენინი და სოციალისტური საკუთრების მოდელი

საკუთრება არის ეკონომიკური სისტემის საფუძველი, ამიტომ სხვადასხვა ეკონომიკური სისტემების შედარების დროს აუცილებელია საკუთრების ფორმათა ეფექტიანობის განსაზღვრა, მის ოპტიმალურ სტრუქტურაზე გადასასვლელად. საკუთრების ამა თუ იმ ფორმის ეფექტიანობა განისაზღვრება შრომის ნაყოფიერების დონით, რომელიც ახასიათებს მოცემული საკუთრების ფორმაზე დაფუძნებულ ეკონომიკურ წყობას.

მარქსიზმის კლასიკოსებმა გააბსოლუტიზებეს სააქციო და მონოპოლისტური საკუთრების წარმოშობის საკითხი, მიაჩნდათ რომ, ეს პროცესი უფრო გაღრმავდებოდა და, აქედან გამომდინარე, სოციალისტური საზოგადოება წარმოდგენილი ჰქონდათ როგორც ერთიანი, არაპერსონიფიცირებულ საზოგადოებრივ საკუთრებაზე დამყარებულ წყობილებად. პრაქტიკაში საზოგადოებრივი საკუთრების იდეა რეალიზებულ იქნა სახელმწიფო საკუთრების ფორმით.

ყურადღების გარეშე დარჩა საკუთრების ფორმებისა და სტრუქტურის ბუნებრივი განვითარების პროცესი, რაც გულისხმობს საკუთრების ყველა ისტორიული ფორმის და სტრუქტურის მოხსნა-შენახვას, ამიტომ საკუთრების სისტემა სტრუქტურის სახით წარმოგვიდგება, მას მდიდარი შინაარსი აქვს და მრავალ ფორმას შეიცავს. ამის გაუთვალისწინებლად სოციალისტური საკუთრება წმინდა სახით წარმოგვიდგება, რაც პრაქტიკულად მიუღებელი და შეუძლებელია, მაგრამ სამწუხაროდ როგორც თეორიულად, ასევე პრაქტიკულად ამ იდეალისაკენ მიისწრაფოდნენ და ის გარკვეულად განხორციელდა.

ვ. ი. ლენინი რევოლუციამდე და ოქტომბრის რევოლუციის შემდეგ საკუთრების საკითხში იღვა ორთოდოქსალური მარქსიზმის პოზიციებზე. საკუთრების შესახებ საკითხი განსაზღვრავდა მთელი სამეურნეო მშენებლობის პოლიტიკურ და ეკონომიკურ საკითხებს და ამდენად განაპირობებდა როგორც პარტიის, ასევე ლენინის შეხედულებებს სოციალიზმის შესახებ.

სოციალიზმის განვითარების განსაზღვრულ ეტაპზე საკუთრების გასახელმწიფოებრიობა უპირველეს მიზნად იქნა გამოცხადებული, რამაც უკან დასწია სოციალიზმის თეორიაში ჩადებული ჰუმანური მიზნების განხორციელება.

ჩვენი აზრით, სოციალიზმი უნდა განისაზღვროს როგორც საზოგადოება, სადაც ყოველგვარი პირობებია ადამიანის სრული და ჰარმონიული განვითარებისათვის და არა იმით, თუ რა დონეზეა საკუთრების გასახელმწიფოებრიობა.

საკუთრების და ეკონომიკის თანამედროვე სისტემა სტალინის მოდელის რეალიზაციას წარმოადგენს. რევოლუციის პირველ წლებში პარტია და ლენინი სწორედ ასეთი მოდელის მომხრეები იყვნენ, მაგრამ „სამხედრო კომუნისმის“ წინააღმდეგობებმა აჩვენა მისი მცდარობა, რამაც გამოიწვია ახალ ეკონომიკურ პოლიტიკაზე (აეპ) გადასვლა. 1920-1923 წლებში მოხდა ლენინის იდეების ძირეული შეცვლა სოციალიზმის შესახებ.

უკანასკნელ წერილებსა და სტატიებში ეს ცვლილება ასე იქნა დახასიათებული: „...ძულელებული ვართ ვალიართ, რომ ძირეულად შეიცვალა მთელი ჩვენი თვალსაზრისი სოციალიზმზე“¹.

აზრთა ცვალებადობა ძირითადად გამოიხატა სოციალიზმის დროს სასაქონლო წარმოების და საკუთრების საკითხში. ამასთან ერთად აღსანიშნავია, რომ ლენინი მთლიანად ვერ განთავისუფლდა ძველი შეხედულებებისაგან. საკუთრების საკითხში ლენინის იდეების ევოლუცია ორი მიმართულებით გამოვლინდა: 1) მრავალელემენტური საკუთრების სისტემის და შესაბამისად, მრავალწყობიანი ეკონომიკის აღიარება სოციალიზმის დროს, ძირითადად მრეწველობაში. კერძოდ, ეს ფორმებია ინდივიდუალური, კერძო, სააქციო, სახელმწიფო-კაპიტალისტური და სოციალისტური — სახელმწიფო საკუთრება. მრავალელემენტური საკუთრების სისტემა და მრავალწყობიანი ეკონომიკა გულისხმობს საკუთრების ფორმების და სტრუქტურის სრულყოფას და განვითარებას, რაც ამავე დროს წარმოებით ურთიერთობათა განვითარებასაც წარმოადგენს.

აქვე უნდა აღინიშნოს რომ ლენინმა ვერ მოასწრო პოლიტიკური სისტემის კარდინალური რეფორმის საკითხების ანალიზი. საქმე ეხება მრავალპარტიული სისტემის აღორძინებას, რაც წარმოადგენს მრავალწყობიანი ეკონომიკის არსებობის ობიექტურ შედეგს.

2) კოოპერაციული საკუთრების ფორმების აღიარება.

მიუხედავად ამისა, ორივე შემთხვევაში აეპ-ის დროებით ხასიათზე იყო ლაპარაკი, მომავალში სახელმწიფო საკუთრება, საკუთრების ერთადერთ და გაბატონებულ ფორმად ცხადდებოდა. სოფლის მეურნეობაში საერთოდ უარყოფილ იქნა საკუთრების მრავალელემენტური სტრუქტურის აუცილებლობა. ეს შეიძლება აეხსნათ წერილბურჟუაზიული სტიქიის საფრთხით, რომელზეც ლენინი მუდამ ამახვილებდა ყურადღებას.

დღეს კომუნისტურმა პარტიამ ინდივიდუალური შრომითი საქმიანობის დაშვებით სოფლის მეურნეობაში და სხვა სფეროში, კოოპერატივების, პირადი და კოლექტიური იჯარის შემოღებით, თეორიულად და პრაქტიკულად გააღრმავა ლენინური მოძღვრება კოოპერაციის შესახებ. კოლექტიურ და ინდივიდუალურ იჯარაზე გადასვლა გაზრდის შრომის ნაყოფიერებას ამ დარგში და საბჭოთა ქვეყნის არსებობის ისტორიაში პირველად ქმნის საფუძველს სასურსათო პროგრამის გადასაჭრელად.

ამასთან დაკავშირებით უნდა ითქვას: 1) რომ აგრარულ ურთიერთობაში ცვლილებებს არ შეუძლია უსაზღვროდ გაზარდოს სოფლის მეურნეობის პროდუქტების წარმოება. 2) ინდივიდუალური და კოლექტიური იჯარა წარმოადგენს გარდამავალ ფორმას კოლექტიური მეურნეობიდან უფრო ეფექტიან, მსხვილი, ფერმერული ტიპის მეურნეობებისაკენ გადასასვლელად.

აეპ-ის შესაბამისი სოციალიზმის მოდელი სტალინმა შეცვალა სოციალიზმის სახელმწიფო-ბიუროკრატიული, მბრძანებლური ეკონომიკის მოდელით.

როგორც აღნიშნავს გ. მუჩაიძე, „სტალინის ტრაგედია ის იყო, რომ მას სოციალიზმი წარმოედგინა ისეთ წყობილებად, რომელიც ეფუძნება წარმოების საშუალებებზე სახელმწიფოს მონოპოლისტურ საკუთრებას“².

¹ ვ. ი. ლენინი, თხზ., ტ. 33, გვ. 560.

² გაზ. „თბილისი“, 22, VI, 1988.

მკვლევარი შემდეგ სამართლიანად მიუთითებს, რომ საჭიროა საკუთრების მრავალეფემენტური სტრუქტურაზე გადასვლა, ამასთან, თეორიულად და პრაქტიკულად მავნეა, საკუთრების რომელიმე ფორმის ძირითადად ან დომინირებულად გამოცხადება, როგორც ამას გ. მუჩაიძე აკეთებს, როცა ჭკუფურ საკუთრებას მრეწველობაშიც და სოფლის მეურნეობაშიც მიიჩნევს საკუთრების ძირითად ფორმად სოციალიზმის დროს. სინამდვილეში ეს არის სახელმწიფო საკუთრების საპირისპირო დოგმა. რეალურ ცხოვრებაში კი საკუთრების სისტემის სტრუქტურა ყალიბდება ობიექტურად, კონკურენცია და ამა თუ იმ საკუთრების ფორმის ეფექტიანობა წამოსწევს მას წამყვანის როლში. წამყვანი, ძირითადი, ყველაზე ეფექტიანი საკუთრების ფორმა ისტორიულია და სხვადასხვა პერიოდში იცვლება. სწორედ საკუთრების სხვადასხვა ფორმების ეფექტიანობა და მრავალწილობრივი ეკონომიკაში ყველაზე მოწინავე წყობის გამოყოფა მშვიდობიანი ეკონომიკური შეჯიბრებაში მიიჩნდა ლენინს ავპ-ის ძირითადი საკითხის „ვინ-ვის?“ გადაჭრის გზად.

საკუთრების სისტემაში ყოველთვის გამოიყოფა წამყვანი და გაბატონებული ფორმა, მაგრამ მისი გამოყოფა და შესაბამისად საკუთრების ობიექტური სტრუქტურის დამყარება ხდება და უნდა მოხდეს მშვიდობიანი კონკურენციულ ბრძოლაში ეკონომიკური წყობების შორის, რომლებიც ეფუძნებიან საკუთრების ამა თუ იმ ფორმას.

სოციალისტური საკუთრების სისტემაში სტრუქტურული ძვრების აუცილებლობას განსაზღვრავს სოციალიზმის ეკონომიკური წინააღმდეგობანი მისი განვითარების თანამედროვე ეტაპზე და საკუთრების სხვადასხვა ფორმების ეფექტიანობის შედარება.

სოციალისტური საკუთრების არსებული სისტემა გამოდგა ძალზე მდგრადი და უძრავი. ის ეყრდნობა და წარმოშობს ბიუროკრატის უზარმაზარ ფენას, რომელიც საზოგადოებრივი ინტერესების საზიანოდ ითვისებს სიმდიდრის დიდ ნაწილს და ამით გადაჭრის წინააღმდეგობას საკუთრების პერსონიფიკაციის აუცილებლობასა და მის არაპერსონიფიცირებულ, სოციალისტურ ფორმას შორის, მაგრამ წინააღმდეგობის ასეთი გადაჭრა უპირისპირდება საზოგადოების დიდი ნაწილის ინტერესებს.

ეკონომიკის ვარდაქმნა ძირს უთხრის ბიუროკრატისა და ის ამუხრუჭებს მას. წინააღმდეგობების მასშტაბი ძალზე დიდია, ამიტომ მის გადასალახავად აუცილებელია ბიუროკრატის იძულებითი განდევნა, რაც შეუძლებელია საკუთრების სისტემის კარდინალური რეფორმის გარეშე. ეს მოითხოვს მმართველისა და მესაკუთრის ფუნქციის შეერთებას, ურომლისოდაც შეუძლებელია სასაქონლო-ფულადი ურთიერთობის აღორძინება, და გარდაქმნის ბედიც ეჭვქვეშ დადგება.

საკუთრების ფორმათა სრულყოფისათვის უნდა ავიღოთ თანამედროვე კაპიტალიზმის ეკონომიკური სისტემა და საკუთრების სტრუქტურის დახასიათება, რომელიც ლენინმა ავპ-ისათვის შეიმუშავა, ფაქტიურად ეს დახასიათება ეყრდნობა რევოლუციამდე არსებული საკუთრების სისტემის ანალიზს და არსებითად მისი აღორძინების ცდას წარმოადგენდა ძირითადად სახელმწიფო — კაპიტალისტური საკუთრების სახით.

სოციალიზმის ლენინური კონცეფცია არ იძლევა მზა რეცეპტებს. პირიქით,

ლენინის მიდგომისათვის დამახასიათებელია კონკრეტული პოლიტიკის შემუშავება ეკონომიკის მოცემული მდგომარეობიდან გამომდინარე, ეს არის შეცდომებისა და მისი გამოსწორების გზა.

თანამედროვე კაპიტალისტური ქვეყნების საკუთრების სტრუქტურა წარმოდგენილია შემდეგი ფორმებით: ინდივიდუალური (დაქირავებული შრომის გამოყენების გარეშე) კერძო, კოლექტიური-კერძო საკუთრება (ჯგუფური კერძო საკუთრება), კოლექტიურ-ინდივიდუალური ანუ კოოპერაციული და სახელმწიფო საკუთრება. სახელმწიფო, კაპიტალისტურ ქვეყნებში შეგნებულად არეგულირებს საკუთრების სტრუქტურას მისი ცალკეული ფორმების ეფექტიანობის ზრდის ან დაცემის კვალობაზე. ასევე შეიძლება გაკეთდეს სოციალიზმის დროს, რაშიც გამოიხატება სახელმწიფოს როგორც ეკონომიკური ცენტრის ფუნქცია.

ბუნებრივია, რომ საკუთრების სტრუქტურისა და ფორმების სრულყოფა გამოიწვევს წარმოების ტიპების შესაბამის შეცვლას. საკუთრების ოპტიმალური სტრუქტურა შექმნის, აგრეთვე ეკონომიკური წყობების ოპტიმალურ თანაფარდობას.

წინამდებარე სტატიაში ყველაზე საჩოთიროა კაპიტალისტური კერძო საკუთრების საკითხი სოციალიზმის დროს. საკუთრების ეს ფორმა უზრუნველყოფს მთელი სისტემის ეფექტიან ფუნქციონირებას. ამასთან, უნდა გავითვალისწინოთ აეპ-ის გამოცდილება, როცა ლენინმა შესაძლებლად მიიჩნია კერძო კაპიტალის დაშვება.

ამდენად ზემოთქმულიდან გამომდინარე სოციალისტური საკუთრების სტრუქტურის მოდელი შემდეგი სახით შეიძლება წარმოვიდგინოთ 1) ინდივიდუალური საკუთრება, 2) კერძო საკუთრება, 3) კოლექტიური-კერძო, 4) კოოპერაციული და 5) სახელმწიფო საკუთრება. სოციალისტური საკუთრების სტრუქტურას შემდგომში კონკურენცია სრულყოფს.

ამასთან ერთად, თუ გავითვალისწინებთ ეკონომიკის გარდაქმნის სიძნელებებს და იმ წინააღმდეგობებს რომელიც წამოიჭრა გარდაქმნის პროცესში, შეიძლება ვთქვათ, რომ ბიუროკრატიულ-მბრძანებლური ეკონომიკიდან მართვის უპირატესად ეკონომიკურ მეთოდებზე გადასვლა ისეთივე რთული იქნება, როგორც იყო ბიუროკრატიულ-მბრძანებლური ეკონომიკური სისტემის ჩამოყალიბება.

აქვე უნდა ვანიმარტოს ბიუროკრატიულ-მბრძანებლური ეკონომიკის და მართვის უპირატესად ეკონომიკური მეთოდის ან რეალური, ობიექტური ეკონომიკის, ან რაც იგივეა, — საბაზრო ეკონომიკის ძირითადი ნიშნები.

ბიუროკრატიულ-მბრძანებლური ეკონომიკის ცენტრში მმართველი სუბიექტი დგას, რომელიც იღებს ეკონომიკურ გადაწყვეტილებებს და ახორციელებს მას ბიუროკრატიის საშუალებით.

მართვის უპირატესად ეკონომიკურ მეთოდებზე გადასვლა საბაზრო ეკონომიკაზე გადასვლაა, როცა თითქმის ყველა ეკონომიკური გადაწყვეტილება ბაზარზე იქნება ორიენტირებული და მის ავკარგიანობას ბაზარი შეამოწმებს. წარმოება უშუალოდ დაექვემდებარება ბაზრის მოთხოვნებს და არა ცალკეული მმართველი სუბიექტების ნებას. ამდენად მართვის უპირატესად ეკონომიკურ მეთოდებზე გადასვლა გულისხმობს გეგმიანი, სუბიექტური ეკონომიკური მექანიზმიდან, ობიექტურ, რეალურ საბაზრო მექანიზმზე გადასვლას.

ახალი ეკონომიკის მთავარი რგოლი და ავტომატური რეგულატორი იქნება და უნდა გახდეს კიდევ ბაზარი.

ცნობილმა ამერიკელმა ეკონომისტმა ვ. ლონტიევმა ეს პრობლემა ასე დაახასიათა: „როცა ქარხანა ან კერძო პირი აკეთებს ფესხაცმელს, არაეინ არ გადაწყვეტს კარგად მუშაობს ის თუ არა. ისინი უბრალოდ ყიდიან ფესხაცმელს ბაზარზე, ამისათვის იღებენ გასამრჯელოს ფასსა და წარმოების დანახარჯებს შორის სხვაობის სახით. ეს ხდება ავტომატურად, რაც წარმოადგენს ობიექტურს. ეკონომიკის მუშაობა მოითხოვს ობიექტურ შეფასებას, ის შეუძლია მხოლოდ სწორ ფასებს, მხოლოდ საბაზრო კონტროლს“³.

ობიექტურ, რეალურ ეკონომიკაზე გადასვლის აუცილებელ პირობას წარმოადგენს საკუთრების სტრუქტურის სრულყოფა, მისი მრავალეფემენტური სისტემის შექმნა.

Г. П. ГРИГОЛЯ

В. И. ЛЕНИН И МОДЕЛЬ СОЦИАЛИСТИЧЕСКОЙ СОБСТВЕННОСТИ

Резюме

В статье отмечается эволюция ленинских взглядов на формы социалистической собственности и на использование товарно-денежных отношений при социализме. Ленинское представление о социализме коренным образом изменилось в условиях нэпа.

В. И. Ленин выдвинул тезис о необходимости многоэлементной структуры форм собственности при социализме, в которую органически входят: индивидуальная, частная, частно-коллективистическая, кооперативная, государственная формы собственности.

წარმოადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ეკონომიკისა და სამართლის ინსტიტუტის ახალგაზრდა მეცნიერთა საბჭომ

მაია ხარბონიშვილი

საზოგადოებრივი წარმოების ეფექტიანობის კრიტიკიუმის საკითხისათვის

განვითარებული სოციალიზმის ეკონომიკური ზრდის შემდგომი დაჩქარებისა და მშრომელთა კეთილდღეობის დონის განუხრელი ამაღლების უმნიშვნელოვანესი საფუძველია საზოგადოებრივი წარმოების ეფექტიანობის ამაღლება, მისი ყოველმხრივი ინტენსიფიკაციის ბაზაზე.

„პარტიის ეკონომიკური სტრატეგიის უზენაესი მიზანი — აღინიშნა სკკპ XXVII ყრილობაზე, — იყო და არის ხალხის ცხოვრების მატერიალური და კულტურული დონის განუხრელი აღმავლობა. მომავალ პერიოდში ამ მიზნის რეალიზაცია მოითხოვს სოციალ-ეკონომიკური განვითარების დაჩქარებას, წარმოების ყოველმხრივ ინტენსიფიკაციას და ეფექტიანობის ამაღლებას, მეცნიერულ-ტექნიკური პროგრესის ბაზაზე“¹.

სოციალისტური წარმოების ეფექტიანობის პრობლემა დიდი ხანია იწვევს მარქსისტ-ეკონომისტთა გაძლიერებულ ინტერესს. ამიტომ, მისი ზოგიერთი მხარეები საკმაოდაა შესწავლილი და დამუშავებული. მაგრამ მიუხედავად ამისა, დღემდე საკმაოა მისი ზოგიერთი ასპექტი, მათ შორის კი საზოგადოებრივი წარმოების ეფექტიანობის კრიტერიუმის საკითხი. საბჭოთა ეკონომიკურ ლიტერატურაში საზოგადოებრივი წარმოების ეფექტიანობის კრიტერიუმის შესახებ დღესაც არ არის აზრთა ერთიანობა, რაც ჩვენი აზრით იმით აიხსნება, რომ არ არსებობს ამ პრობლემის ვადაწყვეტის ერთიანი მეთოდოლოგია, რომ არაერთგვაროვანია მიდგომა თვით ეფექტიანობის კრიტერიუმისადმი.

საზოგადოებრივი წარმოების ეფექტიანობა — ეს არის ისეთი შეფარდებითი სიდიდე, რომლის მრიცხველში მოცემულია წარმოების სპეციფიკური მიზანი, ხოლო მნიშვნელში — მისი მიღწევის სპეციფიკური საშუალება. ასეთი მსჯელობისას ჩვენ ამოვდივართ კ. მარქსის „კაპიტალიდან“. კ. მარქსმა მოგების ნორმის მრიცხველში მოგვცა კაპიტალისტური წარმოების მიზანი — ზედმეტი ღირებულება, ხოლო მნიშვნელში, მისი მიღწევის სპეციფიკური საშუალება — კაპიტალი.

რამდენადაც საზოგადოებრივი წარმოების ეფექტიანობა ყოველთვის დაკავშირებულია წარმოების მიზანთან, სოციალისტური წარმოების ეფექტიანობის კრიტერიუმის განხილვისას, ჩვენ უნდა ამოვიდეთ წარმოების კონკრეტული მიზნიდან, უნდა განვსაზღვროთ სოციალისტური წარმოების მიზანი და მისი შინაარსი, ხოლო შემდეგ მისი მიღწევის სპეციფიკური საშუალების შინაარსი.

საზოგადოებრივი წარმოების ობიექტური მიზანი ყოველთვის ასახავს ძირითადი წარმოებითი ურთიერთობის არსებით ნიშნებს. წარმოების ზოგად-აბსტრაქტული, ყველა ფორმაციისათვის იგივეობრივი მიზანია პირადი მოხმა-

¹ სკკპ XXVII ყრილობის მასალები, თბ., 1986, გვ. 418-419.

რება. კაპიტალიზმის დროს წარმოების ბუნებრივი მიზანი — მოხმარება დამორჩილებულია კაპიტალის ინტერესებისადმი, იგი ზედმეტი ღირებულების წარმოების საშუალებადია ქცეული. „სახმარი ღირებულება — წერს კ. მარქსი — არასოდეს არ უნდა განვიხილოთ, როგორც კაპიტალისტის უშუალო მიზანი“². კაპიტალისტის უშუალო მიზანი არის ზედმეტი ღირებულება და მისი წარმოება. აქ წარმოება არსებობს წარმოებისათვის და არა მოხმარებისათვის. „მარტივი საქონელმიმოქცევა გაყიდვა-ყიდვისათვის“ საშუალებაა მიმოქცევის გარეშე საბოლოო მიზნის მისაღწევად, სახმარ ღირებულებათა მისათვისებლად, მოთხოვნილებათა დასაკმაყოფილებლად. ფულის, როგორც კაპიტალის მიმოქცევა თვითმიზანია, რადგან ღირებულების თვითზრდა მხოლოდ ამ მუდმივად განახლებული მოძრაობის ფარგლებში არსებობს“³.

სოციალიზმის დროს წარმოება არსებობს არა წარმოებისათვის, არამედ მოხმარებისათვის. ვ. ი. ლენინი წერს, რომ — სოციალიზმი ეს არის „ერთი დიდი მომხმარებელთა საზოგადოება, რომელსაც გვემაშეწონილად ორგანიზებული წარმოება აქვს მოხმარებისათვის“⁴. მაგრამ მოხმარება არასოდეს არ უნდა განვიხილოთ როგორც სოციალისტური წარმოების თვითმიზანი — ასეთია მხოლოდ ადამიანი. „წარმოების უშუალო პროცესის თვალსაზრისით — აღნიშნავს კ. მარქსი, — სამუშაო დროის ეკონომია შეიძლება განვიხილოთ, როგორც ძირითადი კაპიტალის წარმოება, ამასთანავე ეს ძირითადი კაპიტალი თვითონ ადამიანია. თუ კაპიტალიზმს განვიხილავთ მთლიანად მისი თვითუარყოფის თვალსაზრისით, მაშინ წარმოების საბოლოო შედეგად გვევლინება საზოგადოება, ინდივიდი, ხოლო მისი სხვა მყარი ფორმები, მაგალითად პროდუქტი, მხოლოდ წუთიერი მომენტიამ ამ უწყვეტ მოძრაობაში“⁵. ადამიანი სოციალისტური წარმოების ამოსავალი და საბოლოო პუნქტი.

„უძველესი წარმოდგენა — წერს კ. მარქსი, — რომლის თანახმად ადამიანი როგორადაც არ უნდა იყოს შეზღუდული ნაციონალური, რელიგიური, პოლიტიკური ურთიერთობით, მაინც ყოველთვის გამოდის, როგორც წარმოების მიზანი, გვეჩვენება უფრო ამაღლებულად თანამედროვე სამყაროსთან შედარებით, სადაც წარმოება გამოდის, როგორც ადამიანის მიზანი, ხოლო სიმდიდრე, როგორც წარმოების მიზანი სინამდვილეში, კი თუ უკუვაგდებთ შეზღუდულ ბურჟუაზიულ ფორმას, მაშინ სხვა რაღა უნდა იყოს სიმდიდრე, თუ არა უნივერსალობა მოთხოვნილებისა, ნიჭისა, მოხმარების საშუალებებისა, საწარმოო ძალების და ა. შ. ინდივიდებისა, რომლებიც შექმნილია უნივერსალური გაცვლით. სხვას რას წარმოადგენს სიმდიდრე თუ არა ადამიანის სრულ ბატონობას ბუნების ძალებზე და მისი საკუთარი ბუნების ძალებზე“⁶.

აქედან გამომდინარე, მოხმარება უნდა განვიხილოთ, როგორც უმაღლესი მიზნის მიღწევის საშუალება. მოხმარების საგნების სიუხვე არის მატერიალური ბაზა, რომელმაც უნდა უზრუნველყოს უზენაესი მიზანი — ადამიანის თავიშუფალი და ყოველმხრივი განვითარება. ამის შესახებ ვ. ი. ლენინი წერდა: „არა მარტო საზოგადოების ყველა წევრის საჭიროებათა დაკმაყოფილება, არამედ

2 კ. მარქსი, კაპიტალი, ტ. I, თბ., 1959, გვ. 196.

3 კ. მარქსი, კაპიტალი, ტ. I, თბ., 1959, გვ. 195.

4 ვ. ი. ლენინი, თხზ., ტ. 9, გვ. 457.

5 К. Маркс, Ф. Энгельс, соч. т. 46, ч. II, с. 222.

6 კ. მარქსი, კაპიტალი, ტ. I, თბ., 1959, გვ. 200.

საზოგადოების ყველა წევრის სრული კეთილდღეობა და თავისუფალი ყოველმხრივი განვითარების უზრუნველყოფა“⁷.

უმალესი მიზნის თვალსაზრისით, არ კმარა მატერიალური დოვლათის სიუხვე. ადამიანის ყოველმხრივი სრულყოფისათვის საჭიროა თავისუფალი დრო. სწორედ თავისუფალ დროში ავლენს ადამიანი ყველაზე სრულყოფილად თავის ადამიანურ ბუნებას. სწორედ ამ დროში ვლინდება ადამიანის განსაკუთრებული, სპეციფიკური შინაგანი შემოქმედებითი არსი, ან როგორც ამას კ. მარქსი შენიშნავს, ადამიანური არსი სულ უფრო მეტად იქცევა ადამიანის ბუნებად. თავისუფალ დროში მიმდინარეობს თავისუფალი შრომა, რომელიც საზოგადოებისათვის აუცილებელ შრომაზე ნაკლები მნიშვნელობის როდია.

ამრიგად, სოციალისტურ საზოგადოებაში თავისუფალი დრო და მისი ზრდა, გვევლინება, როგორც სოციალისტური წარმოების ობიექტური მიზანი. თუკი მოხმარება წარმოების უშუალო მიზანია, ადამიანი და მისი განვითარება უმაღლესი, მაშინ თავისუფალი დრო გამოდის, როგორც წარმოების გაშუალებული მიზანი. მოხმარების საგნების სიუხვე და თავისუფალი დრო არის პიროვნების ყოველმხრივი განვითარების აუცილებელი და საკმარისი პირობა. თავისუფალ დროში უკვე ივლისსხმება მოხმარების საგნების სიუხვე, რადგან თავისუფალი დრო წარმოების, საწარმოო ძალთა მაღალი განვითარების შედეგია. სამუშაო დროის შემცირება და შესაბამისად თავისუფალი დროის გადიდება არ წარმოადგენს ნებაყოფლობით პროცესს. სამუშაო დროის შემცირების ტემპი განპირობებულია ობიექტური პირობებით, — წარმოებით ურთიერთობათა ხასიათით და საწარმოო ძალთა განვითარებით თავისუფალი დროის ზრდა მატერიალური დოვლათის სიუხვის გარეშე შეუძლებელია.

სოციალიზმის დროს, სამუშაო დროში პიროვნების ნაწილობრივი განვითარება ხდება და მზადდება პირობები თავისუფალი დროის ზრდისათვის. თავისუფალი დრო კი პიროვნების ყოველმხრივ განვითარებას უზრუნველყოფს. „რომ კომუნისტურ საზოგადოებაში დროის ეკონომიის კანონს წინ არაფერი არ ელობება, ამიტომ იქცევა იგი კოლექტიური წარმოების პირველ ეკონომიკურ კანონად“⁸.

მარქსიზმ-ლენინიზმის კლასიკოსები თავისუფალ დროს განიხილავენ, როგორც საზოგადოების ნამდვილ სიმდიდრეს, როგორც ისეთ დროს, „რომელიც არ შთაინთქმება უშუალოდ მწარმოებლური შრომით, არამედ თავისუფალი დარჩება სიამოვნებისათვის, გართობისათვის, რის შედეგადაც თავისუფალ მოქმედებას განვითარების ფართო გასაქანი მიეცემა“⁹.

ეს არის „დრო ადამიანის განათლებისათვის, ინტელექტუალური განვითარებისათვის, სოციალური ფუნქციების შესრულებისათვის, ნათესაურ-მეგობრული ურთიერთობისათვის: ფიზიკური და ინტელექტუალური სასიცოცხლო ძალების ლაღი თამაშისათვის“¹⁰. ამის განხორციელება კი შეუძლებელია შრო-

⁷ ვ. ი. ლენინი, თხ., ტ. 6, გვ. 50-51.

⁸ К. Маркс, Ф. Энгельс, Соч., т. 46, ч. I, с. 117.

⁹ კ. მარქსი, ზედმეტი ღირებულების თეორიები (კაპიტალი, ტ. IV, ნაწ. III, თბ., 1975 წ., გვ. 305.

¹⁰ კ. მარქსი, კაპიტალი, ტ. I, თბ., 1954 წ., გვ. 335.

მის გარეშე, რომ „სამუშაო დრო ყოველთვის რჩება აუცილებლობის „სამეფოდ“.

თავისუფალი დროის არის არის ადამიანის თავისუფალი შრომა, მიმართული მისი ყოველმხრივი განვითარებისაკენ, ხოლო თავისუფალი დროის შინაარსი არის თავისუფალი შრომა. თავისუფალი დრო, ისეთი დროა, რომელიც ადამიანის თვითგანვითარებას ხმარდება და რომლის საფუძველს, ბაზასაც სამუშაო დრო წარმოადგენს: სამუშაო დრომ არა მარტო უნდა გამოანთავისუფლოს დრო, არამედ უნდა შექმნას მისი გონივრული გამოყენების მატერიალური ბაზა. „დროის ეკონომია არ შეიძლება მიღწეულ იქნას შეგნებული მიზნის და მისი გეგმაზომიერი განხორციელების გარეშე“¹¹. წინააღმდეგ შემთხვევაში მივიღებთ უქმ დროს.

სოციალიზმის დროს, მისი უზენაესი მიზნის, ადამიანის ყოველმხრივი განვითარების მოთხოვნილებიდან გამომდინარე, პირველი (სამუშაო დრო) მიისწრაფვის ნულისაკენ, ხოლო მეორე (თავისუფალი დრო) უსასრულობისაკენ.

საზოგადოებრივი წარმოების ეფექტიანობის ამაღლებასა და თავისუფალი დროის გადიდებას შორის პირდაპირი კავშირი არსებობს, რადგან საზოგადოებრივი წარმოების ეფექტიანობის ამაღლება ყოველთვის კავშირშია სამუშაო დროის ეკონომიასთან, შრომით დანახარჯთა შემცირებასთან.

„როგორც ცალკეული ინდივიდისათვის — წერს კ. მარქსი — ისე მთელი საზოგადოებისათვის, მისი განვითარების, მოხმარების და საქმიანობის ყოველმხრივობა დამოკიდებულია დროის ეკონომიაზე. ყოველი ეკონომია საბოლოო ანგარიშით დაიყვანება დროის ეკონომიაზე“¹².

სამუშაო დროის ეკონომია გარდუვალად გულისხმობს თავისუფალი დროის ზრდას. „ნამდვილი ეკონომია-დაზოგვა მდგომარეობს სამუშაო დროის დაზოგვა თავისუფალი დროის გადიდების ტოლფასია“¹³.

კ. მარქსი მიუთითებდა, რომ კომუნისტურ საზოგადოებაში წარმოების განვითარებისა და მისი ეფექტიანობის საზომი იქნება თავისუფალი დრო. „როცა თავისუფალი დრო შესწყვეტს არსებობას ანტაგონისტურ ფორმაში — წერდა კ. მარქსი — მაშინ სიმდიდრის საზომი იქნება არა სამუშაო დრო, არამედ თავისუფალი დრო“¹⁴.

საზოგადოებრივი წარმოების ეფექტიანობას ეკონომიკურ ლიტერატურაში განმარტავენ, როგორც მინიმალური შრომითი და მატერიალური დანახარჯებით მაქსიმალური შედეგის მიღებას და შედეგში იგულისხმება ხან ერთობლივი საზოგადოებრივი პროდუქტი, ხან ერთგული შემოსავალი, ხან კიდევ საბოლოო პროდუქტი და სხვა. ჩვენი აზრით, ასეთ განსაზღვრაში, რომელიც ფაქტიურად ღირებულებითი კატეგორიებიდან ამოდის, შეზღუდულადაა ასახული საზოგადოებრივი წარმოების ეფექტიანობა, მასში არ ჩანს ჩვენი საზოგადოების უსაზღვრო განვითარების შესაძლებლობა.

ღღესათვის, რამდენადაც აღრიცხვა ხდება არა პირდაპირი მაჩვენებლე-

¹¹ „Закон экономии времени и повышение эффективности общественноги производства“ (сборник научных трудов), М. 1986 г., с. 25.

¹² К. Маркс, Ф. Энгельс, Соч., т. 46, ч. 1, с. 117.

¹³ К. Маркс, Ф. Энгельс, Соч., т. 46, ч. 2, с. 226.

¹⁴ К. Маркс, Ф. Энгельс, Соч., т. 46, с. 217.

ბით, არამედ ღირებულებითი მაჩვენებლებით, საზოგადოებრივი წარმოების ეფექტიანობის კრიტერიუმად შეიძლება ჩავთვალოთ მოგება.

საწარმო, მოქმედებს რა სრული სამეურნეო ანგარიშისა და თვითდაფინანსების პრინციპებით, მისი საწარმოო, სოციალური საქმიანობა და შრომის ანაზღაურება ხორციელდება შრომითი კოლექტივის მიერ გამომუშავებული სახსრების ხარჯზე. საწარმო, პროდუქციის რეალიზაციით მიღებული ამონაგებიდან ინაზღაურებს მატერიალურ დანახარჯებს. მოგება ხდება საწარმოს სამეურნეო საქმიანობის განმაზოგადებელი მაჩვენებელი და ცხოველმოქმედების წყარო. შრომითი კოლექტივი, რომელიც სრულყოფილებიანი ბატონ-პატრონია საწარმოში, დამოუკიდებლად წყვეტს საწარმოო და სოციალური განვითარების ყველა საკითხს. საწარმოს მუშაობის მიღწევები და დანაკარგებარ უშუალოდ ახდენს გავლენას მოგების დონეზე, თითოეული მუშაკის კეთილდღეობაზე. საწარმოები მოქმედებენ ერთმანეთთან ეკონომიკური შეჯიბრების პირობებში, რათა უმცირესი დანახარჯებით ყველაზე სრულად დააკმაყოფილონ მომხმარებელთა მოთხოვნა ეფექტიან მაღალხარისხოვან და კონკურენტუნარიან პროდუქტზე. საწარმო, რომელიც ნაკლები დანახარჯები უზრუნველყოფს უკეთესი პროდუქციის სამუშაოებს, მომხმარებლის წარმოებას და რეალიზაციას, იღებს მეტ მოგებას და რა თქმა უნდა, მეტ უპირატესობებს სხვა საწარმოებთან შედარებით, თავის საწარმოო და სოციალური განვითარების მუშაკთა შრომის ანაზღაურების, მათი კეთილდღეობის შემდგომი ზრდისათვის.

ყოველივე ამისათვის, უნდა შეიქმნას პირობები საწარმოების, მათ შორის სახელმწიფო და კოოპერატიული საწარმოების კონკურენციისათვის, მეტოქეობისათვის, უმცირესი დანახარჯებით მომხმარებელთა მოთხოვნის უკეთ დაკმაყოფილებისათვის. კონკურენცია გამოყენებული იქნეს მომხმარებლისადმი მწარმოებლის ღიქტატისა და მონოპოლიზმის საწინააღმდეგო საშუალებად.

სოციალიზმის დროს სასაქონლო ფულად ურთიერთობათა და ღირებულებებითი კატეგორიების სრულყოფილი გამოყენება საწარმოო ძალებს ფართო განვითარების გზას გაუხსნის, რაც შესაძლებელს გახდის გადავიდეთ ღირებულებითი — შემოვლითი მაჩვენებლებიდან პირდაპირი — დროითი მაჩვენებლებით აღრიცხვაზე, ეს კი შესაძლებელს გახდის საზოგადოებრივი წარმოების ეფექტიანობა ავსახოთ თავისუფალ დროში.

М. К. ХАРТОНИШВИЛИ

К ВОПРОСУ О КРИТЕРИИ ЭФФЕКТИВНОСТИ ОБЩЕСТВЕННОГО ПРОИЗВОДСТВА

Резюме

В работе рассмотрены вопросы эффективности общественного производства. Делается вывод о том, что эффективность общественного производства неразрывно связана с экономией рабочего времени, приводит к увеличению свободного времени, что является объективной целью социалистического производства.

წარმოადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ეკონომიკისა და სამართლის ინსტიტუტის ასპელგარდა მეცნიერთა საბჭომ

აბდი ბერიძე

კვალიფიციური სამუშაო ძალის მომზადების სფეროს
დემონოპოლიზაციის საკითხისათვის

ამჟამად, ჩვენს ქვეყანაში მიმდინარე რადიკალური ეკონომიკური რეფორმა დღის წესრიგში აყენებს ყველა საწარმოს (გაერთიანების) საქმიანობის სრულ სამეურნეო ანგარიშზე, თვითდაფინანსებასა და სოციალისტური თვითმმართველობის პრინციპებზე გადასვლის აუცილებლობას¹. ასეთ პირობებში საწარმოთა ეკონომიკური მდგომარეობა, კერძოდ: მოგების ზრდა, საშინაო და საგარეო ბაზარზე კონკურენტუნარიანობა მკიდრო დამოკიდებულებაში მოექცევა მათ განკარგულებაში არსებული სამუშაო ძალის კვალიფიციაციის დონესთან.

უქანასკნელ პერიოდში, სსრკ-ში არსებული კვალიფიციაციური სამუშაო ძალის მომზადების სფერო² მოკლებული აღმოჩნდა თანამედროვე წარმოების მოთხოვნების შესაბამისად მანევრირების უნარს, სამუშაო ძალის მომზადების დაგეგმვას საფუძვლად ედო ე. წ. „მიღწეული დონე“ და არა სახალხო მეურნეობის რეალური მოთხოვნები. აქცენტი უპირატესად გადატანილი იყო რაოდენობრივ მაჩვენებლებზე, ნაკლები ყურადღება ექცეოდა ხარისხობრივ მაჩვენებლებს³.

კვალიფიციური სამუშაო ძალის მომზადების სფერო, სახელმწიფოს ხელში ცენტრალიზაციის შედეგად გადაიქცა უზარმაზარ მონოპოლისტურ გაერთიანებად, რომელსაც ქვეყნის შიგნით არ ჰყავდა და ჯერ კიდევ არ ჰყავს რეალური კონკურენტი. იგი ერთიანი ცენტრალიზებული გეგმის საფუძველზე ამზადებდა დაშტამპულ სპეციალისტებს ადგილობრივ თავისებურებათა და მოთხოვნილებათა გაუთვალისწინებლად⁴. ამასთან, დარწმუნებული იყო, რომ მისი ყველა პროდუქცია (წარმოებული სამუშაო ძალა) რეალიზებული იქნებოდა სპეციალური სახელმწიფო კომისიის მიერ ცენტრალიზებული განაწილების წესით. დაბალი ხარისხის სამუშაო ძალის მომზადებისათვის იგი არც მატერიალურად და არც მორალურად პასუხს არ აგებდა.

ასეთი მდგომარეობა არ ასტიმულირებდა კვალიფიციური სამუშაო ძალის მომზადების სფეროში შემავალ ქვედანაყოფებს (სასწავლებლებს), რათა გამოენახათ ახალი ფორმები და მეთოდები მათ მიერ წარმოებული სამუშაო ძალის ხარისხის ამაღლებისათვის, პერსპექტიულ სპეციალობათა დროული ათვისებისთვის, სასწავლო მატერიალურ-ტექნიკური ბაზის სრულყოფისთვის და სხვა.

¹ კანონი საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკის კავშირისა სახელმწიფო საწარმოს (გაერთიანების) შესახებ. საბჭოთა საქართველო, თბილისი, 1987, გვ. 6.

² ივლისისგან საშუალო-სპეციალური, პროფესიულ-ტექნიკური და უმაღლესი სასწავლებლების ერთობლიობა.

³ Газ. „Правда“. 1988. 3 октября.

⁴ Газ. „Известия“. 1988. 22 сентября.

კვალიფიციური სამუშაო ძალის მომზადების სფეროს სახელმწიფოს ხელში ცენტრალიზაცია, ანუ მისი სახელმწიფო მონოპოლიზაცია ოქტომბრის რევოლუციის შემდგომ პერიოდში უდაოდ წინ გადადგმული ნაბიჯი იყო ერთმანეთისაგან განცალკევებულად მოქმედ კერძო სასწავლებლებთან შედარებით. ძნელია გადაჭარბებით იქნას შეფასებული საერთო-საკავშირო მნიშვნელობის ეკონომიკური და სოციალური საკითხების გადაჭრაში ამ სფეროსადმი სახელმწიფოებრივი მეურვეობის მნიშვნელობა. მაგრამ, ყოველგვარი მონობოლია საბოლოო ანგარიშით საზოგადოების შემდგომი განვითარების შემაფერხებელია, იგი აუცილებლად წარმოშობს მისწრაფებას უძრაობისა და ლაზობისკენ. ქრება წამქეზებელი მიზეზები ტექნიკური და ყოველგვარი სხვა პროგრესისკენ, წინსვლისკენ⁵.

საზოგადოებრივი ცხოვრების ყველა სფეროში გაბატონებული უძრაობა დასაძლევად, როგორც მ. ს. გორბაჩოვი მიუთითებს „უნდა დავანგრიოთ მონოპოლიზმი, რომელიც ჩვენში განვითარდა“⁶. ე. ი. უნდა დავანგრიოთ ის მონოპოლიზმიც, რომელიც კვალიფიციური სამუშაო ძალის მომზადების სფეროში განვითარდა.

კვალიფიციური სამუშაო ძალის მომზადების სფეროს დემონოპოლიზაციისთვის აუცილებელი პირობებია მზადდება მიმდინარე ეკონომიკური და პოლიტიკური სისტემის რეფორმასთან ერთად.

ეკონომიკური რეფორმის ძირითადი არსი მდგომარეობს მთელი სახალხო მეურნეობის მართვის სისტემის დემოკრატიზაციაში, რომლის უმნიშვნელოვანესი გზაა დეცენტრალიზაცია. ეს უკანასკნელი გულისხმობს: ფუნქციებისა და უფლებამოსილების გადანაწილებას მართვის საკავშირო-ცენტრალურ, რესპუბლიკურ და ადგილობრივ ორგანოებს შორის; რესპუბლიკური და ადგილობრივი ორგანოების უფლებათა გაფართოებას და დაკისრებული მოვალეობისადმი პასუხისმგებლობის გადიდებას და სხვა.

მართვის სისტემის დემოკრატიზაციის რეალიზაციისა და შეუქცევადობის უზრუნველყოფის ყველაზე ეფექტური საშუალებაა (გარანტია) მოკავშირე რესპუბლიკების, როგორც სსრკ-ს ერთიანი სახალხო-სამეურნეო კომპლექსის ორგანული შემადგენელი ნაწილების სრულ სამეურნეო ანგარიშზე გადასვლა. ეს უკანასკნელი გულისხმობს რესპუბლიკის სახალხო მეურნეობის ყველა სფეროს სრულ სამეურნეო ანგარიშზე გადასვლას, აქედან გამომდინარე, ნათელი ხდება, რომ სრულ სამეურნეო ანგარიშზე გადასვლას უნდა დაეკვემდებაროს კვალიფიციური სამუშაო ძალის მომზადების სფეროც.

კვალიფიციური სამუშაო ძალის მომზადების სფეროს სრულ სამეურნეო ანგარიშზე გადასვლისთვის აუცილებელია მასზე გავრცელდეს ყველა ის უფლებები და მოვალეობები, რაც მოცემულია სსრკ-ის კანონში სახელმწიფო საწარმოს (გაერთიანების) შესახებ. (ან მომზადდეს კანონი ყველა სახის მომსახურების სფეროს ახალ ეკონომიკურ პირობებში ფუნქციონირების შესახებ). კერძოდ: სასწავლებელთა საქმიანობა უნდა წარიმართოს სრული სამეურნეო ანგარიშის, თვითდაფინანსებისა და სოციალისტური თვითმმართველობის პრინციპებით, სასწავლებლები უნდა სარგებლობდნენ იურიდიული პირის უფლე-

⁵ ე. ი. ლენინი, თხზ., ტ. 22, 1951, გვ. 347-348.

⁶ Газ. „Правда“. 1988 14 октября.

ბით, ჰქონდეთ ანგარიშსწორების ანგარიში ბანკში და დამოუკიდებლად განაგებდნენ საკუთარ ფინანსურ სახსრებს, ისინი უნდა ხელმძღვანელობდნენ საკონტროლო ციფრებით, სახელმწიფო და სხვადასხვა მომხმარებელთა შეკვეთებით, დამოუკიდებლად ამუშავებდნენ და ამტკიცებდნენ თავიანთ გეგმებს, დებდნენ სამეურნეო ხელშეკრულებებს და სხვა.

საწარმოებისა და სასწავლებლების სრულ სამეურნეო ანგარიშზე გადასვლის, მათ შორის პირდაპირი კომერციული კავშირების დამყარების პირობებში მნიშვნელოვნად გაიზრდება სამუშაო ძალის მომზადების ხარისხისადმი მათი ერთობლივი პასუხისმგებლობა. ერთი მხრივ, სასწავლებლები დაინტერესებული იქნებიან მაღალი ხარისხის სამუშაო ძალის მომზადებით, წინააღმდეგ შემთხვევაში ისინი დაკარგავენ მომხმარებლებს (შემკვეთებს) და შესაბამისად საკუთარი შემოსავლების წყაროსაც. მეორე მხრივ, საწარმოების ეკონომიკური დაინტერესება გაიზრდება სამუშაო ძალის რაციონალური და ეფექტური გამოყენების მიზნით, რამდენადაც თითოეული კადრის მომზადებისათვის ან გამოყენებისათვის ისინი ვალდებული იქნებიან მნიშვნელოვანი ხარჯები გაიღონ.

კვალიფიციური სამუშაო ძალის მომზადების სფეროში გაბატონებული მონოპოლიზმის ნგრევა ნიშნავს სასწავლებელთა შორის ეკონომიკური კონკურენციის წარმოშობას. ამის მიღწევა, კი სასწავლებელთა ნაწილობრივი განსახელმწიფოებრიობის გარეშე შეუძლებელია. საჭიროა ერთი და იგივე ტიპის სასწავლებლები ფუნქციონირებდნენ, როგორც სახელმწიფო, ისე კოოპერაციულ სექტორში. მხოლოდ, საკუთრების ფორმების მრავალფეროვნების დაშვებით, საკუთრების სხვადასხვა ფორმებს შორის და ცალკეული საკუთრების ფორმის შიგნით ჯანსაღი ეკონომიკური კონკურენციის გზით შესაძლებელია დანგრეული ქნას ის მონოპოლიზმი, რომელიც კვალიფიციური სამუშაო ძალის მომზადების სფეროში განვითარდა.

А. А. БЕРИДЗЕ

К ВОПРОСУ О ДЕМОНОПОЛИЗАЦИИ СФЕРЫ ПОДГОТОВКИ КВАЛИФИЦИРОВАННОЙ РАБОЧЕЙ СИЛЫ

Резюме

Необходимость разрушения монополизма, который получил развитие в сфере подготовки квалифицированной рабочей силы, очевидна. Решение этой сложной задачи невозможно без частичной денационализации учебных заведений. Необходимо, чтобы одинаковые типы учебных заведений функционировали, как в государственном, так и кооперативном секторе. Только путем свободной экономической конкуренции между различными формами собственности и внутри отдельных форм собственности возможно преодоление монополизма.

წარმოადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ეკონომიკისა და სამართლის ინსტიტუტის ახალგაზრდა მეცნიერთა საბჭომ

М. И. ХАЗАРАДЗЕ

ИЗОБРЕТАТЕЛЬСТВО И РАЦИОНАЛИЗАЦИЯ КАК ФОРМА ПРОЯВЛЕНИЯ МАССОВОГО ТЕХНИЧЕСКОГО ТВОРЧЕСТВА

Техническое творчество масс является большой общественной силой в наращивании производственного потенциала.

На апрельском (1985 г.) Пленуме ЦК КПСС в качестве главного рычага интенсификации народного хозяйства была выдвинута концепция по кардинальному ускорению НТП.

НТП непосредственно связан с созданием и широким использованием изобретений и рационализаторских предложений, с развитием международного обмена научно-техническими достижениями, который сопровождается патентно-лицензионными операциями, внедрением новой техники, новых технологических процессов. «Главное, что должно обеспечить нам успех — живое творчество масс... Страна ждет от ученых, конструкторов, инженеров новых открытий, прогрессивных проектных решений и конструкторских разработок»¹ — отметил в своем выступлении на XXVII съезде М. С. Горбачев.

Интенсификация изобретательской деятельности состоит в преимущественной ориентации на создание прогрессивных новшеств революционного типа, обеспечивающих существенный прирост социального и экономического эффекта, коренное изменение производства. Развитие изобретательства необходимо связывать с экономическими целями: повышение технико-экономических показателей, обеспечение высокого уровня качества, конкурентоспособности продукции, продуктивности технологии, необходимостью выхода на передовые позиции.

За период XII пятилетки в народном хозяйстве республики внедрено 926 изобретений и 74,7 тысяч рационализаторских предложений с экономическим эффектом 310 миллионов рублей, что является существенной предпосылкой успешного выполнения новаторами Грузинской ССР социалистических обязательств по созданию 550 миллионов рационализаторского фонда экономии. В народном хозяйстве республики использовано 141 изобретение и 4,5 тысячи рационализаторских предложений по механизации ручного труда, 86 изобретений и 11 тысяч рационализаторских предложений по повышению производительности труда, а также 104 изобретения и 8,3 тысяч рационализаторских предложений по экономии сырьевых и материальных ресурсов. Высвобождены от ручного труда 5,13 тысяч человек, сэкономлено 10,9 тысяч тонн металла, 72,2 миллион квт часов электроэнергии, 18,5 тысяч тонн условного топлива, 4,8 тысяч м³ лесоматериалов и других видов сырьевых и материальных ресурсов².

¹ Политический доклад ЦК КПСС XXVII съезду КП Советского Союза, М., 1986, с. 27.

² НТП в Грузинской ССР, статистический сборник, Тбилиси, 1988 год, с. 53.

Многотруден и тернист был путь республики к этим достижениям. Биография изобретательства в Грузии начиналась на заре XX столетия. Однако глубокие внутренние противоречия предопределили горькую участь пытливого мыслителя, носителями которой в то время были талантливые одиночки, выходящие из народа.

«Таланты эти гибли под гнетом нужды, нищеты, надругательства над человеческой личностью»³, — писал В. И. Ленин.

Характерными в этом отношении представляются судьбы первых изобретений наших соотечественников.

Во время русско-японской войны изобретатель М. А. Накашидзе создал «Крепость на колесах» (прототип будущего бронированного автомобиля). Однако новшеству не было уделено должного внимания и оно осталось без применения⁴.

В 1913 году, в одном из номеров «Торгово-промышленной газеты» под заголовком «Новое изобретение» была опубликована небольшая статья, в которой говорилось, что в помещении Императорского Кавказского общества сельского хозяйства, в присутствии многочисленной публики была продемонстрирована машина для мешания теста, изобретенная тифлисским гражданином И. Л. Цабадзе. Испытание прошло успешно, однако новшество долго не находило применения. Только в 1930 году вошел в строй первый в Грузии хлебный завод, где были использованы тестомешальные машины⁵.

Другой наш соотечественник, строитель Е. Г. Челидзе и английский каменщик Джозеф Асидин независимо друг от друга, одновременно, предложили изобретение искусственного гидравлического цемента, предшественника современного портландцемента. Техническое решение Е. Челидзе было более полным и совершенным, однако в дальнейшем обстоятельстве сложились таким образом, что Челидзе остался незаслуженно забытым, а всемирная слава и признание полностью достались англичанину⁶.

Подобных примеров имеется немало. Лишь после установления в Грузии Советской власти техническое творчество было поставлено на качественно новую ступень. Пионер-изобретатель Е. Шавгулидзе стал известен благодаря созданию им нового вида тормозов для железнодорожного транспорта. По стопам отца пошел и сын. Изобретенные Т. Шавгулидзе специальный клин для сбрасывания поездов под откос, гранатомет и ручные гранаты широко применялись в боевых действиях Великой Отечественной войны.

Впоследствии отец с сыном совместно разработали новый локомотивный тормоз, который был взят на вооружение строителями метрополитена и благодаря которому электричка плавно трогается с места и замедляет ход⁷.

Республика дает 96% производимого в стране чая. Поэтому не случайно, что многие важные усовершенствования в технологии производства чая созданы в Грузинской ССР. Так, инженер Ш. Мардалишвили еще в 1935 году впервые в мире внедрил искусственное завяливание зеленого чайного листа, в результате чего сушка чая

³ В. И. Ленин, полн. собр. соч., т. 39, с. 235.

⁴ Д. В. Грейн. Ленинская забота об изобретателях, Тбилиси, 1974, с. 73.

⁵ Д. В. Грейн. Указ. работа, с. 74.

⁶ Там же.

⁷ Там же с. 79.

перестала зависеть от погодных условий и ускорилась в несколько раз⁸.

Совершенный и дешевый способ изготовления брикетов, спрессованных из чайных листьев, изобрел известный грузинский изобретатель Г. Баркалая. В результате Советский Союз освободился от закупок за рубежом дорогостоящего кирпичного чая. Вслед за этим Г. Баркалая впервые в мире изобрел способ прессования опилок и стружек соломы, в результате чего был создан новый дешевый строительный материал «баркалаит»⁹.

С 1958 года функционирует Всесоюзное общество изобретателей и рационализаторов (ВОИР) — единая общесоюзная организация, объединяющая единомышленников, увлеченных техническим творчеством. В настоящее время ВОИР объединяет свыше 14 миллионов человек (Грузинский Республиканский совет ВОИР насчитывает в своих рядах более 286 тысяч членов), в основном рабочих, инженеров, техников, научных работников всех отраслей народного хозяйства, студентов высших и средних специальных учебных заведений, учащихся средних школ и профтехучилищ.

Большинство окружающих нас вещей, машин, от предназначенных обеспечить нам комфорт до громадных станков на заводах или точнейшего оборудования, которое используется для научных исследований — это результат изобретений, технического творчества людей.

Последние годы количество заявок на предполагаемые изобретения в СССР резко увеличилось. В среднем за год их подается до 1400 ед. Еще более возросла активность в части разработки рационализаторских предложений.

В успехах технического развития значительную роль сыграли открытия. В X пятилетке, впервые за историю республики был получен Диплом за открытие — «Явление полного воссоединения волновой картины электромагнитного поля», автором которого является руководитель лаборатории оптических исследований Института кибернетики АН СССР Ш. Д. Какичашвили¹⁰.

Новой победой грузинской науки ознаменовался и первый год XI пятилетки — Госкомитетом СССР по делам изобретений и открытий было зарегистрировано «юбилейное» 250-ое открытие — «Явление регуляции мозгового кровообращения магистральными библиальными артериями», автором которого является руководитель лаборатории Института физиологии и морфологии человека АН СССР, профессор Г. М. Мchedlishvili¹¹.

Наряду с успешно решаемыми проблемами научно-технического прогресса, эффективности общественного производства, республикой определены основные направления дальнейшей организаторской работы по обеспечению привлечения изобретателей и рационализаторов к практическому участию в реализации актуальных научно-технических и хозяйственных проблем. Это — создание машин и механизмов, максимально приспособленных к специфике природных условий Грузии, разработка универсальных механизмов для индивидуальных хо-

⁸ Там же с. 80.

⁹ Д. В. Грейн. Указ. раб., с. 78.

¹⁰ Реестр открытий СССР № 244 от 15 декабря, 1981 года.

¹¹ Реестр открытий СССР № 250 от 29 октября 1981 года.

зайств, реализация проблемных вопросов сохранности продуктов сельского хозяйства, защиты цитрусовых от заморозков, механизация сбора винограда, уменьшение доли ручного труда, осушение Колхидской низменности и т. д.

Однако поставленные задачи по масштабности и значительности во многом превосходят те результаты, которые были достигнуты до сих пор. На фоне достигнутого особенно отчетливо видны внутренние неиспользованные резервы в организации и управлении движением новаторов. Отдельные формы работы нуждаются в перестройке и совершенствовании.

Если до сих пор социалистическое соревнование было ориентировано на количественные показатели, то теперь необходимо центр тяжести перевести на качественные. Особенностью XII пятилетки является тесная связь новаторских достижений с общим состоянием экономики. Количество новшеств или число авторов предложений не меняют дела, если они не повлияли на качество продукции, снижение себестоимости, экономию сырья.

В этом аспекте следует согласиться с мнением, высказанным О. Я. Гори, что одним из серьезных препятствий является отсутствие в государственной статистической отчетности учета доли снижения себестоимости продукции, повышения производительности труда, экономии всех видов ресурсов, полученной благодаря внедрению изобретений и рационализаторских предложений в достигнутых результатах по этим показателям в целом¹².

В этой связи представляется целесообразным, чтобы Госкомитет изобретений, ЦС ВОИР, Госкомстат СССР разработали единую систему пофакторного учета данных показателей на предприятиях. Введя эти показатели в Госстатотчетность, можно было бы на их основе планировать работу по изобретательству и рационализации, принимать социалистические обязательства, отталкиваясь от запланированных показателей, а не от достигнутого уровня, как это делается сейчас. Итоги социалистического соревнования можно будет подводить по этим показателям, характеризующим конечные результаты работы изобретателей и рационализаторов.

Практика показывает, что бригадная форма организации труда может дать большее повышение массовости и эффективности технического творчества. В Грузии первая творческая комплексная бригада была создана в 1960 году на Кутанском автомобильном заводе им. Г. К. Орджоникидзе. Новшества, созданные умелыми руками и творческой мыслью бригады кутанских автомобилестроителей, позволили сберечь 150 тысяч рублей.

В настоящее время в республике функционирует 835 творческих комплексных бригад с числом членов 4,2 тысяч человек, 175 общественных конструкторских и 36 общественных патентных бюро, 49 Советов новаторов.

Далеко за пределами республики известны достижения межотраслевых творческих коллективов, изобретателей, возглавляемых лауреатами Государственных премий ГССР, заслуженными изобретателями Грузии т. т. Курдадзе А. Д., Шилакадзе Т. А., Мчедlishvili Л. И. и др., лицевой счет экономии которых исчисляется несколькими десятками миллионов рублей. Примечательно, что в 1988 году

¹² «Вопросы изобретательства» № 4, 1987, с. 10.

т. Курдадзе А. Д. первым из новаторов Грузии удостоен высокого звания «Заслуженный изобретатель СССР»¹³.

Существуют и проблемы: отсутствуют эффективные стимулы для коллектива бригады в подаче рационализаторских предложений, т. к. сегодня только автор предложения в соответствии с действующим законодательством имеет право на определенные льготы (вознаграждение и работа в течение 6 месяцев по старым расценкам и нормам). Практика диктует два вида рекомендаций на этот счет:

1. дополнение действующего законодательства новой правовой нормой, позволяющей не только автору, но и всем членам бригады в течение 3-х месяцев работать по прежним расценкам, в результате чего вся бригада будет заинтересована в рационализации;

2. бригаде устанавливается долговременный стабильно растущий норматив заработной платы, из которого она при внедрении рационализаторского предложения рассчитывается с государством (путем пересмотра норм) и с членами бригады — поощрением за их внедрение.

Соревноваться нужно не только в создании высокоэффективных изобретений, но и в их использовании.

Одним из важнейших условий развития массового технического творчества является оперативное использование разработок изобретателей и рационализаторов. Именно это является слабым местом в работе. Решение этой проблемы начинается с организации общественного контроля за ходом использования конкретных разработок.

Чтобы успешно внедрить новшество, его необходимо предусмотреть тематическим планом, который позволит обеспечить цикл использования средствами, сырьем, производственными мощностями и рабочей силой. Именно на стадии разработки плана необходимо добиваться включения в него новинки. Для этого отбираются наиболее эффективные новшества, чтобы рекомендовать их в план. На данном этапе завершена работа по отбору изобретений. Для включения в отраслевые планы рекомендовано 38 объектов новой техники и технологии с использованием 53 изобретений. Суммарный ожидаемый экономический эффект от использования указанных технических новшеств: составит несколько миллионов рублей¹⁴.

Однако часто на контроль берутся малоэффективные изобретения. При этом нередко возникает пассивная позиция в вопросах нарушения графиков и планов внедрения изобретений, обеспечения порядка и срока выплаты вознаграждений их авторам.

Практика показывает, к каким материальным правовым и моральным последствиям приводит недостаточное руководство и контроль за состоянием изобретательства и рационализации со стороны хозяйственных и технических руководителей как отраслей, так и отдельных предприятий, что в целом и предопределяет утвердившуюся тенденцию, в соответствии с которой только за годы XI пятилетки в республике остались неиспользованными до 1506 изобретений, 14,6 тысяч рационализаторских предложений, что в свою очередь обусловило существенную потерю экономического эффекта¹⁴.

К примеру, в Институте кибернетики десять лет назад группой авторов была разработана аппаратура для программного заморажива-

¹³ Указ Президиума Верховного Совета СССР от 13 июля 1988 года.

¹⁴ Постановление Президиума ГПС ВОИР, протокол № 4 от 25 ноября 1988 г.

ния клеток крови и костного мозга, защищенная авторским свидетельством и патентом в США. Аппараты прошли все необходимые испытания и получили всеобщие признание не только в нашей стране, но и за рубежом. Приказом министра здравоохранения СССР аппараты были разрешены к применению в клинических условиях, а затем были успешно использованы в клиниках Тбилиси, Москвы, Киева, Еревана и Ташкента. Координационным центром СЭВ и в/о «Мед-экспорт» санкционирована их поставка за рубеж. Аппараты экспонировались на специализированных выставках в Москве, Пловдиве, Париже, а совсем недавно в Хельсинки и Братиславе, где были удостоены Дипломов. Но это все положительная сторона в судьбе изобретения. Есть и другая, отрицательная. Дело в том, что в свое время серийный выпуск аппаратов был поручен Тбилисскому заводу разъемов. Освоение было начато в 1978 году и завершение первого серийного выпуска предполагалось к концу 1979 года. Но до сегодняшнего времени заводом изготовлено всего семь полных комплектов аппаратов. Более того, завод и вовсе отказался от их изготовления. Вопрос и сегодня продолжает оставаться открытым.

Известно, что внедрение изобретений требует немалых затрат, проведения опытно-экспериментальных работ, привлечения квалифицированных специалистов. А эффект от их использования становится ощутим не так скоро. Руководители некоторых предприятий заботятся только о выполнении планов сегодняшнего дня и не управляют и не координируют процессы перспективного развития предприятия, создания экспериментальной базы и опытного производства.

Органически связана с внедрением технических новшеств проблема финансирования и освоения государственных ассигнований изобретательства и рационализации (60,7%). Данной проблемой следует заняться и более компетентным органам — Госплану ГССР, Министерству финансов республики.

В политическом докладе ЦК XXVII съезду партии М. С. Горбачев особо подчеркнул насущные проблемы дальнейшего развития массового технического творчества как одного из важнейших рычагов кардинального ускорения научно-технического прогресса. Успешному решению проблемы в первую очередь способствует вопрос внедрения. Однако согласно статистике, в среднем период использования одного изобретения по ГССР колеблется от 8 до 11 лет. Эти подсчеты свидетельствуют, что многие изобретения в условиях сегодняшней мировой конъюнктуры не выдерживают испытания временем, в среднем за каждые 4 года морально устаревают, что на деле не только ускоряет научно-технический прогресс, а становится существенным сдерживающим фактором.

Ответом на эти и другие проблемы изобретательства и рационализации в целом могут служить данные социологических исследований, проведенных республиканским советом ВОИР совместно с Центром формирования и прогнозирования общественного мнения при ЦК КП Грузии.

Результаты проведенного исследования показали, что 70% опрошенных отмечают, что их не удовлетворяют созданные на предприятиях условия для занятий техническим творчеством. Причину своего недовольства каждый четвертый изобретатель и рационализатор видит в том, что хозяйственные руководители не придают этому важному участку деятельности должного внимания. Каждый второй указывает, что технические службы предприятий в основном заняты выпол-

нением производственного плана. На вопрос о том, на какой стадии творческой новаторской деятельности встречаются наибольшие препятствия, 34,8% респондентов отметили стадию внедрения, а 29,2% назвали стадию изготовления опытного образца.

Подобная респондентская предрасположенность предопределила необходимость анализа названных предприятий. Оказалось, что большая часть опрошенных (34,8%) указывает на отсутствие возможности поработать во внеурочное время, каждый пятый отмечает основным препятствием волокиту и формализм. Примечательно, что из тех, кто наиболее критичен в суждениях 45,5% имеют более чем десятилетний стаж новаторской деятельности.

Суть перестройки изобретательской и рационализаторской работы — в широком использовании экономических методов воздействия на ускорение создания и внедрение технических новшеств, в приведении в соответствие всех форм своей деятельности с новыми условиями хозяйствования.

В последнее время в изобретательской и рационализаторской работе стали особенно заметны отдельные негативные тенденции, для решения которых общественных поаразделений органов ВОИР недостаточно. Необходимо четкое обозначение проблем, требующих практического участия директивных органов.

Обращает на себя внимание заметная утрата престижности изобретательского и рационализаторского творчества среди рабочих, инженерно-технических работников, ученых. В республике техническим творчеством занимается не более 1,3% трудящихся, занятых в народном хозяйстве. С начала восьмидесятых годов рост массовости крайне незначителен, что в совокупности с другими отрицательными тенденциями обусловило, что СССР по удельным показателям эффективности технического творчества на тысячу человек занимает ныне лишь X—XII место в стране.

Незначителен в республике (как, впрочем, и в среднем по стране) удельный вес высокоэффективных изобретений, открывающих принципиально новые технические возможности. Их доля не достигает и полутора процентов. Мало разрабатывается изобретений, обеспечивающих создание качественно новых технологий (всего 0,02%)¹⁵.

Прямым следствием такого положения является тот факт, что создаваемая у нас новая техника, практически не конкурентоспособна за рубежом. Например, по машиностроительному комплексу, где в первую очередь необходим конъюнктурный уровень, количество объектов новой техники, основанной на изобретениях, составляет менее половины. Не удалось достигнуть чувствительных качественных изменений в сроках и масштабах использования высокоэффективных технических новшеств. Вызывает тревогу наблюдаемое снижение среднегодовых темпов впервые внедренных изобретений по машиностроительному, топливно-энергетическому строительному комплексам. Подавляющая часть изобретений внедряется только на одном предприятии. Все эти тенденции характерны не только для промышленно-производственного потенциала республики, но и в целом для страны. А потому подходить к проблеме необходимо комплексно и решать ее не локально, в свете тенденций, характерных для того или иного ре-

¹⁵ Сводный статистический сборник Госкомстата СССР. 1987.

гиона, а именно в масштабах страны. Основные причины подобного отношения к предложениям новаторов заключаются в недостаточном воздействии хозяйственного механизма на ускорение научно-технического прогресса, слабой восприимчивости народного хозяйства к использованию технических новшеств, о чем говорилось в политическом докладе ЦК КПСС XXVII съезду партии, а также на июньском (1987 г.) Пленуме ЦК КПСС.

Серьезным препятствием на пути новаторов встают межведомственные барьеры, позиция ряда научных, проектно-конструкторских организаций, их руководителей, отвергающих изобретения.

Совершенно очевидно, что назрела необходимость создания эффективной **государственной** системы воздействия на ускорение научно-технического прогресса, коренной перестройки всей работы по изобретательству и рационализации, переводу ее на путь интенсивного развития, решительного преодоления механизма торможений.

В этой связи представляется целесообразным, с учетом мнения изобретателей и рационализаторов, обосновать необходимость создания союзного и республиканского подразделения, которое бы занималось вопросами координации и руководства изобретательской, рационализаторской и патентно-лицензионной работы и осуществлением государственного контроля за внедрением наиболее ценных, экономически выводных технических новшеств в народном хозяйстве, планированием и эффективным использованием выделяемых на эти цели государственных ассигнований.

Одним из принципиально новых направлений изобретательской и рационализаторской работы становится внедрение элементов хозяйственного расчета. В настоящее время, для развития этого начала есть все необходимые правовые, организационные и финансовые условия.

С 1988 года при советах ВОИР республики появились первые хозрасчетные объединения в виде временных творческих коллективов. Их деятельность позволяет, с одной стороны, сократить сроки разработки и внедрения в производство предложений новаторов и помочь конкретным нуждам предприятий, а, с другой, лучше использовать социалистическую предприимчивость и творческий потенциал этих людей в свободное от основной работы время.

В настоящее время в республике функционирует 22 временных творческих коллектива, вовлеченных в различную тематику, зеступило в силу 27 двусторонних договоров на сумму 1,1 миллион рублей, с предполагаемым экономическим эффектом от использования на сумму 3 миллиона рублей.

Практический опыт рождает необходимость вынести на общественное обсуждение вопросы дальнейшей активизации и повышения роли технического творчества в условиях интенсификации производства. Первые шаги в этом направлении уже дают о себе знать. На страницах газет, журналов, с помощью телевидения зародился спор по обсуждениям вопросов перестройки и усовершенствования изобретательской работы. Необходимо глубоко и всесторонне осмыслить и проанализировать происходящие пермены, их влияние на практику изобретательства, рационализации.

В условиях перестройки общества на современном этапе ускорения научно-технического прогресса, новое качественное значение приобретает пропаганда новаторского творчества. На расширение и активизацию этой работы прямо указывают решения XXVII съезда

КПСС, последующих пленумов ЦК КПСС и XVIII съезда профсоюзов СССР и ГССР.

Пропагандистские мероприятия вносят определенный вклад в развитие движения изобретателей и рационализаторов. Редакционные коллективы республиканских изданий за XII пятилетку организовали постоянные тематические рубрики БРИЗ в газете «Молодежь Грузии» и «От изобретения до внедрения» — в газете «Вечерний Тбилиси». Ряд публикаций последних лет наглядно высветил теневые стороны новаторского творчества. Такие совместные материалы изобретателей и рационализаторов и газеты «Молодежь Грузии» как «Рацпредложение в водовороте бумаг... почему?» и «Блюдечко с голубой каемкой» положили начало заинтересованному разговору о проблемах привлечения молодежи к техническому творчеству (на примере По «Электрвозостроитель»).

Одобрение и поддержку директивных органов республики получил организованный цикл всесоюзных и республиканских выставок («Изобретательская и патентно-лицензионная работа», «Ждут своего внедрения»). С успехом прошло участие новаторов республики в ряде всемирных выставок изобретательского творчества в Венгрии, Югославии, Индии, Испании.

Вместе с тем, в проводимой работе отсутствует целенаправленная налаженная система пропагандистских мероприятий. Существенным сдерживающим фактором является отсутствие в бюджете целевых средств на пропаганду. Подготовленные к публикации материалы носят преимущественно информационный характер, в них недостаточно выделены узловые проблемы, с указанием конкретных виновников, тормозящих внедрение изобретений и рационализаторских предложений, выплату авторского вознаграждения. Все еще слабо используется возможность совместной работы с телевидением для освещения передового опыта.

Активное участие принимали изобретатели и рационализаторы в разработке проекта Закона СССР об изобретательстве, который в конце прошлого года после долгого ожидания был, наконец, опубликован для широкого обсуждения.

В целом проект Закона следует одобрить, он содержит ряд новых, позитивных положений, предусматривающих ступенчатое внедрение изобретений, исключительное право изобретателя на свое изобретение, льготы при вознаграждении авторов за использование изобретений. Это, несомненно, будет стимулировать развитие изобретательства в стране.

Однако отдельные положения проекта, несмотря на свою актуальность и злободневность, в нынешнем своем виде продолжают оставаться спорными и, более того, стали расплывчатыми, лишены необходимой конкретности.

За всю историю советского государства акты правовой охраны изобретений принимались пять раз. основополагающим в них было то, что изобретения принадлежат государству, а право автора обеспечивалось и охранялось авторским свидетельством. Вместе с тем, не отменялся и патент на изобретения, который выдавался по желанию автора. В проекте Закона авторское свидетельство аннулируется. Таким образом, патент остается единственным охраняемым документом. А ведь за патент следует платить пошлину и немалую. Это резко уменьшит количество подаваемых заявок на предполагаемые изобре-

тения, ибо далеко не каждый автор располагает реальной возможностью изъять крупную сумму из собственной заработной платы.

Необходимо отметить, что в проекте Закона совершенно не упоминается рационализация, не предусмотрены обязанности министерств, ведомств, объединений, предприятий и организаций по использованию изобретений, некоторые из указанных льгот авторов продолжают в отдельных случаях страдать неконкретностью, не в лучшую сторону изменено определение самого изобретения.

Любые новые, самые прогрессивные методы хозяйствования и формы организаторского обеспечения сами по себе не приведут к положительным преобразованиям в изобретательской и рационализаторской работе. Все эти новшества при их подборе и использовании способны лишь создать базу для коренного улучшения всей комплексной и индивидуальной работы изобретателей и рационализаторов. Успех в целом зависит от готовности и способности новаторов осуществлять свою деятельность в новых условиях, настойчивости и боевитости каждого трудового коллектива, всех творческих масс в целом.

Представлена Советом молодых ученых Института экономики и права АН ГССР

მ. შუაბიძე

საბჭოთა ეკონომიკის გარდაქმნის სტრატეგია
და მარკეტინგის კონცეპცია

თანამედროვე მარკეტინგი — რთული მრავალმხრივი და წინააღმდეგობრივი მოვლენაა. ერთი მხრივ, ეს არის საზოგადოებრივი წარმოების მონოპოლიზაციის ხარისხობრივად ახალი დონის შედეგი, როდესაც თვით კაპიტალისტური მონოპოლიის განვითარების ლოგიკამ მოითხოვა მონოპოლისტური ბატონობის სფეროს გაფართოება უფრო სრული კონტროლის, მიმოქცევის სფეროში უფრო ღრმად შეჭრის, რეალიზაციის პირობების უფრო აქტიურად ფორმირების საფუძველზე, მეორე მხრივ, თავი იჩინა საზოგადოებრივი პროდუქტის კვლავწარმოების ახალ პირობათა მკვეთრმა გავლენამ, რეალიზაციის პრობლემის გამწვავებამ, როგორც საშინაო ისე საგარეო ბაზრებზე.

მარკეტინგის, როგორც მმართველობითი კონცეპციის აღმოცენება — რომელიც უზრუნველყოფს წარმოების და გასაღების საბაზრო ორიენტაციას — იწყება გასული საუკუნის მიწურულს აშშ-ში და მან დასრულებული სახე მიიღო ჩვენი საუკუნის შუა პერიოდში. განვითარების მიხედვით მარკეტინგის ცნების ქვეშ გაიგებოდა განაწილების სისტემა, შემდეგ გასაღების მეთოდი ან რეალიზაციის ფუნქციათა კომპლექსი, დღეისათვის ამ ცნების ქვეშ იგულისხმება ბაზრის მართვის კონცეპცია. ამ ახალი რედაქციით თვითონ მარკეტინგი ნიშნავს მართვის ისეთ ორიენტაციას, როდესაც სამეურნეო გადაწყვეტილებათა საფუძვლად აიღება არა წარმოების შესაძლებლობები, არამედ ბაზრის მოთხოვნები, მომხმარებელთა არსებული და პოტენციური მოთხოვნილებები. „ორიენტაცია ბაზარზე“ — აი ძირითადი არსი, ძირითადი იდეა მარკეტინგის, როგორც ბაზრის მართვის კონცეპციისა (Абрамишвили Г. Г. и др. Операция «Маркетинг». Стратегия и тактика конкурентной борьбы монополии. М., 1976, с. 16).

მარკეტინგი აუცილებელია განხილული იქნას, როგორც კაპიტალისტური წარმოების ორგანიზაციულ-ტექნიკური, ფინანსური და კომერციული ფუნქციების სისტემა, რომელიც რეალიზაციის სფეროს დაუფლებსკენა მიმართული.

მარკეტინგის ამოცანა მდგომარეობს საწარმოს ნორმალური ფუნქციონირების პირობების შექმნაში, ცვლადი გარემო პირობებისადმი წარმოების სწრაფ შეგუებასა და ახალი პროდუქტის შესაქმნელად ინტენსიური სამეცნიერო-კვლევითი მუშაობის ჩატარებაში. ვიწრო გაგებით მარკეტინგის მთელი სისტემა მისი მეთოდები და საშუალებები წარმოადგენენ რეალიზაციის სფეროზე — მოთხოვნაზე, მიწოდებაზე, ფასებზე, გასაღების პირობებზე. საქონლის მოძრაობის არხებზე ზემოქმედების ინსტრუმენტებს.

მარკეტინგის დანერგვამ და პრაქტიკულმა გამოყენებამ უნდა უზრუნველყოს:

— მეურნეობის ხელმძღვანელობაში საჭირო გადაწყვეტილებათა მიღება-

სათვის ბაზრის მოთხოვნილების და საზოგადოებრივი მოთხოვნის მდგომარეობის და დინამიკის შესწავლა;

— ბაზრის მოთხოვნებისადმი, საზოგადოებრივი მოთხოვნის სტრუქტურისა და დინამიკისადმი პროდუქციის წარმოების, მისი ასორტიმენტის, წარმოების და გასაღების მთელი სისტემის მართვის, მაქსიმალური მიახლოების პირობების შექმნა;

— მოთხოვნაზე, ბაზარზე და რეალიზაციის სხვა პირობებზე აქტიური შემოქმედება ყველა ხელმისაწვდომი საშუალებით (რეკლამა, სასაქონლო და ფასების პოლიტიკა, საქონლის მოძრაობის სფეროს კონტროლი და სხვა).

ზოგადად მარკეტინგის არსს კარგად გამოხატავს ამერიკელი ეკონომისტი თ. ლევიტი — „გასაღების“ საშუალებით ცდილობენ მყიდველი აიძულონ ისურვოს ის რაც ფირმას შეუძლია შესთავაზოს მას, „მარკეტინგის“ საშუალებით ფირმას აიძულებენ აკეთოს ის რაც მყიდველს სურს“. (TH. LEVITT. The Marketing Mode. Pathways to Corporate Growth. N. Y., 1969, p. 231).

დიდი ბრიტანეთის ეკონომიკური განვითარების ნაციონალური სამმართველოს ექსპერტთა აზრით „მარკეტინგის, როგორც მართვის კონცეპციის არსი მდგომარეობს მისწრაფებაში დაკმაყოფილდეს მყიდველთა მოთხოვნილებები“ („A Handbook for Marketing machinery“. L., 1970, p. VII).

როგორც ვხედავთ, მარკეტინგის მთავარი პრინციპის არსი მდგომარეობს წარმოების მომხმარებელზე ორიენტაციაში.

მარკეტინგი კომპლექსური მოვლენაა, რომელიც საწარმოს მთელ სამეურნეო საქმიანობას მოიცავს დაწყებული ბაზრის შესწავლით, მისი ნამდვილი მოთხოვნილებების გამოვლენით, ამის საფუძველზე საქონლის ასორტიმენტის დაგეგმვით, სამეცნიერო-კვლევითი მუშაობის ჩატარებით, საქონლის წარმოების ორგანიზაციით, მასზე მომხმარებელთა მოთხოვნის ფორმირების და სტიმულირების ღონისძიებათა განხორციელებით და დამთავრებული მზა პროდუქციის რეალიზაციით და მომხმარებელთა გაყიდვის შემდგომი მომსახურებით.

მარკეტინგის კონცეპცია, რომელიც თანამედროვე ბურჟუაზიული პოლიტიკური ეკონომიის ერთ-ერთ მნიშვნელოვან მიმართულებას წარმოადგენს, უწინარეს ყოვლისა, ასრულებს პრაქტიკულ ფუნქციას, რომელიც იმაში მდგომარეობს, რომ შეაიარაღოს მონოპოლიები წარმოების და გასაღების ეფექტიანობის ამაღლების მეთოდებით და საშუალებებით, კაპიტალისტური ეკონომიკის წინააღმდეგობათა და კონკურენციული ბრძოლის გამწვავების პირობებში.

საბაზრო მეურნეობის კანონები არსებობენ ობიექტურად, ადამიანს შეუძლია შეიმეცნოს ისინი და მათი მოქმედების ობიექტური ხასიათის გამო ცნობიერად დაემორჩილოს მათ მოთხოვნებს. ერთი შეხედვით, მარკეტინგი ბაზრას მექანიზმში ჩარევის საშუალებაა, მაგრამ თუ უფრო ღრმად ჩავუფიქრებთ აღმოვაჩინებთ, რომ იგი არის გაცნობიერებული აუცილებლობა ბაზრისადმი დამორჩილებისა. იგი თავის თავში გულისხმობს წარმოების დამორჩილების მომხმარებელთა მოთხოვნილებებისადმი ანუ ადვილი აქვს კერძო შრომის უშუალოდ საზოგადოებრივ შრომად გადაქცევისაკენ სწრაფვას. აღნიშნული ისე არ უნდა გავიგოთ თითქოს ბაზრისადმი დამორჩილებას აბსოლუტური ხასიათი ჰქონდეს.

1976 წელს სსრ კავშირის სავაჭრო-სამრეწველო პალატასთან შეიქმნა მარკეტინგის საკითხების სექცია, რომელიც ძირითადად მოწოდებულია მეოფდურა

დახმარება გაუწიოს საგარეო ვაჭრობის ორგანიზაციებს მარკეტინგის მეთოდების პრაქტიკული გამოყენების დარგში.

მარკეტინგის საკითხების კვლევას ჩვენს ქვეყანაში ძირითადად 70-იანი წლებიდან შეუდგნენ. დამოკიდებულება მის მიმართ როგორც ჩვენთან ასევე აღმოსავლეთ ევროპის ქვეყნების ეკონომიკურ ლიტერატურაში არ არის ერთგვარი. ნაწილი ეკონომისტებისა (მ. რიდელი, ე. დულინევი (პოლ.), ს. საბოლჩი (უნგრ.) მიიჩნევენ რომ თანამედროვე მარკეტინგის კონცეპცია, პრინციპები და მეთოდები შეიძლება გამოყენებულ იქნას არა მარტო საგარეო ვაჭრობაში, არამედ სოციალისტური ქვეყნების საშინაო ბაზრის რეგულირების საქმეში. სხვები (ე. კერემეზჩიევი (ბულ.) თვლიან, რომ მარკეტინგი, როგორც ცალკეულ საწარმოთა პროდუქციის რეალიზაციის ორგანიზაციის ერთიანი კონცეპცია, შეუთავსებელია რეალიზაციის მარქსისტულ-ლენინურ კონცეპციასთან და ამდენად მიუღებელია სოციალიზმისათვის. ეკონომისტთა სხვა ჯგუფს (გ. აბრამიშვილი, ი. ტრუსოვი, ვ. ვოინა (სსრკ) მიაჩნია, თუ ჩვენ მივიღებთ მარკეტინგის კონცეპციას, ეს ჩვენ საბაზრო სოციალიზმამდე მიგვიყვანს.

პოლონეთის საგარეო-სავაჭრო პალატის ექსპერტთა კომისიის განმარტებით, სოციალისტური მარკეტინგი არის ერთიანობაში მოყვანილი საწარმოთა მოქმედების კომპლექსი, რომლის მიზანია წარმოების, საქონელბრუნვის და მომსახურების ფორმირება ბაზრის (როგორც საშინაო ასევე საგარეო) მოთხოვნილებათა და სახალხო მეურნეობის ინტერესების გათვალისწინებით.

აზრთა ასეთი დიაგნოტიკური, ურთიერთგამომრიცხავი სტეპობის მიუხედავად სოციალისტური ქვეყნების ეკონომისტები აკეთებენ დასკვნას, რომ გასაღების ორგანიზაციის, პროდუქციის წარმოების და გასაღების ფორმათაშორისი კავშირების და შიდასაფირმო დაგეგმვის კონკრეტული ფორმები, განვითარებული კაპიტალისტური ქვეყნების პრაქტიკული გამოცდილების სოციალისტურ მეურნეობაში გამოყენების თვალსაზრისით, ძალზე საინტერესოა. საინტერესოა აგრეთვე ბაზრის შესწავლის ორგანიზაცია და მისი ანალიზის მეთოდები, სარეკლამო კამპანიების ჩატარების გამოცდილება.

საბჭოთა ეკონომიკაში მიმდინარე გარდაქმნები უფლებას გვაძლევს კრტიკულად შევაფასოთ დამოკიდებულება მარკეტინგისადმი, ამას მოითხოვს დრო, რეალური სიტუაცია. სოციალისტური სამრეწველო საწარმოს (გაერთიანების) შესახებ ახალი კანონის მიღება აუცილებელს ხდის მარკეტინგის თეორიის ღრმა მეცნიერულ შესწავლას და მის პრაქტიკულ დანერგვას. რამდენადაც ახალ პირობებში საბჭოთა კავშირის ტერიტორიაზე იქმნება შერეული საწარმოები, რომლებშიც თავიანთი პროდუქციის ნაწილის რეალიზაცია ქვეყნის გარეთ უნდა მოახდინონ და რამდენადაც ახალ პირობებში საწარმოებს უფლება მიეცათ პირდაპირი კავშირის საფუძველზე თავიანთი პროდუქცია გაიტანონ მსოფლიო ბაზარზე, იმდენად აუცილებელი ხდება აღნიშნული თეორიის შესწავლა და სპეციალისტების მომზადება ამ დარგში, რადგან მსოფლიო ბაზარზე კონკურენტული ბრძოლა უაღრესად გამწვავებულია და იგი არსებითად სხვაგვარად მიმდინარეობს, რაც არასაფასო მეთოდების წინა პლანზე წამოწევასთან არის დაკავშირებული. ყოველივე ამის გაუთვალისწინებლად წარმატებებზე ფიქრი ნაკლებად რეალურია.

საჭიროა უმაღლეს სასწავლებლებში ეკონომიკური ფაკულტეტების სტუ-

დენტებს ეკითხებოდეთ სპეციალური კურსის მარკეტინგის თეორიაში და ამასთანავე საჭიროა შეიქმნას მარკეტინგის კათედრა.

რამდენადაც მარკეტინგი ხელს უწყობს მომხმარებელთა მოთხოვნილებების უფრო სრულ და ოპერატიულ დაკმაყოფილებას, სტიმულს აძლევს გამოშვებული პროდუქციის ხარისხის ამაღლებას, ნომენკლატურის განახლებას და გაფართოებას, იმდენად მისი დანერგვა სოციალიზმის პირობებში სრულ სამეურნეო ანგარიშზე მოქმედ საწარმოებში საშუალებას მოგვცემს ცალკეულ საწარმოთა რესურსები და საზოგადოების მოთხოვნილებები მოვიყვანოთ მეტ შესაბამისობაში.

М. Я. ШУБИТИДЗЕ

СТРАТЕГИЯ ПЕРЕСТРОЙКИ СОВЕТСКОЙ ЭКОНОМИКИ И КОНЦЕПЦИЯ МАРКЕТИНГА

Резюме

В работе рассмотрены вопросы возникновения маркетинга как концепции управления, его цель и задачи, основные этапы его развития и необходимость его внедрения в социалистические хозрасчетные предприятия и предприятия со смешанным капиталом для того, чтобы быстрее осуществлять ориентацию нашей экономики на спрос потребителя с целью преодоления укоренившегося принципа «производство для производства». Рассмотрены направления в отношении этой концепции как в советской, так в восточно-европейской и западной экономической литературе.

ს ა მ ა რ თ ა ლ ი

ი ა კ ო ზ ო ვ ა ნ ი

საქართველოს სსრ ეროვნულ-ბიბლიოთეკის ფუნდამენტის შესახებ

საბჭოთა საზოგადოების დემოკრატიზაციის პირობებში ფართოდ განიხილება ეროვნულ ურთიერთობათა საჭირობოროტო საკითხები. უკვე გაიმართა რამდენიმე მნიშვნელოვანი დისკუსია. ყურნალ-გაზეთებში საქმაოდ ხშირად იბეჭდება ეროვნულ-სახელმწიფოებრივი პრობლემებისადმი მიძღვნილი მასალები, კრიტიკული წერილები.

გაზეთმა „ლიტერატურულმა საქართველომ“ მიმდინარე წლის 3 მარტს გამოაქვეყნა ამირან გომართელის წერილი „...ჩვენც ნურვინ შეგვეცილება!“. იგი შეეხება ყურნალ „Советское государство и право“-ს 1969 წლის პირველ ნომერში „მრგვალი მაგიდის“ რუბრიკით დაბეჭდილ მასალას — „საბჭოთა საზოგადოების დემოკრატიზაციისა და სსრ კავშირში ეროვნულ ურთიერთობათა სახელმწიფო-სამართლებრივი ასპექტების“ თემაზე გამართული დისკუსიის რამდენიმე მონაწილის მიერ გამოთქმულ ზოგიერთ მოსაზრებას. „მრგვალი მაგიდის“ სხდომა ჩაატარა ხსენებული ყურნალის რედაქციამ სსრ კავშირის მეცნიერებათა აკადემიის სახელმწიფოსა და სამართლის ინსტიტუტის კონსტიტუციური სამართლის სექტორსა და ეროვნულ-სახელმწიფოებრივ ურთიერთობათა საპრობლემო ჯგუფთან ერთად 1988 წლის 13-14 სექტემბერს მოსკოვში (სახელმწიფოსა და სამართლის ინსტიტუტში). ყურნალში გამოაქვეყნდა „მრგვალი მაგიდის“ მონაწილეთა გამოსვლების შემოკლებული ვარიანტი.

წერილის ავტორი პირველ რიგში აკრიტიკებს აზერბაიჯანის სახელმწიფო უნივერსიტეტის კათედრის გამგის მ. ალისკეროვის უმართებულო მოსაზრებას საქართველოში აზერბაიჯანული ავტონომიის შექმნის შესახებ. წერილს ერთვის აგრეთვე „ლიტერატურული საქართველოს“ რედაქციის მინაწერა. მასში გამოთქმულია შემფოთება, რომ ეროვნულ-სახელმწიფოებრივი საკითხებისადმი მიძღვნილ საკავშირო დისკუსიებში, როგორც წესი, არ მონაწილეობენ ქართველი იურისტები.

ავტორისა და რედაქციის პოზიცია ამ მიმართებით სავსებით მისაღები და უთუოდ გასათვალისწინებელია. ოღონდ ის კი სათქმელია, რომ წერილში ხსენებულ დისკუსიაში ერთი ქართველი იურისტიც მონაწილეობდა (თუმცა საჭირო იყო, რომ „მრგვალი მაგიდის“ სხდომაში სხვა რესპუბლიკების, კერძოდ, სომხეთისა და აზერბაიჯანის მსგავსად, საქართველოდანაც რამდენიმე კაცს მიეღო მონაწილეობა). ქართველი იურისტის მონაწილეობა, მართალია, არ არის აღნიშნული ზემოხსენებულ საქურნალო მასალაში, მაგრამ როგორღაც იმასაც ხომ უთუოდ უნდა ვაწეოდა ანგარიში, რომ ყურნალმა მკითხველებს გარკვევით აუწყა — დისკუსიის მასალების გამოქვეყნება მომდევნო ნომერში გაგრძელდება! ყურნალის სწორედ ამ მე-2 ნომერში დაიბეჭდა ჩემი გამოსვლის შემოკლებული ვარიანტი.

მ. ალისკეროვი გამოვიდა პირველსავე სხდომაზე — 13 სექტემბერს, დღის პირველ ნახევარში. მისი მოთხოვნა საქართველოში მცხოვრები აზერბაიჯანული მოსახლეობისათვის ავტონომიის მინიჭების თაობაზე ჩემთვის იქ მოულოდნელი იყო. ამასობაში თავმჯდომარემ შესვენება გამოაცხადა და მუშაობის განახლების შემდეგ პირველ გამომსვლელად მე დამასახელა. ქვემოთ მოვიყვან ჩემი გამოსვლის საპასუხო ნაწილს, რომელიც ასეთ არახელსაყრელ ვითარებაში, ექსპრომტად მომზადდა (იგი კარგად მიესადაგა იმ ადგილს, სადაც აღინიშნა, რომ ბოლო დროს ეროვნულ ურთიერთობათა სფეროში აშკარად გამოიკვეთა კრიზისის ნიშნები).

«...Известные негативные события в национальной сфере, происшедшие в последнее время в разных регионах страны — в Казахстане, в Прибалтике, в Закавказье — надо полагать, веские предвестники, явно зримые признаки кризисных явлений в национальных отношениях.

Одна из причин таких негативных явлений — низкая культура межнациональных отношений. Культурный в национальном отношении человек не будет выпячивать свои узконациональные, эгоистические интересы и ущемлять интересы других наций. Я ...никак не могу согласиться с его (М. Н. Алискерова) неудержимым желанием покрыть Закавказье азербайджанскими автономными образованиями, в частности, не считаясь с исторической принадлежностью территории, образовать такую единицу в Грузии, чтобы в перспективе прихватить исконно грузинские земли. И это тогда, когда в отличие от положения азербайджанского населения в Грузии, в Азербайджане притесняют грузинское население, живущее там на своей исторической территории. Но мы, несмотря на это, не требуем образовать грузинскую автономию в Азербайджане. Правда, теперь я уже не знаю, хорошо ли это, или плохо. Создание автономии не должно стать самоцелью. Действительно, должны же быть какие-то критерии, сколько национально-государственных единиц может иметь одна нация в составе СССР? В маленькой Грузии 3 автономии, в этом отношении она на II месте после огромной Российской Федерации. Сколько можно дробить территорию республики? Надо уметь умерять свой чрезмерный аппетит...»

ეს საპასუხო განცხადება ჩართულია ჩემი გამოსვლის მთლიან ტექსტში და ამ სახით ფიქსირებულია დისკუსიის სტენოგრაფიაში.

ჟურნალ «Советское государство и право»-ში მ. ალისკეროვის აშკარად შეუწყნარებელი მოსაზრება საქართველოში აზერბაიჯანული ავტონომიის შექმნის შესახებ აისახა, ჩემი გამოსვლის საპასუხო ნაწილი კი რატომღაც გამოტოვებულია, რაც ყოვლად გაუმართლებელი და დაუშვებელია. რაკი ჟურნალმა საქართველოს სსრ აზერბაიჯანელი მოსახლეობის ავტონომიური მოწყობის ეგრეთ წოდებულ უფლებზე ჩამოაგდო სიტყვა, აუცილებელი იყო, რომ საფინანსომდეგო თვალსაზრისისაც სათანადო ადგილი დათმობოდა. ასეთ ვითარებაში ჟურნალს ყოველ მიზეზს გარეშე უნდა აესახა მ. ალისკეროვის უსაფუძვლო მოთხოვნის კრიტიკა, მისი მეცნიერული შეფასება.

დისკუსიის შემდეგ, პროფესორ მ. ალისკეროვის უსაფუძვლო მოსაზრების დაბეჭდვამდე მეც ვითარების შესაფერისად ვიქცეოდი.

„მრგვალი მაგიდის“ სხდომის შედეგები, მათ შორის მ. ალისკეროვის უმართებულო მოთხოვნა ჩემი პასუხითურთ, გავაცანი საქართველოს სსრ მეც-

ნიერებათა აკადემიის ეკონომიკისა და სამართლის ინსტიტუტს, სახელმწიფოსა და სამართლის კვლევის ცენტრს, რესპუბლიკის პარტიული ორგანიზაციის ხელმძღვანელობას. ჩემი სიტყვის სრული ტექსტი წარუდგინე აგრეთვე გაზეთ „ზარია ვოსტოკას“ (სადისკუსიოდ გატანილი ცალკეული დებულებები აქ გამოქვეყნდა 1988 წლის 15 ნოემბერს) და ჟურნალ „საქართველოს კომუნისტს“ (გადამუშავებული სტატიის სახით ქართულ და რუსულ ენებზე დაიბეჭდა 1989 წლის მე-3 ნომერში), ოღონდ საპასუხო ნაწილის გასწვრივ არშიაზე მივაწერე: «Это — не для печати». საქმე ის არის, რომ ამ ბოლო წლებში საქართველოს

აზერბაიჯანელი მოსახლეობის ავტონომიის შექმნის მოთხოვნა კი გაისმის ხოლმე, მაგრამ ბეჭდურად ჯერჯერობით არ თქმულა. დისკუსიის დროსაც თითქოს ისე მოჩანდა, რომ ეს არც ახლა მოხდებოდა. ასეთ ვითარებაში კი ჩვენს მხრივ აზერბაიჯანული ავტონომიის მოთხოვნაზე სიტყვის ჩამოგდება, ცხადია, მიზანშეუწონელი იქნებოდა. აზერბაიჯანელი იურისტები ჩემს მკვეთრ განცხადებას აღარ გამოპასუხებინან. მ. აღისკეროვის გამოსვლაშიც საქართველოს აზერბაიჯანელი მოსახლეობა მაინც მაგალითის სახით, იმ ზოგადი დებულების საილუსტრაციოდ იყო დასახელებული, რომ საერთოდ ეროვნულ უმცირესობებს უნდა ჰქონდეთ ავტონომია თავიანთი ეთნიკურ-კულტურული მოთხოვნილებების დასაკმაყოფილებლად (ანალოგიური მოსაზრება დისკუსიის სხვა მონაწილეებმაც გამოთქვეს). ამასთანავე, დისკუსიის ხელმძღვანელები მოგვიწოდებდნენ, რომ მოვრიდებოდით რეგიონალური პრობლემების განხილვას. ეს ნაკარნახევი იყო ეროვნულ ურთიერთობათა გამწვავების თავიდან აცილების სურვილით. სწორედ აღნიშნულ გარემოებათა გამო მოვერიდე „ზარია ვოსტოკასა“ და „საქართველოს კომუნისტში“ ზემომოყვანილი საპასუხო განცხადების გამოქვეყნებას. კერძოდ, ხსენებულ საჟურნალო სტატიის ახალი ავტონომიების შექმნის ზოგადი დებულების უკუგდებათ შემოვიფარგლე: „В отношении национальных групп населения, не имеющих территориальной автономии в данной республике, следует идти не по пути формирования автономных образований, а применять идею культурно-национальной автономии с новым, социалистическим содержанием...»

ამგვარად, ჩვენ ჯეროვანი სიფრთხილე და ტაქტი გამოვიჩინეთ.

ქართული ანდაზაა — „მოთმინება სამოთხის გასაღებიაო“. მაგრამ, ვეჟას თქმისა არ იყოს, „საკმაო ხანი ვითმინე, მოთმენა გამომელია“. საქმე საქმეზე მიდგა, საქართველოს აზერბაიჯანული მოსახლეობის ავტონომიურად მოწყობის მოთხოვნა უკვე დაიბეჭდა და თუმცა ახლაც საძნელია, მაინც ბოლომდე უნდა ვთქვათ ჩვენი სათქმელი.

დასტურ მისამართი ეშლებათ საქართველოში აზერბაიჯანელთა ავტონომიის ნაცოდვილარი იდეის ბოროტგანმზრახველ მოწადინეთ — უმართებულოა თვით საკითხის წამოჭრა მოსკოვში, საკავშირო ორგანოების წინაშე: საქართველოში ავტონომიური წარმონაქმნის არათუ შექმნა, არამედ ამ საკითხის განხილვაც კი რესპუბლიკის სათანადო ორგანოების გვერდის ავლითა და ცენტრალური ინსტანციებისადმი შეჩვილების გზით ყოვლად გამორიცხულია. საქმე ისაა, რომ სწორედ ისინი — ეს რესპუბლიკური ორგანოები განიხილავენ და წყვეტენ საკითხს თავიანთი ახალი ავტონომიური ერთეულების შექმნის თაობაზე.

საბჭოთა კონსტიტუციური (სახელმწიფო) სამართლის მიხედვით, ავტონომიის შესაქმნელად საკმარისი არ არის იმ ერისა თუ ეროვნების ნების გამოვე-

ლინება, რომელსაც სურს თვითგამორკვევა ავტონომიური რესპუბლიკის, ოლქის ან ოკრუგის სახით. განმსაზღვრელია მოკავშირე რესპუბლიკის იურიდიული აქტი მის შემადგენლობაში ახალი ავტონომიური ერთეულის შექმნის შესახებ, რაც შემდეგ წარედგინება დასამტკიცებლად სსრ კავშირის სახელმწიფო ხელისუფლების უმაღლეს ორგანოს.

რესპუბლიკაში ავტონომიური ერთეულების შექმნის წესი საქართველოს სსრ კონსტიტუციით განისაზღვრება. ხსენებული ძირითადი კანონის 72-ე მუხლში იმ საკითხთა შორის, რომელნიც ექვემდებარება საქართველოს სსრ გამგებლობას მისი სახელმწიფო ხელისუფლებისა და მმართველობის უმაღლესი ორგანოების სახით, აღნიშნულია ახალი ავტონომიური რესპუბლიკებისა და ავტონომიური ოლქების შექმნა საქართველოს სსრ შემადგენლობაში (პუნქტი მე-3). ეს უფლება ამჟამად, კონსტიტუციის 104-ე მუხლის ძალით, საქართველოს სსრ უმაღლესი საბჭოს განსაკუთრებული კომპეტენციის განეკუთვნება. ამგვარად, ავტონომიური ერთეულების შექმნა ახლა მხოლოდ და მხოლოდ რესპუბლიკის უმაღლესი საბჭოს უფლებამოსილებაა. საქართველოს სსრ კონსტიტუციაში სათანადო ცვლილება-დამატებათა შეტანის შემდეგ გადაწყვეტილებათა მიღება რესპუბლიკის ეროვნულ-სახელმწიფო წყობილების საკითხებისა და, მაშასადამე, ავტონომიური ერთეულების შექმნის შესახებ მხოლოდ და მხოლოდ საქართველოს სსრ სახალხო დეპუტატთა ყრილობის გამგებლობის საგანი იქნება. სსრ კავშირი კი მარტოოდენ ამტკიცებს მოკავშირე რესპუბლიკების შემადგენლობაში ახალი ავტონომიური ერთეულების შექმნას (შესაბამისი მოკავშირე რესპუბლიკის წარდგინების საფუძველზე). ეს უფლებამოსილება ამჟამად სსრ კავშირის სახალხო დეპუტატთა ყრილობის განსაკუთრებულ გამგებლობას განეკუთვნება (იხ. საქართველოს სსრ კონსტიტუციის ზემოაღნიშნული მუხლები, სსრ კავშირის კონსტიტუციის 73-ე მუხლის პირველი პუნქტი და 108-ე მუხლის მე-2 პუნქტი 1988 წლის 1 დეკემბრის კანონის რედაქციით). რაც შეეხება რესპუბლიკის უმაღლესი საბჭოს (შემდგომში კი სახალხო დეპუტატთა ყრილობის) უარს ასეთი ერთეულის შექმნაზე, იგი, ხსენებული მუხლების მიხედვით, საბოლოო გადაწყვეტილებად ჩაითვლება და არც ერთ სხვა სახელმწიფო ორგანოში აღარ განიხილება.

თამამად შეიძლება ითქვას, რომ საქართველოში შექმნილია ყველა პირობა აქ მცხოვრები ეროვნული ჯგუფებისა და მათ შორის აზერბაიჯანელების ყოველმხრივი განვითარებისათვის, სოციალ-ეკონომიკური თუ ეთნიკურ-კულტურული მოთხოვნილებების დაკმაყოფილებისათვის და ამ მხრივ მათ ამჟამად არ ესაჭიროებათ ავტონომიური მართვა-გამგეობის მოწყობა. მტკიცედაა დაცული სახელმწიფო ორგანოებში ეროვნული წარმომადგენლობის პრინციპი. გახსნილია ეროვნული სკოლები და უზრუნველყოფილია მშობლიურ ენაზე სწავლება. მოქმედებენ ეროვნული კულტურულ-საგანმანათლებლო დაწესებულებანი. შექმნილია ხალხური შემოქმედების განვითარების, მასობრივი ინფორმაციის საშუალებათა გამოყენების ფართო შესაძლებლობანი. თუნდაც მარტო ის რაღაღირს, რომ ჩვენში გამოდის აზერბაიჯანული რესპუბლიკური გაზეთი „სოვეტ გურჯუსტანი“ — საქართველოს კომპარტიის ცენტრალური კომიტეტის, საქართველოს სსრ უმაღლესი საბჭოსა და მინისტრთა საბჭოს ორგანო. უზრუნველყოფილია რელიგიურ მოთხოვნილებათა დაკმაყოფილება.

გასათვალისწინებელია, რომ ავტონომია არ არის ეროვნულ უმცირესო-

ბათა ინტერესების უზრუნველყოფის ერთადერთი საშუალება. კერძოდ, მოსახლეობის ეროვნული შემადგენლობა და ყოფა-ცხოვრების თავისებურებანი მხედველობაში მიიღღება აგრეთვე ადმინისტრაციულ-ტერიტორიული მოწყობის დროს. ადმინისტრაციულ-ტერიტორიული წყობილების ეროვნული პრინციპის განხორციელება ერთ-ერთი აუცილებელი პირობაა, რომელიც უზრუნველყოფს საბჭოთა კავშირის მრავალი ერისა თუ ეროვნებისა და მათ შორის, რა თქმა უნდა, საქართველოს სსრ აზერბაიჯანელი მოსახლეობის ყოველმხრივ სამეურნეო და კულტურულ განვითარებას. სსრ კავშირის კონსტიტუციის (მუხ. 146), საქართველოს სსრ კონსტიტუციისა (მუხ. 138) და რესპუბლიკის ადგილობრივი საბჭოების შესახები კანონების შესატყვისად სახალხო დემუტატთა ადგილობრივი საბჭოები, როგორც სახელმწიფო ხელისუფლების ორგანოები, „წყვეტენ ადგილობრივი მნიშვნელობის ყველა საკითხს საერთო-სახელმწიფო ინტერესებისა და საბჭოს ტერიტორიაზე მოქალაქეთა ინტერესების შესაბამისად“.

XIX საკავშირო პარტიულ კონფერენციაზე აღინიშნა, რომ „ჩვენი საზოგადოება გამოირჩევა მოსახლეობის დიდი მოძრაობით, მრავალი ადამიანი ცხოვრობს თავისი ეროვნული ფორმირების ფარგლებს გარეთ, და არის ეროვნებანი, რომლებსაც არა აქვთ ტერიტორიული ავტონომია. ყოველივე ეს ჩვენი მრავალეროვნანი სახელმწიფოს რეალობებია“. ასეთ ვითარებაში, ბუნებრივია, შეიძლება წარმოიშვას გარკვეული კოლიზიები, რომელთა გადაჭრისათვის, მ. გორბაჩოვის სიტყვით, ჩვენ გვაქვს მხოლოდ ერთი გზა: „საკავშირო სახელმწიფოს ჩამოყალიბებული სტრუქტურის ფარგლებში უზრუნველყოთ თითოეული ერისა და ეროვნების და საბჭოთა ხალხების მთელი გაერთიანების ინტერესების მაქსიმალური გათვალისწინება. სხვა მიდგომა ჩვენს კონკრეტულ პირობებში, უბრალოდ, შეუძლებელია, სხვა გზაზე დადგომის ნებისმიერი ცდა დამლუბველი იქნებოდა“.

მაშასადამე, აქ წამოყენებულია მტკიცე პრინციპული დებულება, რომ ეროვნული ურთიერთობანი უნდა მოწესრიგდეს და განვითარდეს ჩვენი სახელმწიფოს უკვე „ჩამოყალიბებული სტრუქტურის ფარგლებში“. მაგალითისათვის მ. გორბაჩოვმა დაასახელა ყაზახეთი — უზარმაზარი რესპუბლიკა, სადაც ყაზახებთან ერთად ცხოვრობენ რუსები, უკრაინელები, გერმანელები, ყირგიზები, თათრები, უზბეკები, თურქმენები, მრავალი სხვა ერისა და ეროვნების წარმომადგენლები. „ამავე დროს, — დაასკვნის მ. გორბაჩოვი, — არავინ არ ხდის საექვოს ყაზახეთის რესპუბლიკის მთლიანობას“.

ამრიგად, ხელოვნური ავტონომიური ერთეულების შექმნით არ უნდა ხელყოთ მოკავშირე რესპუბლიკის მთლიანობა.

აქ გასათვალისწინებელია საბჭოთა ეროვნულ-სახელმწიფოებრივი მშენებლობის ისტორიული გამოცდილება, რომელიც არც აგრე იოლად ხელწამოსაკრავი და უქუსაგდებაია.

ფრიად საგულისხმო გარემოებაა: უკვე კარგა ხანია საბჭოთა კავშირში აღარ შექმნილა ახალი ავტონომიური ეროვნულ-სახელმწიფოებრივი წარმონაქმნები.

მიემართოთ ფაქტებს.

ამჟამად არსებული ყველა ავტონომიური ერთეული ჩამოყალიბდა ათიან, ოციან და ოცდაათიან წლებში (ერთადერთი და მეტად თავისებური გამონა-

კლინია ტუვის ასრ: 1944 წელს სსრ კავშირში მიიღეს ტუვის სახალხო რესპუბლიკა, რომელიც შევიდა რუსეთის ფედერაციის შემადგენლობაში ავტონომიური ოლქის სტატუსით; 1961 წელს იგი ავტონომიურ რესპუბლიკად გარდაიქმნა).

ავტონომიური რესპუბლიკები შეიქმნა 1919 წელს (ბაშკირეთისა), 1920 წელს (თათრეთისა), 1921 წელს (აჭარისა და დაღესტნისა), 1922 წელს (იაკუტიისა), 1923 წელს (ბურიატიისა და კარელიისა), 1924 წელს (ნახიჩევანისა), 1925 წელს (ჩუვაშეთისა), 1931 წელს (აფხაზეთისა), 1932 წელს (ყარაყალპაკეთისა), 1934 წელს (მორდვეთისა და უდმურტეთისა), 1935 წელს (ყულძუხეთისა) და 1936 წელს (კომის, მარეთის, ყაბარდო-ბალყარეთის, ჩაჩნეთ-ინგუშეთისა და ჩრდილოეთ ოსეთისა).

ავტონომიური ოლქები — 1922 წელს (ადიღეს, მთიანი ალთაისა და სამხრეთ ოსეთისა), 1923 წელს (მთიანი ყარაბაღისა), 1925 წელს (მთიანი ბაღაშმანისა), 1928 წელს (ყარაჩაი-ჩერქეზეთისა), 1930 წელს (ხაკასეთისა) და 1934 წელს (ებრაელთა).

ავტონომიური (1977 წლამდე ნაციონალური) ოკრუგები — 1925 წელს (კომი-პერმელთა), 1929 წელს (ნენთა), 1930 წელს (ევენკთა, იამალ-ნენთა, კორი-აკთა, ტაიმირის ანუ დოლგან-ნენთა, ჩუკოტკისა და ხანტი-მანსისა) და 1937 წელს (აგის ბურიატთა და უსტ-ორდის ბურიატთა).

ამრიგად, აი უკვე დიდი ხანია, აგერ რამდენიმე ბოლო ათწლეულის განმავლობაში არც ერთი ავტონომიური ერთეული აღარ შექმნილა და, რასაკვირველია, ახლაც არავითარი საჭიროება არ არსებობს, რომ იგი საქართველოში მცხოვრები აზერბაიჯანელი მოსახლეობისათვის შეიქმნას.

საბჭოთა ეროვნულ-სახელმწიფო წყობილების ზოგადი სურათი ისეთია, რომ ერთი ერი ქმნის ან მოკავშირე რესპუბლიკას, ანდა ავტონომიურ წარმონაქმნს.

არსებობს ზოგიერთი გამონაკლისიც, როდესაც ერთი და იგივე ერი ქმნის როგორც მოკავშირე, ისე ავტონომიურ რესპუბლიკას ან ავტონომიურ ოლქს. ასე მაგალითად, ქართველმა ერმა შექმნა საქართველოს სსრ და აჭარის ასრ, აზერბაიჯანელმა ერმა კი — აზერბაიჯანის სსრ და ნახიჩევანის ასრ. მაგრამ ამ ავტონომიური რესპუბლიკების შექმნა განსაზღვრული იყო სპეციფიკური პირობებით (მხედველობაშია საერთაშორისო-სამართლებრივი, გეოგრაფიული და ისტორიული ხასიათის თავისებურებანი).

ამასთან დაკავშირებით ძალიან დამაფიქვებელია ერთი გარემოება, რომელიც საფუძველს იძლევა ვიფიქროთ: ჩვენს რესპუბლიკაში მცხოვრები აზერბაიჯანელი მოსახლეობის ავტონომიის მოქადაგებებსა და მათ ავანჩავანებს ამოძრავებთ აზერბაიჯანის რესპუბლიკასთან ტერიტორიული შერწყმის შორს გამოზნული ავანტიურისტული პერსპექტივა, რაც, ცხადია, საფრთხეს უქადის საქართველოს მიწა-წყლის ხელშეუხებლობასა და მთლიანობას. საქმე ისაა, რომ მოკავშირე რესპუბლიკის მქონე ერის მიერ გამონაკლისის სახით შექმნილი ავტონომიური წარმონაქმნი ჩვეულებრივ ამავე მოკავშირე რესპუბლიკის შემადგენლობაში შედის! სახელდობრ, თითოეული ზემოაღნიშნული ავტონომიური რესპუბლიკა შესაბამის ეროვნულ მოკავშირე რესპუბლიკაშია: ნახიჩევანის ავტონომიური რესპუბლიკა, რომელიც დასახლე-

ბულია აზერბაიჯანელებით, შედის აზერბაიჯანის სსრ-ში, აჭარის ასსრ კი (ქართველები) — საქართველოს სსრ-ში. ანალოგიურია მთიანი ზადახშანის ავტონომიური ოლქის ვითარება — ისიც ასევე შექმნილია ერთეროვნებიანი სახელმწიფოს ფარგლებში (ტაჯიკეთის მოკავშირე რესპუბლიკის შემადგენლობაში). მართალია, არის ერთი ასევე თავისებური ავტონომიური ოლქი — მთიანი ყარაბაღი: მისი მოსახლეობის უმრავლესობა სომხებია, ე. ი. ეკუთვნის ხალხს, რომელსაც საკუთარი ეროვნული მოკავშირე რესპუბლიკა აქვს, მაგრამ ყარაბაღი სომხეთის სსრ-ში კი არ შედის, არამედ სხვა ერის სახელმწიფოში — აზერბაიჯანის სსრ-ში. ეს გამოწვეულია თავისებური ისტორიულ-გეოგრაფიული პირობებით. მთიანი ყარაბაღის ავტონომიური ოლქი ტერიტორიულად არაა დაკავშირებული სომხეთის სსრ-თან და წარსულშიც განსაკუთრებული პოლიტიკური ერთეულის — ყარაბაღის სახანოს სახით არსებობდა. თანაც დღეს სწორედ ყარაბაღის ავტონომიური ოლქის კუთვნილების გამოა ამტყდარი ასეთი უსაშველო დავიდარაბა და ეს კიდევ უფრო ამძაფრებს ჩვენს ზემოაღნიშნულ დაქვევებას.

მართლაც-და, თუ შეიქმნება საქართველოს აზერბაიჯანელი მოსახლეობის ავტონომია, განა მაცდუნებელი არ იქნება ამის შემდეგ გადაიდგას მეორე ნაბიჯი და საბჭოთა სახელმწიფო-სამართლებრივი მშენებლობის დამკვიდრებული პრაქტიკის გათვალისწინებით წამოიჭრას მისი კუთვნილების საკითხი? მაშინ ავტონომიის არსებობა სარჩულად დაედება იმ მოთხოვნას, რომ ამ ახალი ეროვნულ-სახელმწიფოებრივი წარმონაქმნის ბედიც სხვა ასეთი ავტონომიური ერთეულის ანალოგიურად გადაწყდეს, ე. ი. ისიც შევიდეს აზერბაიჯანის შემადგენლობაში ისევე, როგორც აზერბაიჯანელებით დასახლებული ნახიჩევანის ასსრ შედის ამ მოკავშირე რესპუბლიკაში, ქართველებით დასახლებული აჭარის ასსრ — საქართველოს სსრ-ში, ტაჯიკეთის რესპუბლიკაში. ასეთია, ჩემი ღრმა რწმენით, საქართველოს აზერბაიჯანელი მოსახლეობის ავტონომიურად განკერძოების მოწადინეთა ფარული ზრახვები.

საერთო წესის მიხედვით, ერი, რომელსაც აქვს საკუთარი მოკავშირე რესპუბლიკა, სხვა რესპუბლიკებში უკვე აღარ ქმნის თავის ავტონომიურ ერთეულებს. ყურადღებას იქცევს ის გარემოება, რომ რუსმა ერმა შექმნა თავისი ერთადერთი ეროვნული სახელმწიფო — რსფსრ. მიუხედავად იმისა, რომ რუსები მასობრივად ცხოვრობენ სხვა რესპუბლიკებში, ისინი იქ არ ცდილობენ შექმნან თავიანთი ავტონომიური წარმონაქმნები. სწორედ ასევე, უკრაინელთა დიდი ჯგუფებია უკრაინის სსრ მიმდებარე ოლქებში, ჩრდილოეთ კავკასიაში, ურალისა და ციმბირის სამხრეთ ოლქებში, ბელორუსებისა კი — კარელიის ავტონომიურ რესპუბლიკასა და კალინინგრადის ოლქში. მაგრამ უკრაინელ და ბელორუს ერებს მხოლოდ საკუთარი მოკავშირე რესპუბლიკები აქვთ და არ აცხადებენ პრეტენზიას, რომ შექმნან თავიანთი ავტონომიური ერთეულები მეზობელი ხალხების ტერიტორიებზე. ცხადია, რომ ამ მიმართებით საქართველოს აზერბაიჯანელი მოსახლეობისათვის გამოწკლისის დაშვებას ოდნავი საფუძველიც კი არ გააჩნია. ეს არაფრით არაა გამართლებული და სრულიად მიუღებელია, ამისი არც არავითარი საჭიროება არ არსებობს. საესეებით საკმარისია ის, რომ აზერბაიჯანელ ხალხს სსრ კავშირის ფარგლებში უკვე აქვს

ორი სახელმწიფო აზერბაიჯანის მოკავშირე რესპუბლიკისა და ნახიჩევანის ავტონომიური რესპუბლიკის სახით.

მნიშვნელოვანი ფაქტორია ის, რომ საქართველო შედარებით პატარა რესპუბლიკაა. ტერიტორიის სიდიდით იგი მოკავშირე რესპუბლიკებს შორის მე-10 ადგილზეა. ავტონომიური წარმონაქმნების რაოდენობის მიხედვით კი მას მე-2 ადგილი უჭირავს: რუსეთის ფედერაციის შემდეგ მოკავშირე რესპუბლიკებს შორის საქართველოს სსრ რიცხოვრივად ყველაზე მეტ ეროვნულ-სახელმწიფოებრივ ერთეულს მოიცავს. რაღა თქმა უნდა, მიზანშეუწონელი და დაუშვებელიცაა ისტორიულად ჩამოყალიბებული ქართული ტერიტორიის შემდგომი დაქუცმაცება და მისი ერთიანობის შეგნების დაკნინება. ყოველთვის უნდა გვახსოვდეს და საჭიროებისას სხვასაც თამამად შევასენოთ, რომ საქართველოს სსრ სახელმწიფო წყობილება მთლიანად აგებულია შინაგანი ფედერირების პრინციპზე: მისი ეროვნულ-სახელმწიფოებრივი ერთეულები შექმნილია საკუთრივ საქართველოს ტერიტორიის ფარგლებში (რაც შეეხება, ვთქვათ, რუსეთის ფედერაციას, აქ ტერიტორიის ნახევარზე მეტი მისი სუბიექტების მიწა-წყალს წარმოადგენს).

სხვადასხვა ეროვნული ჯგუფების ჩვენთან დამკვიდრების ისტორიის უგულებელყოფაც არ იქნება. აუცილებელი და სასარგებლოა ჩვენც ვიცოდეთ და სხვებსაც ჭეროვნად შევასმინოთ ხოლმე, რომ ზოგიერთი მათგანი საქართველომ ძნელბედობის ქაშს ძმურად შეიფარა და გადაარჩინა, ზოგი კი დევ მამაბაბუეული სამკვიდრებლიდან აგლეჯილ და უცხოეთში გარეკილ ქართველობას ჩაენაცლა. კერძოდ, ამ უკანასკნელ შემთხვევასთან გვაქვს საქმე აზერბაიჯანული ავტონომიისათვის ასე უცერემონიოდ მონიშნულ ქვემო ქართლის ისტორიულ მხარეში, სადაც XVII საუკუნის დასაწყისში შაჰ-აბასმა მშობლიური მიწა-წყლიდან ძალით აყრილი ქართველების ნაცვლად თურქმანული მოდგმის ბორჩაღუს ტომი ჩამოასახლა. სწორედ ამის შემდეგ შემოვიდა აქ ტოპონიმი ბორჩაღო, რომელმაც აგერ ჩვენს დრომდე იარსება. 1947 წელს იგი კვლავ ძველი ქართული გეოგრაფიული სახელით — მარნეულით შეიცვალა.

ინტერნაციონალიზმი ქართველი კაცის ბუნებრივი ნიშან-თვისებაა. თათარი მას უღვთოდ ტანჯავდა, ის კი მაინც მონუსხულებით გაიძაბოდა — „თათარიც ჩვენი ძმა არისო“. ეს, ალბათ, ერთ-ერთი მეტრისმეტად იშვიათი მოვლენაა მსოფლიო ისტორიაში. საქართველო მრავალი სხვადასხვა ხალხის საუკუნეობრივი თანაყოფობისა და თანაცხოვრების უნიკალური ქვეყანაა. მისი გარემოცვაც ხომ ისეთია, რომ ხალხთა მეგობრობის პრინციპის ურყეობა ჩვენი ეროვნული არსებობის ერთ-ერთი გარდაუვალი პირობაა. ამ ისტორიულად ნაცად გზას ჩვენ არასოდეს არ უნდა გადავუხვიოთ. არც გადავუხვევთ. ამავ დროს ინტერნაციონალიზმი კი არ გამოირიცხავს, არამედ, პირიქით, გულისხმობს ერის ინტერესების უზრუნველყოფას, ეროვნული თვითმყოფლობის დაცვას, მისი შენარჩუნებისა და განვითარებისათვის ზრუნვას, შეუპოვარ ბრძოლას ყოველივე იმის წინააღმდეგ, რაც ხელყოფს ხალხის წმიდათაწმიდას, მამულის, სამშობლოს მთლიანობას, მის დღევანდლობასა და მომავალს.

საქართველოს სსრ აზერბაიჯანელი მოსახლეობის ავტონომიის შექმნის მოთხოვნა სეპარატისტული წამოწყებაა, ქართველთა ეროვნული გრძობის შემლახველი ავზრახული იდეაა. იგი ვნებს ქართველთა და აზერბაიჯანელი ხალხების ისტორიულ მეგობრობასა და კეთილმეზობლურ ურთიერთობას, ხელსაყრელ ნიადაგს უქმნის ეროვნებათაშორის უთანხმოებას და შუღლის ჩამო-

გდებას. ამიტომაც აუცილებელია, რომ დროულად და გადაჭრით აღიკვეთოს ეს საშიში პროვოკაციული გამოხდომა.

ამირან გომართელის წერილში მკაცრადაა გაკრიტიკებული დისკუსიის მონაწილეების — იურიდიულ მეცნიერებათა დოქტორების ვ. ნერსესიანცისა (სსრ კავშირის მეცნიერებათა აკადემიის სახელმწიფოსა და სამართლის ინსტიტუტის სექტორის გამგისა) და ა. აივაზიანის (ერევნის სახელმწიფო უნივერსიტეტის დოცენტის) მოსაზრებანი.

ბატონი ამირანის სიტყვით, „ვ. ნერსესიანცმა წამოაყენა წინადადება, რომ საბჭოთა ფედერაცია ნაცვლად 15 რესპუბლიკის კავშირისა იწოდებოდეს 53-ი ეროვნულ სახელმწიფოებრივი წარმონაქმნის კავშირად და ეს ორმოცდაცამეტივე ეროვნულ-სახელმწიფოებრივი წარმონაქმნი პირდაპირ დაუქვემდებარდეს სსრკ უმაღლეს ორგანოებს, იმ შემთხვევაშიც კი თუ მათ დარჩებათ ამჟამინდელი სტატუსი (ავტონომიური რესპუბლიკისა, ოლქისა და ა. შ.)“.

დოქტორმა ვ. ნერსესიანცმა მართლაც გამოთქვა მოსაზრება, რომ ჩვენი ფედერაცია „მხოლოდ 15 რესპუბლიკის კავშირიდან ყველა 53 საბჭოთა ეროვნულ-სახელმწიფოებრივი წარმონაქმნის კავშირად“ გარდაიქმნას. რაც შეეხება წინადადებას, რომ „ეს ორმოცდაცამეტივე ეროვნულ-სახელმწიფოებრივი წარმონაქმნი პირდაპირ დაუქვემდებარდეს სსრკ უმაღლეს ორგანოებს“, იგი ვ. ნერსესიანცს არც „მრგვალი მაგიდის“ სხდომაზე გამოსვლის დროს არ წამოუყენებია და არც მისი სიტყვის საყურნალო ტექსტში არ ასახულა. თუკი ასეთი დასკვნა ბატონმა ამირანმა თვითონ გამოიტანა ვ. ნერსესიანცის სიტყვის შინაარსიდან, მაშინ სწორედ ამ სახით (თავის დანასკვნად) უნდა წარედგინა იგი გაზეთის მკითხველებისათვის. უთუოდ გასათვალისწინებელია, რომ საქმე შეეხება უაღრესად მნიშვნელოვან საკითხს, რომელსაც რესპუბლიკის ეროვნულ ავტონომიებთან მიმართებით ძალზე მტკივნეულად განიცდის ჩვენი საზოგადოებრიობა. მთიანი ყარაბაღის ავტონომიური ოლქის განსაკუთრებული მმართველობის (ე. ი. სსრ კავშირის სახელმწიფო ხელისუფლებისა და მმართველობის უმაღლესი ორგანოებისადმი მისი უშუალო დაქვემდებარების) ფონზე აუცილებლად საჭირო იყო ზედმიწევნით ზუსტი ინფორმაცია.

ვ. ნერსესიანცმა სასურველად მიიჩნია ყველა არსებული ეროვნულ-სახელმწიფოებრივი წარმონაქმნის აღიარება „ახალი ფედერაციის“ სუბიექტებად (რაც სსრ კავშირის უმაღლესი ორგანოებისადმი ავტონომიის პირდაპირ დაქვემდებარებას არა, მაგრამ მათთან უშუალო ურთიერთობას კი გულისხმობს). ასეთ მოსაზრებას მთლიანად დაეთანხმა სსრ კავშირის მეცნიერებათა აკადემიის სახელმწიფოსა და სამართლის ინსტიტუტის უფროსი მეცნიერი თანამშრომელი, ფილოსოფიურ მეცნიერებათა კანდიდატი მ. აივაზიანი, რომლის სადისკუსიო გამოსვლის შემოკლებული ვარიანტი „Советское государство и право“-ს წლევეანდელ მეორე ნომერში გამოქვეყნდა. მოსკოველი აივაზიანის აზრით, საკავშირო სახელმწიფოს სუბიექტებად ის ეროვნებანიც კი შეიძლება ჩაითვალოს, რომელთაც თავიანთი ტერიტორიული წარმონაქმნები არ გააჩნიათ. უნდა ითქვას, რომ მცდარი მოსაზრება სსრ კავშირის სუბიექტად ავტონომიური ერთეულის აღიარების შესახებ პირველად ჯერ კიდევ 66 წლის წინათ გამოითქვა. მაშინ ზოგიერთმა საბჭოთა ავტორმა მიიჩნია, რომ სსრ კავშირის სუბიექტებია არა მარტო მოკავშირე რესპუბლიკები, არამედ ავტონომიური რესპუბლიკებიც, რომლებიც საკავშირო სახელმწიფოში შედიან მოკავშირე

რესპუბლიკების მეშვეობით და არიან „კავშირის მეორე რანგის წევრები“, „სსრ კავშირის უმცროსი წევრები“. ცალკეული ავტორები სამოციან-სამოცდაათიან წლებში კიდევ უფრო შორს წავიდნენ და უმართებულოდ დაიწყეს მტკიცება, რომ სსრ კავშირის სუბიექტებია ეროვნული სახელმწიფოებრიობის ყველა ფორმა, ე. ი. მოკავშირე და ავტონომიური რესპუბლიკები, ავტონომიურ ოლქები და ნაციონალური ოკრუგები (თავიანთ პოზიციას ისინი ასაბუთებენ იმით, რომ ეროვნული სახელმწიფოებრიობის ყველა ფორმას ჰყავს სპეციალური წარმომადგენლები სსრ კავშირის უმაღლესი საბჭოს ეროვნებათა საბჭოში). სსრ კავშირი მხოლოდ მოკავშირე რესპუბლიკების სუვერენული ნების გამოვლინებით დადებული ხელშეკრულების საფუძველზე შეიქმნა, რის გამოც მხოლოდ საკავშირო სახელმწიფოსა და ამ სუვერენულ რესპუბლიკება შორის წარმოიშობა ფედერაციული სამართლებრივი ურთიერთობანი და, მაშასადამე, მხოლოდ მოკავშირე რესპუბლიკებია სსრ კავშირის სუბიექტები ანუ წევრი სახელმწიფოები (რაც შეეხება სსრ კავშირის უმაღლესი საბჭოს ეროვნებათა საბჭოში ავტონომიური ეროვნულ-სახელმწიფოებრივი ერთეულების სპეციალურ წარმომადგენლობათა არსებობას, ეს მათი ფედერალური სამართალსუბიექტობის მაჩვენებელი კი არ არის, არამედ მხოლოდ და მხოლოდ იმის დადასტურებაა, რომ ხსენებული ორგანო თავისი დანიშნულების მიხედვით ქვეყნის ყველა ერისა და ეროვნების, საბჭოთა ხალხების სპეციფიკური ინტერესების გამომხატველია).

ამირან გომართელი წერს, რომ „მოსკოველ ნერსესიანცს მხარი დაუჭირა ერევნელმა აივაზიანმაც. მისი აზრითაც, თხუთმეტი სახელმწიფოებრივი ერთეულის ნაცვლად ორმოცდაცამეტის არსებობა ხელს შეუწყობს ერების დაახლოებას... ოღონდ ესაა, ნერსესიანცსა და აივაზიანს აღარ განუმარტავთ, თუ როგორ შეუწყობს ხელს დანაწევრება დაახლოებასა და ერთიანობის განმტკიცებას(!)“.

აქ ორი გაუგებრობაა.

ჯერ ერთი, ისე გამოდის, რომ ვ. ნერსესიანცისა და ნ. აივაზიანის აზრით, ამჟამად ავტონომიური წარმონაქმნები სახელმწიფოებრივი ერთეულებს სახით თითქოს-და არ არსებობენ, ასეთებად (სახელმწიფოებრივ ერთეულებად) ახლა ვითომც მხოლოდ მოკავშირე რესპუბლიკები ითვლებიან; ნ. აივაზიანს, ვ. ნერსესიანცის კვალდაკვალ, თითქოს სასარგებლოდ მიაჩნია, რომ მოკავშირე რესპუბლიკებთან ერთად ავტონომიურმა წარმონაქმნებმაც სახელმწიფოებრივი ერთეულების სახით იარსებონ („...მისი აზრითაც, თხუთმეტი სახელმწიფოებრივი ერთეულის ნაცვლად ორმოცდაცამეტის არსებობა ხელს შეუწყობს...“). ასეთი რამ არც ვ. ნერსესიანცსა და არც ნ. აივაზიანს არ განუცხადებია. სინამდვილეში, როგორც ზემოთაც ითქვა, საქმე შეეხება ვ. ნერსესიანცის წადილს, რომ ავტონომიური ერთეულები აღიარონ სსრ კავშირის სუბიექტებად. ეს წადილი, ცხადია, არ გულისხმობს იმის უარყოფას, რომ ავტონომია ამჟამად არსებობს, როგორც სახელმწიფოებრივი ერთეული. ავტონომიების დღევანდელი სტატუსი სრულიადაც არ გამოირიცხავს მათ არსებობას სახელმწიფოებრივი წარმონაქმნების სახით და ამის წინააღმდეგ არც ერთი ზემოხსენებული ავტორი არ გამოსულა.

მეორეც, ბატონი ამირანი ნ. აივაზიანს „თხუთმეტი სახელმწიფოებრივი ერთეულის ნაცვლად ორმოცდაცამეტის არსებობის“ (მართებულად თუ ვი-

ტყვით, სსრ კავშირის სუბიექტად მიჩნევის) მომხრედ წარმოგვიდგენს და ამ მხრივ ვერავითარ განსხვავებას ვერ ხედავს მის პოზიციასა და ვ. ნერსესიანცის მოსაზრებას შორის. სინამდვილეში კი საქმე სხვანაირადაა. ვ. ნერსესიანცი იმ აზრისაა, რომ სსრ კავშირის სუბიექტი იყოს ყველა 53 ეროვნულ-სახელმწიფოებრივი წარმონაქმნი, ე. ი. 15 მოკავშირე რესპუბლიკა და 33 ავტონომიური ერთეული — 20 ავტონომიური რესპუბლიკა, 8 ავტონომიური ოლქი და 10 ავტონომიური ოკრუგი. რაც შეეხება ნ. აივაზიანს, იგი, მისი სიტყვის საყურნალო ტექსტის მიხედვით, იმის მომხრეა, რომ სსრ კავშირის სუბიექტად ჩაითვალოს არა ყველა ავტონომიური წარმონაქმნი, არამედ მხოლოდ ავტონომიური რესპუბლიკები. ამგვარად, ნ. აივაზიანის შეხედულება საგრძნობლად განსხვავდება ვ. ნერსესიანცის მოსაზრებისაგან და ამის უგულებელყოფა სრულიად გაუმართლებელია.

ზემოაღნიშნულ უზუსტობათა ვითარებაში ცოტა უნერხულად ხომ არ გაისმის ბატონი ამირანის განცხადება, რომ ვ. ნერსესიანცისა და ნ. აივაზიანის „მსჯელობა არამც თუ სერიოზულ კრიტიკას ვერ უძლებს, არამედ ყოვლად აბსურდული და გაუგებარია“? უთუოდ მეტი დაკვირვებულობა გვმართებს და იმ იმედით არ უნდა ვიყოთ, რომ აივაზიანი, როგორც ბატონი ამირანი ბრძანებს, ქართულად გამოქვეყნებულ სტატიას არ წაიკითხავს. ჩვენებურ სომხობაზე რომ აღარაფერი ვთქვათ, ქართულს ახლა სომხეთის სკოლებშიც კი სწავლობენ. თანაც, მოსკოველი აივაზიანი საქართველოშია დაბადებული და გაზრდილი. აქ ისიც უნდა ითქვას, რომ მ. აივაზიანმა (მისივე სიტყვით — „ასპროცენტთანაა სომეხმა“) „მრგვალი მაგიდის“ სხდომაზე გამოსვლისას ძალიან გულთბილად ილაპარაკა ქართველ ხალხზე, მის ინტერნაციონალურ ბუნებაზე და ეროვნებათაშორისი ურთიერთობის თვალსაზრისით საქართველო პარდაპირ სანიმუშო რესპუბლიკად წარმოაჩინა.

მართლაც მიუღლებელია ნ. აივაზიანის მოსაზრება, რომ „გატარდეს ახალი ტერიტორიული ამოიჯვნა მოკავშირე რესპუბლიკებს შორის, რათა მეზობლად მცხოვრებ იმავე ერის მოსახლეობას შეეძლოს თავის ძირითად ერთან შეერთება“. მაგრამ აქ ისიც ანგარიშგასაწევეია, რომ საქმე მინცდამაინც მხოლოდ სომხეთ-საქართველოს ურთიერთობას არ შეეხება. წამოყენებულია ზოგადი დებულება და როცა ნ. აივაზიანისაგან მოვითხოვთ გვითხრას, „თუ კონკრეტულად ვაიხი შამული აქვს მხედველობაში“, მას ხომ თავისუფლად შეუძლია მივალითის სახით საინგილო დაასახლოს?!

დღევანდელ ვითარებაში ძნელი არაა ნ. აივაზიანის ხსენებული მოთხოვნის კონკრეტული მიზან-დანიშნულების გამოცნობა. დიახ, „სომეხ მეცნიერებს მთიანი ყარაბაღის ბედი აწუხებთ“. ასეთ შემთხვევებში, როდესაც კონკრეტულად ჩვენ არ ვგეხებთან, იქნებ ზოგჯერ წაყრუება გვიჯობდეს? ემანდ ფრთხილად ვიყოთ, — სხვის ჩხუბში, ლამისაა სამკვედრო-სასიცოცხლო კონფლიქტში ჩარევა არ გამოგვივიდეს. ჩვენთვის უპრიანია გონივრულად, — უხმაუროდ, მაგრამ დაეინებით შეეკვიდრით საჭირობოროტო დემოგრაფიულ პრობლემებს, გააჯანსაღოთ, რადაც უნდა დაგვიჯდეს, ამ მხრივ უკიდურესად გამოწვავებული ვითარება, რომელიც ჩვენდა სამწუხაროდ არის ზოგიერთ სანაპირო რეგიონში, კერძოდ კი ახალქალაქის რაიონშიც, სადაც წლითიწლობით მცირდება ქართველი მოსახლეობა. 1970 და 1979 წლების აღწერის პერიოდში იგი იმდენად შემცირდა, რომ რაიონის მთელი მოსახლეობის მხოლოდ 4,4 პროცენტიღა

შეადგინა. საგანგაშო მდგომარეობა შეიქმნა რაიონის ქართულ სკოლებში უკანასკნელი 15 წლის მანძილზე. მაგალითად, სოფელ ჩუხჩხის ქართულ სკოლაში 63 ბავშვის ნაცვლად შეიდილა დარჩა და პირველ კლასში ამჟამად 2 მოსწავლეა, ხოლო მომავალში ერთი იქნება. ასევე, პტენის სკოლაში მოსწავლეთა რაოდენობა თითქმის ათჯერ შემცირდა და ახლა 8 ბავშვიღაა, თანაც პირველ კლასში 2 მოსწავლეა, მომავალ წელს კი არც ერთი არ ეყოლებათ.

აქ სიტყვაიც საჭიროა, მაგრამ თავიდათავი მაინც საქმეა. სწორედ საქმე უნდა გამოგვაჩინოს, თორემ ქართული მიწა უქართველოდ ხომ სულის შემძვრელი და გულშემზარავია.

ძველი საქართველოს სახელმწიფო წყობილებაში ერთ დროს არსებობდა სანაპიროების სისტემა. ასეთი ტერიტორიული ერთეული დავით აღმაშენებელმა შემოიღო და „ვეფხისტყაოსანშიც“ აისახა. სანაპირო ერქვა საზღვრისპირა ოლქს, რომელსაც საგანგებო ხელისუფალი — მონაპირე განაგებდა. მონაპირე მაშინ მეფის მორჩილი მოხელე იყო და ახორციელებდა ღონისძიებებს, რომლებიც ქვეყნის საზღვრების უსაფრთხოებას უზრუნველყოფდა. ახლებურად, თანამედროვეობასთან შეხამებით გააზრებული ისტორიული გამოცდილება უთუოდ საჭირო და ყურადსაღებია. დღესაც საქართველოს საზღვრისპირა რაიონებში ქართული სულის აღორძინება და, უპირველეს ყოვლისა, დემოგრაფიული პრობლემების გადაწყვეტა რესპუბლიკის საზღვრების ნამდვილი ხელშეუხებლობის აუცილებელი პირობაა, დედასამშობლოს ტერიტორიული მთლიანობის უზრუნველყოფის საწინდარია.

Я. В. ПУТКАРАДЗЕ

О НАЦИОНАЛЬНО-ТЕРРИТОРИАЛЬНОМ УСТРОЙСТВЕ ГРУЗИНСКОЙ ССР

Резюме

В работе обсуждаются отдельные вопросы сохранения территориальной целостности Грузинской ССР. Показывается несостоятельность соображения о создании азербайджанской автономии в Грузии, раскрывается и отвергается это завуалированное притязание на истонно грузинские земли. Затрагивается вопрос о сношении автономных образований с высшими органами государственной власти и управления Союза ССР.

წარმოადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ეკონომიკისა და სამართლის ინსტიტუტის სახელმწიფოსა და სამართლის კვლევის ცენტრის სახელმწიფო და საერთაშორისო სამართლის განყოფილებამ

გიორგი ბოლოშვილი

პრიუდიციული ფაქტები სამოქალაქო სამართალწარმოებაში

სამოქალაქო სამართალწარმოების ერთ-ერთ ძირითად და უმნიშვნელოვანეს ამოცანას საქმის სწორ გადაწყვეტასთან ერთად წარმოადგენს მისი სწრაფი გადაწყვეტა (საქართველოს სსრ სამოქალაქო სამართლის საპროცესო კოდექსის მე-2 მუხლი). ამ ამოცანის განხორციელებისათვის საპროცესო კანონმდებლობაში შემუშავებულია სპეციალური ნორმები, რომლებიც განსაზღვრავენ პროცესის მონაწილეთა საქმიანობას სამოქალაქო საქმის დროული განხილვისა და გადაწყვეტის უზრუნველსაყოფად.

კანონით დადგენილ რიგ სხვა ღონისძიებებთან ერთად სამოქალაქო საქმის დროულ გადაწყვეტაზე არსებით გავლენას ახდენს მტკიცებისაგან მხარეების გათავისუფლების შემთხვევები. საპროცესო კანონმდებლობის მიხედვით ორი სახის ფაქტები არ ითხოვენ სასამართლოს მიერ მტკიცებასთან დაკავშირებული პროცესუალური საქმიანობის განხორციელებას. ისინი შეიძლება პირდაპირ დაედოს საფუძვლად გადაწყვეტილებას, როგორც უტყუარი ფაქტები.

ასეთ ფაქტებს განეკუთვნებიან: 1. საყოველთაოდ ცნობილი ფაქტები და 2. პრიუდიციული ფაქტები, ე. ი. ისეთი ფაქტები, რომლებიც წინასწარაა დადგენილი კანონიერ ძალაში შესული სასამართლოს გადაწყვეტილებით ან განაჩენით (საპროცესო კოდექსის 55-ე მუხლი).

აღნიშნულ ფაქტებიდან პირველი, ე. ი. ფაქტები, რომლებსაც სასამართლო საყოველთაოდ ცნობილად მიიჩნევს, უშუალოდ ზემოქმედებენ პროცესის დროულ დასრულებაზე, ათავისუფლებენ რა მხარეებს მტკიცების მოვალეობისაგან და შესაბამისად სასამართლოს კი მთელი იმ საქმიანობისაგან, რაც დაკავშირებულია ამ ფაქტების მტკიცებასთან. რაც შეეხება პრიუდიციულ ფაქტებს, მათი მნიშვნელობა საქმის დროული გადაწყვეტისათვის ერთგვარად გაშუალებულია. პრიუდიცია ლათინური ტერმინია და წინასწარ გადაწყვეტას ნიშნავს. აქედან გამომდინარე პრიუდიციული ისეთი ფაქტებია, რომლებიც განხილული და დამტკიცებულია ადრე (წინასწარ) სხვა პროცესში, სხვა საქმეზე გამოტანილ და კანონიერ ძალაში შესული გადაწყვეტილებით ან განაჩენით, და რომლებიც აღარ საჭიროებენ მტკიცებას მეორე საქმეზე იმავე პირების მონაწილეობით.

საქართველოს სსრ სამოქალაქო სამართლის საპროცესო კოდექსის 221-ე მუხლში აღნიშნულია, რომ „სასამართლო ვალდებულია შეაჩეროს საქმის წარმოება თუ ამ საქმის განხილვა შეუძლებელია სხვა საქმის გადაწყვეტამდე, რომელიც განხილულ უნდა იქნეს სამოქალაქო, სისხლის სამართლის ან ადმინისტრაციული წესით“ (მე-4 პუნქტი). ბუნებრივია, რომ რაც უფრო დროულად დასრულდება პირველი საქმე, მით უფრო სწრაფად გადაწყდება მის განხილვასთან დაკავშირებით შეჩერებული მეორე საქმე. პრიუდიციის მნიშვნელობა სწორედ იმაში მდგომარეობს, რომ არაა საჭირო იმ ფაქტების ხელმოკრედ მტკიცება, რომლებიც უკვე დადგინდა სასამართლოს განაჩენით ან სასამართ-

ლოს გადაწყვეტილებით და რომ გამორიცხულია ერთ საკითხზე ორი ურთიერთ-საწინააღმდეგო გადაწყვეტილების გამოტანის შესაძლებლობა და ამის გაპო-საქმის საბოლოო გადაწყვეტის გაჭინურება.

თუ სასამართლო წყვეტს ვინდიაციურ სარჩელს და დაადგინა, რომ ნივთი გატაცებული იყო მოსარჩელესაგან, მაშინ გატაცების ფაქტი, რომელიც დადგინდა გადაწყვეტილებით თავდაპირველ სარჩელზე, აღარაა საჭირო დამტკიცედეს მყიდველის მიერ წარდგენილ რეგრესულ სარჩელზე გამყიდველის მიმართ. ეს ფაქტი პრეიუდიციულად უკვე დადგენილია პირველ საქმეზე. თუ მეორე, რეგრესული სარჩელით აღძრული, საქმის განხილვისას სასამართლო ხელახლა შეუდგებოდა გატაცების ფაქტის გარჩევას და დაუშვით დაადგენდა, რომ გატაცების ფაქტს არ ჰქონია ადგილი, მაშინ გამოდის, რომ ერთ საკითხზე (გატაცების ფაქტზე) ორი ურთიერთსაპირისპირო გადაწყვეტილებაა გამოტანილი და ამიტომ საჭირო გახდებოდა საქმის მესამედ განხილვა და გადაწყვეტა, რაც, ბუნებრივია, საქმის საბოლოო გადაწყვეტის გაჭინურებას გამოიწვევდა.

კანონი ზუსტად განსაზღვრავს იმ აქტებს, რომელზედაც ვრცელდება პრე-იუდიციის წესები. ეს აქტებია: 1. სამოქალაქო საქმეებზე გამოტანილი და კანონიერ ძალაში შესული გადაწყვეტილებები და 2. სისხლის სამართლის საქმე-ზე გამოტანილი და კანონიერ ძალაში შესული განაჩენები (საპროცესო კოდექსის 55-ე მუხლი). მიუხედავად ამისა ზოგი ავტორი უსაფუძვლოდ აფართოებს ამ აქტების წრეს. ასე, მაგალითად, მ. სილაგაძე აღნიშნავს, რომ „ადმინისტრაციული ორგანოების აქტებზე მართლაც არ ვრცელდება პრეიუდიციის წესი, რადგან იგი ყოველთვის ვერ აკმაყოფილებს პროცესუალური კანონმდებლობის მოთხოვნებს, მაგრამ ეს არ შეიძლება ითქვას საპროკურორო-სავამომძიებლო ორგანოების აქტებზე, რომლებიც პროცესუალური მოღვაწეობის შედეგია და ზუსტად პასუხობს იმ მოთხოვნებს, რომელთა მიზანიც ობიექტური ჭეშმარი-ტების დადგენაა“¹.

ძნელია დაეთანხმოთ ამ მოსაზრებას, რადგანაც ჯერ ერთი, იგი არ შეესა-ბამება კანონის (საპროცესო კოდექსის 55-ე მუხლი) შინაარსს და მეორეც, სა-პროკურორო-სავამომძიებლო აქტებზე პრეიუდიციის წესი არ შეიძლება ვავრცელ-დეს, რადგანაც მათში მოცემული ფაქტების ჭეშმარიტობისა და მცდარობის სა-კითხი საბოლოოდ უნდა გაირკვეს სასამართლოს მიერ და ჩამოყალიბდეს მის გადაწყვეტილებაში ან განაჩენში. უფრო მეტი, კანონი პრეიუდიციულ მნიშ-ვნელობას ანიჭებს არა საერთოდ განაჩენში ან გადაწყვეტილებაში ჩამოყალი-ბებულ ფაქტებს, არამედ მხოლოდ კანონიერ ძალაში შესულ განაჩენში ან გადა-წყვეტილებებში დადასტურებულ ფაქტებს და ამასთან მხოლოდ იმ ფაქტებს, რომლებიც პასუხობენ კითხვას „ჰქონდა თუ არა ადგილი ამ მოქმედებას და ჩაიდინა თუ არა იგი ამ პირმა“ (საპროცესო კოდექსის 55-ე მუხლი).

როგორც ვხედავთ, კანონმდებელი ფრიად ფრთხილად ეკიდება მტკიცების მოვალეობისაგან გათავისუფლების საფუძვლების საკითხს და ჩვენ არა გვაქვს უფლება ხელაღებით, კანონის გაუთვალისწინებლად გავაფართოვოთ ეს სა-ფუძვლები.

¹ მ. სილაგაძე, საქმისათვის მნიშვნელოვანი ფაქტები და მათი გავლენა მტკიცების ფარგლებზე, „საბჭოთა სამართალი“, 1986, № 1, გვ. 55.

Г. А. ГОЛОШВИЛИ

ПРЕЮДИЦИАЛЬНЫЕ ФАКТЫ В ГРАЖДАНСКОМ СУДОПРОИЗВОДСТВЕ

Резюме

На своевременное рассмотрение и разрешение гражданских дел существенно влияют случаи освобождения сторон от обязанностей доказывания. Закон устанавливает два вида фактов, которые не требуют доказывания и могут быть положены в основу решения как достоверные факты. К ним относятся: 1. общеизвестные факты и 2. преюдициальные факты, т. е. установленные ранее вынесенным и вступившим в законную силу приговором или решением суда по другому делу.

Факты, которые раньше уже исследовались судом, могут быть существенными для дела и служить основанием для разрешения другого дела. Они не подлежат доказыванию, так как уже были установлены судебным постановлением, вступившим в законную силу.

Если суд, решая виндикационный иск, установит, что оспариваемая вещь была похищена у истца, тогда факт самого хищения, который был установлен по первоначальному (виндикационному) иску, не требует установления по регрессному иску покупателя к продавцу. В противном случае пришлось бы заново (повторно) рассмотреть вопросы, которые были уже решены судом по первоначальному делу.

Законодатель весьма тщательно подходит к вопросу основ освобождения от доказывания. Поэтому нельзя согласиться с теми авторами, которые считают, что преюдиция должна распространяться и на акты следственно-прокурорских органов. Такая позиция не соответствует закону и является ошибочной.

წარმოადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ეკონომიკისა და სამართლის ინსტიტუტის სახელმწიფოსა და სამართლის კვლევის ცენტრის სამოქალაქო სამართლის განყოფილებამ.

რეცენზია, კომენტარები, ინფორმაცია, ქრონიკა

მ. ჩ. დჯიბუტი

КУРС НЕОРТОДОКСАЛЬНОЙ ПОЛИТИЧЕСКОЙ ЭКОНОМИИ (К ВЫХОДУ В СВЕТ НОВОГО УЧЕБНИКА ПО ПОЛИТИЧЕСКОЙ ЭКОНОМИИ)

1988 год в историю политической экономии войдет как знаменательная дата. В этом году вышел в свет третий по счету официальный учебник в Советском Союзе, написанный авторским коллективом под руководством В. А. Медведева в составе Л. И. Абалкина, О. И. Ожерельева, А. Г. Аганбегяна, В. Д. Камаева, В. В. Куликова, В. А. Мартынова, А. А. Пороховского¹. Этому факту мы придаем такое большое значение потому, что официальный учебник политической экономии — это официальная политическая экономия в государстве. Значение этого факта возрастает еще и потому, что он вышел в период кардинальной перестройки всей совокупности общественных, в первую очередь, экономических отношений. И учебник этот является, пожалуй, первым системным обобщением практики социалистического хозяйствования после апрельского (1985 г.) Пленума ЦК КПСС². В учебнике дана первая попытка прорыва политико-экономической теории по всем направлениям соответственно установкам XXVII съезда КПСС и Всесоюзной XIX партконференции.

Первый учебник политической экономии, как известно, был издан в 1954 году под грифом Института экономики АН СССР под редакцией академика К. В. Островитянова. Второй официальный учебник политической экономии вышел в свет в 1975 году под грифом Министерства высшего образования СССР под редакцией академика А. М. Румянцева. В промежутке между ними были изданы несколько десятков учебников и учебных пособий по политической экономии, но они все, как, впрочем, и второй учебник, были «модернизированными вариантами» первого. Все они придерживались теории, изложенной в первом учебнике и ставшей ортодоксальной. Единственным исключением из правила был «Курс политической экономии» под редакцией Н. А. Цаголова. Однако и в этом «Курсе» попытка преодоления ортодоксальности шла больше по методологической, чем теоретической части науки.

В науке предметом наиболее пристального внимания являются первое и последнее исследование в историческом ряде фактов. Поэтому мы ограничимся проведением некоторой аналогии между первым и третьим учебниками и выскажем наше соображение по поводу учебника не по традиционной схеме рецензии. Там более, что учебник об-

¹ Политическая экономия: Учебник для вузов Медведев В. А., Абалкин Л. И., Ожерельев О. И. и др. М., 1988.

² Следует отметить важные коллективные работы, вышедшие в последнее время, которые проделали значительную работу в этом же направлении. Это: Актуальные проблемы политической экономии: Учеб. пособие для ун-тов марксизма-ленинизма, под ред. В. В. Куликова, М., 1988.

суждался в Отделении экономики АН СССР, Академии общественных наук при ЦК КПСС, Институте мировой экономики и международных отношений АН СССР, Институте экономики АН СССР, Московском, Ленинградском, Киевском, Вильнюсском, Латвийском, Тартуском, Новосибирском университетах, МВТУ им. Н. Э. Баумана, Рижском политехническом институте, и многие материалы этих обсуждений были опубликованы³. Они и представляют рецензии в обычном смысле.

Главным принципом построения первого учебника был принцип историзма, что оправдывалось в основном легкостью для освоения. Кроме исторической последовательности изложения в качестве ведущего принципа был взят принцип адекватности учебника политической экономии и системы экономических законов и категорий. Последний принцип господствовал и у авторов «Курса», которые предприняли попытку с помощью противоположного первому учебнику способа — логического — (по принципу восхождения от абстрактного к конкретному) построить систему политической экономии.

Главным достижением первого учебника было создание научной системы политической экономии социализма и тем самым создание политической экономии в широком смысле этого слова. Это было достигнуто благодаря признанию объективного характера экономических законов при социализме, установлению субординационной взаимосвязи экономических законов и категории в системе, выделению общесоциалистических отношений и соответствующих законов: основного экономического закона и закона планомерности, легализации товарно-денежных отношений, возвращению закону стоимости гражданских прав в системе политической экономии социализма, вовлечению в анализ рентных отношений и т. д. Тем самым была создана новая программа политико-экономических исследований социализма. Политическая экономия социализма начала развиваться на собственной теоретической базе, появилась возможность саморазвития и самопознания политической экономии социализма.

Программа политико-экономического исследования была расширена «Курсом» и вторым учебником. Если первый это сделал в основном на основе обогащения ее методологической базы, то второй — путем восстановления истинного понимания научной системы политической экономии как единства истории и теории политической экономии. Однако при этом в достоинствах первого учебника и «Курса» кроется и их ограниченность. Так, учебник акцент ставил на сложность социалистических производственных отношений, на механизм их функционирования и старался представить путь от их возникновения до настоящего уровня развития. «Курс» ставил задачу, исходя из существующего состояния социалистических производственных отношений, представить систему субординированных законов и категорий и через механизм их функционирования определить этапы движения системы в будущее. В учебнике исходили из поиска категорий, вытекающих из исторического опыта строительства социализма. В «Курсе» дана попытка получения категорий путем систематизации производственных отношений, путем раскрытия их внутренних связей и закономерностей. Определив блоки системы производственных отношений социализма, авторы учебника не уяснили прямых и обратных связей между ними. Ими такая зада-

³ См. «Вопросы экономики», 1988, № 3, № 5—10.

ча не ставилась. Он была поставлена авторами «Курса». Их система была представлена по схеме: исходное — основное — производные производственные отношения. Этим самым «Курс» раскрывал физиологию общества, в отличие от анатомии общества, данной в учебнике. Но авторам «Курса» не удалось, при удачном развертывании системы по линии исходное отношение — основное отношение, выделить критерий для ввода в систему производных производственных отношений. Здесь дало знать то, что логическое на определенном этапе исчерпывает себя и возникает логически замкнутый круг, для выхода из которого необходимо включить в анализ историческое — дополнительные осложняющие моменты.

В учебнике политической экономии под редакцией В. А. Медведева вышеуказанные противоречия в основном преодолены благодаря отсутствию крайностей в подходах к решению задачи. Этим учебником сделан первый шаг для превращения новой концепции социализма в новую теорию социализма, социализма, освобожденного от наслоний и деформаций. Данный учебник преодолел пороки изложения экономической теории социализма по принципу альтернативности капитализму. Авторы учебника отошли от задачи создания одновременно и учебного курса и системы экономических законов и категорий социализма. Полученные различные структурные блоки в изложении проблем капитализма и социализма объясняются разными задачами — задачами марксистско-ленинской политической экономии при изучении экономических законов движения и функционирования разных способов производства. Политическая экономия труда при изучении капитализма интересуется раскрытием механизма его функционирования, показом эксплуататорской сущности капитализма. При изучении социализма она не должна ограничиться только познанием экономических законов. Политическая экономия должна показать пути овладения их действием. Политическая экономия социализма одновременно с познанием экономических законов должна объяснить процесс их учета и сознательного использования. Таким образом, политическая экономия социализма должна охватить теорию плановости и должна создать теоретические и методологические основы формирования адекватного состоянию социалистических производственных отношений механизма хозяйствования. Политическая экономия в части социализма — изучение закономерностей — должна довести до другой ступени абстракции, чем изучение закономерностей капитализма. Политическая экономия социализма должна каждое теоретическое положение «перевести» на язык практики с целью обеспечения рационального хозяйствования. Исходя из сказанного, правомерным является решение авторов учебника дать в социалистической части одновременно и теоретическое и эмпирическое. Теория овладевает всеми богатствами эмпирики и обобщает ее. Данное обобщение и является приращением знаний. Тем самым происходит нарастание целостности научной системы политической экономии и ее движение к состоянию органической целостности. Новый учебник является удавшимся опытом изложения материалов в сочетании исторического и логического подходов.

Логика учебника определяется его структурой. Структура учебника — вопрос методологический. От него зависит как постановка, так и решение вопросов. По своей структуре учебник является оригинальным и программу политико-экономических исследований ставит демократично. В предметную область марксистско-ленинской политической

экономии учебник ввел глобальные экономические проблемы, новые аспекты хозяйственного механизма и т. д.

В учебнике зримо ощущается процесс освобождения от экономических предрассудков, процесс преодоления устаревших подходов. Но новое не удастся без издержек. Например, рассмотрим утверждение, что «термин «хозяйственный механизм» (и его различные варианты — механизм хозяйничанья, хозяйственный организм, экономический механизм) принадлежат В. И. Ленину»⁴.

Как обстоит дело с историей этого термина на самом деле? Термин «механизм» (*méchané* — греческое слово и обозначает орудие, сооружение) в разных словосочетаниях встречается у авторов разных времен. «Общественный механизм»⁵, «экономический механизм»⁶ употреблял Джон Стюарт Милль; об «оценочном механизме», «стоимостном механизме»⁷ говорил Е. Бем-Баверк; И. Нейман писал о «механизме хозяйства»⁸; Бастиа в своих «экономических гармониях» говорил о правильном представлении обо всем «хозяйственном механизме»⁹; небезызвестный Родбертус-Ягцов в своем «Капитале» не только употреблял термин «хозяйственный механизм», но и, как писал его переводчик и рецензент А. Кауфман, произвел «...сравнительный анализ всего хозяйственного механизма в античном, онкосном хозяйстве, при существовании рабства, современном (имеется ввиду капитализм — М. Дж.) обществе, основанном на свободе личности и частной собственности на орудия производства, и в таком идеальном общественном строе, где существовала бы только собственность на заработок и орудия были бы достоянием общества»¹⁰, Тюрго говорит об «общественном механизме»¹¹.

Приведением не в хронологическом порядке высказываний разных авторов нам хочется подчеркнуть, что пока еще нельзя считать установленным, кто впервые употребил термин «хозяйственный механизм».

То, что авторы отказались от ставшего правилом давать в конце каждой темы материалы из истории экономической мысли, не вызывает возражения, но отсутствие в нем истории теории нам кажется делом, нуждающимся в исправлении при первой же возможности. История теории политической экономии — это история теории систем. По объему история политической экономии охватывается историей экономической мысли. Но она имеет самостоятельное значение. История политической экономии в совокупности с теорией политической экономии и составляет систему. Научная система политической экономии подразумевает с одной стороны, критико-теоретический, а с другой — историко-критический анализ производственных отношений. Правда,

⁴ Политическая экономия. Учебник для вузов, под ред. Медведева В. А., с. 529—530.

⁵ Милль Дж. С. Основы политической экономии, М., 1981, т. III, с. 139.

⁶ Милль Дж. С. Указ. работа, т. II, с. 143.

⁷ Бем-Баверк Е. Основы теории ценности хозяйственных благ, СПб, 1892, с. 111.

⁸ Бем-Баверк Е. Указ. соч., с. 118.

⁹ Родбертус К. Капитал, Спб, 1906, с. 47.

¹⁰ Родбертус К. Теория ренты и исследование о капитале. Социальные письма к фон Кирхману, М., 1908, с. 48—49.

¹¹ Тюрго А. Р. Размышления о создании и распределении богатства. Избранные экономические произведения, М., 1961, с. 103.

на начальной стадии развития история и теория политической экономии совпадают, но сегодняшнее состояние науки политической экономии, несмотря на множество искривлений в ее развитии, дает возможность их разграничения и комплексного рассмотрения. Из-за сказанного в учебнике не всегда прослеживается связка теория-история-практика. Если практику рассматриваем из-за своеобразности назначения политической системы социализма, история в ней должна быть дана исходя из того, что она органическая часть системы.

Отрицательное влияние «легкого» отношения к истории политической экономии дало о себе знать особенно в четвертом разделе — «Современное всемирное хозяйство», в разделе самом важном, актуальном с точки зрения постановки вопросов, одновременно, к сожалению, с нашей точки зрения недостаточно разработанным. В свое время Н. И. Бухарин писал, что «Мировое хозяйство есть реально существующее единство»¹². Позицию представления мирового хозяйства как органического целого проводят в учебнике и авторы¹³. Но остаются без ответа многие вопросы: каковы основы рассмотрения всемирного хозяйства как целостной системы в отличие от ее рассмотрения как совокупности хозяйств экономически взаимосвязанных стран разного социального строя? Как подходить к положениям В. И. Ленина в работе «О лозунге «Соединенных Штатов Европы» и к происходящим процессам интеграции в капиталистической Европе?»¹⁴ Необходимо привлечь к изложению позицию Ф. Энгельса, который говорил, что существуют «Пустые мечты о создании Европейской республики»¹⁵. Нельзя обойти и такой болезненный вопрос, как «братание наций». (К. Маркс) на основе классовых основ и межнациональные коллизии, как внутри социалистических стран (события в Алма-Ате, в Прибалтике, в Армении и в Азербайджане в СССР, Косово в Югославии), так и между ними (конфликты между Вьетнамом и Китаем, Венгрией и Румынией). Необходимо именно в этой главе дать правильную оценку социалистических производственных отношений в СССР, представить их не как национальные производственные отношения, а как международные социалистические производственные отношения.

Подходы к созданию учебников на разных исторических этапах меняются. Меняются и задачи учебников. Например, первый учебник ставил задачу воспитывать не только советских людей, но и рассматривался как необходимое средство марксистско-ленинского воспитания кадров для стран народной демократии, для коммунистических партий капиталистических и колониальных стран. Международное значение нового учебника безусловно, но задачи у него, наверно, другие. Главная из них заключается в осуществлении курса перестройки. Учебник для вузов СССР должен решать задачу всеобщим обладанием знаний принципов теории планомерности, рационального ведения хозяйствования.

При этом создание политической экономии в широком смысле и научной системы экономических законов и категории социализма ос-

¹² Бухарин Н. И. Экономика переходного периода. М., 1920, с. 8.

¹³ Политическая экономия, под ред. В. А. Медведева, с. 623.

¹⁴ Европа — обозначает «запад». Поэтому употребление «Западная Европа» тавтологично.

¹⁵ Маркс К., Энгельс Ф. Соч., 2-е изд, т. 2, с. 590.

¹⁶ Политическая экономия, под ред. В. А. Медведева, с. 24—25.

таются первостепенными задачами советской и всемирной марксистской экономической науки.

Политическая экономия социализма кроме указанных в учебнике познавательной, практической, методологической, идеологической¹⁶ функций должна еще выполнять предсказательную функцию. Опережающее отражение, предвидение, гипотезы, конструирование будущего должны присутствовать в учебнике политической экономии. Они опираются на знание механизма действия экономических законов и экономических тенденций. Отсутствие конструкции будущего в учебнике объясняется, наверно, как раз тем, что экономическим законам в нем отводится не всегда должное место.

Чтобы избежать вышеуказанных мелких недоработок, чтобы в учебнике более полно отразились все лучшие теоретические работы по каждому вопросу, чтобы учебник превратился в сгусток интеллектуальных возможностей советской экономической мысли, чтобы он воспринимался как всеобщее детище, необходимо провести всесоюзное обсуждение учебника во всех регионах, городах, вузах, на кафедрах политической экономии, на методологических семинарах институтов экономического профиля, на семинарах аспирантов, в научных кружках студентов и на основе поступивших предложений по улучшению учебника подготовить его следующее издание.

Представлена отделом обобщения опыта развития социалистической экономики и истории грузинской экономической мысли Института экономики и права АН ГССР

О ПОПЫТКЕ СРАВНИТЕЛЬНОГО ИССЛЕДОВАНИЯ В АМЕРИКАНСКОЙ КРИМИНОЛОГИИ

На советско-американском коллоквиуме по проблемам городской преступности, который проходил в ноябре 1985 г. в Москве и Тбилиси, интерес участников коллоквиума вызвало сообщение доктора Фреды Адлер о причинах низкого уровня преступности в различных странах мира. Подробно концепция и результаты этого исследования изложены в книге Ф. Адлер «Страны без проблемы преступности»¹.

Книга Ф. Адлер «Страны без проблемы преступности» заслуживает внимания уже на том основании, что в ней объектом изучения впервые выступают одновременно десять стран, в которых, как было установлено, преступность не вызывает серьезной озабоченности со стороны общества. Выбранные страны подвергнуты анализу с точки зрения социально-экономических, социально-культурных и правовых факторов и исследована связь этих факторов с низким уровнем преступности. Следовательно, речь шла о сравнительно-криминологическом исследовании международного масштаба, проведение которого до последнего времени не представлялось возможным из-за отсутствия необходимых статистических данных².

Автор, конечно, сознавал опасность «слепого доверия» к исходной количественной информации. Здесь сложности возникали, главным образом, в сравнительно-криминологическом плане, в частности, вследствие различий в юридической терминологии, а также из-за возможного искажения информации, связанного, с одной стороны, с проблемой честности или нечестности при ответах на вопросник, с другой — с

¹ Freda Adler. Nations not obsessed with crime. Littleton, Colorado, 1983.

Доктор Фреда Адлер — известный американский криминолог. Будучи профессором уголовной юстиции в Ратджерском университете штата Нью-Джерси, она одновременно занимает должность консультанта ООН по отделу предупреждения преступности и уголовной юстиции и является постоянным представителем в ООН от Международного общества социальной защиты. В 1972 г. Ф. Адлер получила золотую медаль им. Ч. Беккариа от криминологического общества ФРГ. Книжки Ф. Адлер «Сестры по преступлению», «Криминология девиантного поведения женщины», «Диапазон женской преступности в мире» и др. снизили ей репутацию талантливой исследовательницы в области криминологии.

² Как отмечает Ф. Адлер, несмотря на усилия по созданию системы международной уголовной статистики, проблема оставалась открытой, пока в 1975—76 гг. не был реализован «главный проект» ООН по исследованию форм и параметров преступности в мировом масштабе. Во исполнение этого проекта Секретариат ООН разослал странам-членам ООН вопросник, на основании которого можно было бы установить картину преступности, число преступников и систему мер по предупреждению и контролю над преступностью в соответствующей стране. На просьбу откликнулись 64 страны. Данные этого первого криминологического опроса в мировом диапазоне и послужили основой для исследования Ф. Адлер.

неадекватным отражением объективных параметров преступности в официальной отчетности (проблема латентности).

Ф. Адлер были предприняты серьезные попытки преодоления отмеченных трудностей. Так, различия в дефиниции составов преступлений невеликовались благодаря определению категорий преступлений, доступных для сравнительно-криминологического исследования. Для устранения искажений, обусловленных возможной недостоверностью статистических данных, использовалось несколько методов. Во-первых, поступившие сведения сверялись с данными из иных источников информации, а также с другими показателями преступности. Кроме того, для коррекции статистической информации автор использовала экспертный опрос. Как оказалось, экспертные оценки стран с низким уровнем преступности в подавляющем большинстве случаев совпали. Это дает основание заключить, что данные экспертного опроса можно рассматривать как важный источник криминологической информации; тем более, что, как известно, до изобретения уголовной статистики государство широко использовало этот метод для получения сведений о состоянии дел в обществе.

Одну из особенностей рецензируемой работы можно обнаружить и в подходе автора к предмету криминологического исследования. Если традиционно криминология интересовалась причинами преступности, то в связи со спецификой поставленных задач не изучалась другая проблема — причины отсутствия преступности. Между тем, как справедливо писал А. Коэн, теория отклоняющегося поведения призвана объяснять не только наличие отклоняющегося поведения, но и его отсутствие, иными словами, конформизм³. Ф. Адлер обращает внимание именно на такую постановку вопроса и предпринимает попытку конкретно, на обширном материале международной уголовной статистики установить причины низкого уровня преступности в некоторых странах мира.

На первой стадии исследования изучалась корреляция между 47 социально-экономическими показателями и уровнем преступности, который определялся с помощью коэффициента арестов (число арестов на 100 тыс. населения). Однако, как показал корреляционный анализ, статистически достоверная связь между этими переменными отсутствует. (Относительно значимая связь была зафиксирована между уровнем преступности и годовым приростом населения). Соответственно безрезультатным оказался и типологический анализ: установить общие социально-экономические и социально-демографические характеристики стран с низким уровнем преступности не удалось.

Дополнительный анализ, однако, позволил автору установить, что страны с низким и высоким уровнем преступности сходны по социально-экономическим и социально-демографическим параметрам. Как пишет автор, «по всей видимости, эти два типа стран существенно не отличаются друг от друга» (с. 11).

Необходимо, однако, относиться к этому выводу критически, поскольку он, с нашей точки зрения, основан на методологически неверных предпосылках. То, что данный факторный анализ оказался практически безрезультатным, еще не говорит о том, что между социально-экономическими показателями и преступностью нет связи. Скорее не-

³ См. Социология сегодня. Проблемы и перспективы. М., 1965, с. 522. Следует отметить, что этот подход не чужд и советской криминологической науке. См., напр., В. Н. Кудрявцев. Правовое поведение: норма и патология. М., 1982.

правильно были выделены соответствующие факторы. В этом плане наиболее важным было выделение основного фактора развития общества. Как известно, в качестве такого фактора история выделяет уровень развития производительных сил. Между тем, Ф. Адлер суть ведущих социальных факторов видит в совокупности следующих семи параметров: 1. роста населения (по показателю его ежегодного прироста); 2. занятости (по показателю доли экономически активного населения); 3. миграции из села в город (по показателю роста городов); 4. благосостояния общества (по показателю расходов на образование); 5. модернизации (по показателю числа телефонов на 1000 жителей); 6. урбанизации (по показателю доли городского населения); 7. индустриализации (по показателю валового национального продукта). Однако это по существу производные факторы, и они сами нуждаются в объяснении.

Таким образом, не соблюдая требований исторического подхода, автор вынужден исследовать социальную реальность в рамках теории факторов и ставить в один ряд сущностные и производные явления. Соответственно автору не удается выделить страны, сопоставимые по своим социально-экономическим условиям. Об этом говорят сами результаты исследования. Так, например, по наиболее значимому коэффициенту корреляции (ежегодный прирост населения) между странами с низким уровнем преступности не было найдено сходства; другой относительно значимый показатель (число телефонов на 1000 жителей) в равной степени характеризовал страны с низким и с высоким уровнем преступности. Сомнение вызвали и индикаторы, общие для стран с низким уровнем преступности (плотность населения для городского населения), поскольку и они одновременно были общими для стран с высокой преступностью.

Критику вызывает и применение самого статистического подхода для выявления причин отсутствия преступности, маскирующего уровень социальных противоречий в изучаемых странах. Для решения поставленных перед исследованием задач, по нашему мнению, более плодотворным было бы использовать не общие статистические показатели, а установить, как те же показатели распределяются по классам и соответственно по социальным группам и слоям. Это позволило бы определить степень дифференциации общества и непосредственно выйти на проблему социальной интеграции и ее связи с уровнем преступности.

Следует заметить, что автор попыталась объяснить безрезультатность проделанного в этой части исследования анализа. Она пишет: «Статистический анализ показал, что на основании имевшихся «твердых» данных была получена малозначительная информация о связи между социально-экономическими и культурными индикаторами и уровнем преступности. Кстати, трудности были связаны со случайностью типов доступных индикаторов, с использованием официальных данных и со статистическими проблемами отсутствия данных. Стало ясным, что для объяснения низкого уровня преступности необходимо использовать разные методы и различную информацию» (с. 11). Однако в этом случае неудовлетворенность сущностью теоретической концепции исследования смешана с неудовлетворенностью его методикой и ограниченным объемом информации.

Ввиду того, что разнობой возник в основополагающих принципах исследования, автор столкнулся с трудностями на последующих стадиях изучения проблемы, в частности, при сравнительном исследовании систем уголовной юстиции. Не расширяя текст рецензии, укажем

лишь на один парадоксальный вывод этой части исследования: между странами с низким уровнем преступности не оказалось сходства и по характеру применяемых наказаний. В одних странах смертная казнь была отменена, в других применялась редко, в третьих применялась регулярно (с. 126).

Не обнаружив общих признаков в системах формального социального контроля, автор исследует действие в странах без проблемы преступности различных видов неформального контроля (семья, родственные группы, соседские и сельские общины, производственные коллективы, политические союзы, религиозные системы и т. д.). Как было установлено, в этих странах неформальные институты социального контроля обладают огромным влиянием, они проникают во все сферы жизнедеятельности индивида и эффективно дополняют или даже заменяют органы официального контроля (включая уголовную юстицию). Действуя в различных культурных контекстах, эти системы социального контроля выполняют сходные цели: формируют, распространяют и охраняют определенные ценности, на основании которых в обществе достигается социальная сплоченность. Характерным для этих систем является то, что по отношению к преступности они в первую очередь выполняют предупредительную, а не контрольную функцию.

Неудовлетворенность результатами факторного анализа эмпирического материала вынудила автора, как нам кажется, проделать обратный путь в поисках теоретического обоснования центрального вывода исследования — эффективная и популярная система социального контроля создает условия для снижения преступности. С этой целью автор рассмотрела многочисленные социологические и криминологические теории, в которых в той или иной степени затронуты проблемы социального конформизма.

Рассмотрение криминологических теорий в этом ракурсе, как и ожидалось, не принесло больших результатов (исключение, пожалуй, составила теория дифференцированной связи Сатерленда), поскольку эти теории, исходя из концепции аномии, акцентировали внимание на негативной стороне проблемы — существовании преступности и не интересовались факторами, удерживающими лиц от девиации. Более плодотворным для понимания механизмов социальной интеграции и подчинения нормативным требованиям общества, по мнению автора, оказался анализ теорий социального контроля (Росс, Самнер, Вуд, Лапиер, Мартиндал), а также исследования структур формального социального контроля (Бергер, Шварц, Пауид) и неформального социального контроля (Кули, Парсонс).

Проникновение идей социального контроля в криминологию, как показывает Ф. Адлер, принесло большую теоретическую пользу, появились теории контроля Реклесса, Хирши, теория «дрейфа» Матцы, были приведены исследования о факторах, препятствующих социальному отклонению (Хинделэнг, Хиггинс и Альбрехт, Хелберн и др.).

Показав состояние общества, в котором социальный контроль ослаблен или бездействует (аномия), Ф. Адлер в заключении исследования выдвигает концепцию синномии, т. е. такого состояния общества, в котором функционируют широко одобряемые общие нормы и обычаи и действует целостная система социального контроля, обеспечивающая социальную солидарность. Вместе с этим, как подчеркивает Ф. Адлер, «для достижения такого состояния культуры, которое достойно названия синномии, необходимо наличие общих ценностей с оптимальной мерой терпимости к отклоняющимся ценностям, возникающим в смеж-

ных культурах, заимствованных из конвергенции субкультур в рамках данной культуры, или вытекающих из индивидуальных убеждений» (с. 157—158).

Концепция синномии позволила автору в итоге заключить, что эффективная система социального контроля (преимущественно неформального), основанная на социальной солидарности и интегрированности общества, обеспечивает снижение уровня социального отклонения, в том числе преступности.

Критическая оценка этого заключения между тем показывает, что существование общих социальных ценностей и оптимальной меры терпимости к отклонениям и, следовательно, реальное снижение преступности возможно лишь при определенных социальных условиях, обеспечивающих достижение синномии, а именно при социализме с присущими ему принципами коллективизма и формой общенародной собственности.

Неудовлетворенность методами исследования, на что не раз сетует автор, фактически означает неудовлетворенность в поисках моделей предупреждения преступности в том строе общества, где преступность является состоянием культуры и приобретает характер национального бедствия, т. е. при капитализме.

Невозможность снижения преступности в условиях разрыва единства общества, роста субкультур и усиления различий между социальными классами признана на страницах рецензируемой книги. В предисловии к ней известный американский криминолог Т. Селлин пишет: «Влияние роста преступности в последние десятилетия на общественную мораль в Соединенных Штатах столь же очевидно, сколь и реакция со стороны законодателя и судов. Хотя уровень серьезных насильственных преступлений, кажется, снизился, страх и негодование общества не ослабевает и, по всей видимости, наша жесткая система обращения с преступниками, основанная на идее возмездия, будет существовать еще долгие годы. Власть имущие по-прежнему пренебрегают и в значительной мере игнорируют глубинные причины преступности. До тех пор, пока они не поймут эти причины и не предпримут социальных мер по их устранению, наше сложное общество будет по-прежнему страдать от преступности, которую оно заслуживает» (с. XVII).

В заключение надо отметить, что новая работа Ф. Адлера расширяет диапазон криминологических исследований, связывая их задачи не только с изучением причин самой преступности, но и причин ее отсутствия. Опыт, накопленный автором, показывает, какие проблемы возникают в сравнительно-криминологических исследованиях, на каких узловых вопросах необходимо сосредоточить внимание в будущем и позволяет избежать ошибок в методологии и методике аналогичных исследований.

В этой связи книга Ф. Адлера «Страны без проблемы преступности», открывающая новые перспективы научного поиска и стимулирующая проведение сравнительно-криминологических исследований, представляет несомненную научную ценность.

ფასი 85 კპ.

6⁸⁰/107

ნბრეპსი 76196

ISSN 0206-569X, Изв. АН ГССР, сер. экономики и права, т. II, № I-II2